

ادب خزینے

حصہ اوّل

(پنجابی اختیاری)

یارھویں جماعت لئی

پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور

جملہ حقوق بحق پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ لاہور محفوظ ہیں۔

تیار کردہ: پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ لاہور

منظور کردہ: قومی ریویو کمیٹی، وفاقی وزارت تعلیم (شعبہ نصاب) حکومت پاکستان، اسلام آباد

مکمل ہو: مراسلہ نمبری (No.F-9-5/92-UR) مورخہ 2 جنوری 1993ء

اس کتاب کا کوئی حصہ نقل یا ترجمہ نہیں کیا جاسکتا اور نہ ہی اسے ٹیپ یا کاپی کرنے، خلاصہ جات، نوٹس یا اعدادی کتب کی تیاری میں استعمال کیا جاسکتا ہے۔

مولفین • ڈاکٹر سید اختر جعفری

• ڈاکٹر محمد اسلم رانا (مرحوم)

• ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد

ایڈیٹر • سجاد حیدر (مرحوم)

نگران طباعت • محمد اشرف رانا

ڈائریکٹر مسودات: مسز نثار قمر

ڈپٹی ڈائریکٹر مرافعات / آرٹ • مسز عائشہ وحید

پرنٹر: احمد طیب پرنٹرز سکیاں لاہور

قیمت تعداد اشاعت طباعت

56.00

5000

15

ناشر: افتخار بک ڈپولاہور

تاریخ اشاعت ایڈیشن

اول

اگست 2019ء

55.00

فہرست (حصہ نثر)

3	مولوی محمد سعید	معراج شریف	-1
5	محمد آصف خاں	پنجابی زبان دی کہانی	-2
7	ڈاکٹر مہر عبدالحق	حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ ملتانی	-3
10	ڈاکٹر محمد باقر	پاکستان بن گیا اے	-4
15	اشفاق احمد	ٹاہلی تھلے	-5
23	بشیر حسین ناظم	شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ	-6
26	منشا یاد	کھوپڑیاں تے آٹھن	-7
30	ارشدمیر	لندن دے ٹیوب ٹیشن	-8
34	پروفیسر محمد اسلم	رائے احمد خاں کھرل شہید	-9
37	عبدالحمید سالک	کپاہ وچ	-10
39	ڈاکٹر سید اختر جعفری	لوک گیت	-11
44	ڈاکٹر ناصر بلوچ	ان ڈٹھے روگ	-12

(حصہ نظم)

49	میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	حم	-1
51	حفیظ تائب	نعت	-2
52	حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ	شلوک	-3
54	شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ	کافیاں	-4
56	حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ	ابیات	-5
58	شاہ مراد	چار بیتے روو ہڑے	-6
59	علی حیدر ملتانی	ابیات سی خرنی	-7
60	سید تلکھ شاہ رحمۃ اللہ علیہ	کافی	-8
62	سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ	منبت وزاری کردن برادران	-9

63	ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ	دوہڑے	-10
65	خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ	کافی	-11
67	مولوی غلام رسول عالمپوری رحمۃ اللہ علیہ	حضرت یوسفؑ اپنی ماں دی قبر تے	-12
69	استاد عشق لہر	کلام عشق لہر	-13
71	احمد علی سائیں	سی حرفی ربایات	-14
73	پیر فضل گجراتی	غزل	-15
75	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	غازی تے شہید	-16
77	حکیم شیر محمد ناصر	اپنی بہان	-17
79	دائم اقبال دائم	توقیر حسینؑ	-18
81	شریف گنجابی	اوڑک ہوندی لو	-19
82	عارف عبدالمبین	غزل	-20
84	احمد راہی	نواں نواں بُور	-21
86	باقی صدیقی	ہک بوٹا	-22
88	مُنیر نیازی	جن نظماں	-23
90	انور مسعود	مُجمّع بازار	-24
92		فرہنگ	

حصہ نثر

ماخذات

مولوی محمد سعید		○ محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
مدیر محمد آصف خان (مرحوم)		○ پنجابی ادب
ڈاکٹر محمد باقر (مرحوم)		○ ہٹھ
اشفاق احمد (مرحوم)		○ ٹاہلی تھلے
مدیر ڈاکٹر اختر حسین اختر (مرحوم)		○ لہراں (منشایا و نمبر)
مرتبہ ڈاکٹر عبدالسلام خورشید		○ پنجابی ادب تے سالک
ڈاکٹر سید اختر جعفری		○ نویں زاویے

مولوی محمد سعید

مولوی محمد سعید سیالکوٹ دے اک پنڈ کلاس والا دے رہن والے سن۔ اوہناں نے دینی تعلیم اپنے پنڈ دے مولوی عبدالحی توں حاصل کیتی۔ مولوی عبدالحی قرآن پاک تے حدیث دے بوہت وڈے عالم سن۔ آنحضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی پاک حیاتی دے چنگے جانوسن۔ مولوی محمد سعید ہور اس نے حضور پر نور محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی پاک سیرت بارے جانکاری اوہناں توں حاصل کیتی۔ غیر اوہدے وچ اپنا علم تے محبت شامل کر کے من کھجوس اسلوب راہیں بیان کیتا۔

آپ دی کتاب ”محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم“ وچوں اک اقتباس پیش کیتا جاندا اے۔

معراج شریف

نبوت نوں دس (10) ورہے ہو گئے سن ڈاڈھے اوکھ دس (10) ورہے۔ رجب دی 27 تاریخ تے سومواری انگریزی 22 مارچ 610 عی ایس رات محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اپنے چاچے ابوطالب دی بیٹی ام ہانیؓ دے گھر تے ہوئے سن کہ اللہ تعالیٰ نے اوہناں نوں اسماناں دی سیر کرائی تے اوہ بھیت دتے جیہڑے آدم دی اولاد وچوں کسے نوں نہیں دتے گئے سن۔ قرآن مجید دی ستارہاں صورت انج شروع ہوندی اے۔

ترجمہ ”اوہ ذات بڑی پاک اے جیہڑی اک رات اپنے بندے نوں خانہ کعبہ توں اوس ڈراڈی مسیت تک لے گئی جیہد آل دوالا برکتاں نال بھریا ہو یا اے۔ تے ایس واسطے لے گئی کہ اوہنوں اپنیاں گجھ نشانیاں دکھائے۔“

دیکھو مولا دے رنگ جدوں دنیا تنگ ہوئی تے اسماناں دے بوہے کھل گئے فیرا جیہہ کھلے کہ اج تیک ایس سفر نے دنیا نوں حیران کیتا ہو یا اے کہ کوں اک بندہ تاریاں تے چن توں لنگھدا ہو یا اوہناں تھانواں تیک پہنچیا جتھے نہ وہم جاندا اے نہ خیال۔ تے فیر دنیا دا کوئی بشر نہیں جیہدے واسطے ایہدے وچ کوئی نہ کوئی سبق نہ ہووے۔

صوفیاں ایہنوں ہور طراں سمجھیا۔ عالماں ایہنوں ہور طراں جانیا۔ شاعراں ایس سفر توں ہور طراں لذت لئی۔ ہر کسے نے اپنے اپنے مقدر نال ایہنوں جانچیا۔ ابو جہل نے سن کے ٹھٹھا مار یا۔ ابوبکرؓ نے سن کے آسنا و وعدہ قبا آکھیا۔ اک گمراہواں داسرا دین گیا، دو جانیکاں داسر دار بن گیا۔ قرآن شریف وچ تے صرف ایہناں ای اشارہ اے۔ پر حدیثاں وچ گل بوہتی کھول کے بیان ہوئی اے۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرماندے نیں۔ میں گوڑھی نیندر ستا ہو یا ساں جدوں جبریل آئے تے نال براق لیائے۔ ایس جانور جیہا کوئی جانور زمین اُتے نہیں۔ ایہہ کھوتے توں ذرا وڈا تے خچر توں ذرا چھوٹا سی۔ اوہدی جت برف نالوں و حد چٹی سے۔ مونہ آدی وانگوں سی پرندیاں وانگوں دو پر سن۔ اوہدی ایال، پوشل تے کھنڈ تے سینہ انمول موتیاں نال جڑے ہوئے سن تے انج لشکارے مار دے سن جو یں تاریاں دیاں لڑیاں ہوں۔ میں ایس جانور دی کنڈ تے بہہ گیا۔ اکھ جھپکدیاں ایہہ مینوں حرم شریف توں مسجد اقصیٰ لے گیا۔

ایتھوں و پہلے ہو کے میں براق سمیت صخرہ تے چڑھ گیا (صخرہ اک وڈا پتھری جیہدے اُتے آج کل اک سوہنا جیہا گنبد بنیا ہو یا اے تے اوہ بیت المقدس دے اندر حضرت عمرؓ دی مسجد دے وچ اے) ایسے پتھر توں میں اسماناں ول چڑھ گیا۔ حضرت جبریلؓ نال سن سقاں اسماناں وچ جیہڑے پیغمبر میرے راہ وچ آئے میں اوہناں وچوں حضرت ابراہیم علیہ السلام، حضرت موسیٰ علیہ السلام تے حضرت عیسیٰ علیہ السلام نوں ملیا۔ سفر جاری سی میں ایس طراں دی آواز سنی جس طرح دی آواز نکھن لگیاں قلمناں وچوں نکل دی اے۔ کتاب تقدیر دی سی آواز اں

حرم، شاگردیاں ہوئیں فرشتیاں دیاں سن۔

اخیر میں سدرۃ المنتہیٰ تے پہنچ گیا (سدرہ بیری دے درخت نوں آہندے نیں ایہہ خاص درخت اوس حد دے اُتے اک نشانی واگلوں کھلو تا ہو یا اے جتوں تیک فرشتیاں دی پہنچ اے) ایتھے آپڑ کے جبریل علیہ السلام نے کہیا ”بس حضور (صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم) میری اپڑ ایتوں تیک ای سی۔ ایہہ علم دی آخری حد اے۔ میں اک بیرونی اگا نہہ پھلیا تے تھلی نال میرے پُرسز جان گے۔ حضور (صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم) ٹہسی نبیاں دے سردار او۔ دنیا جہان دے مالک دے یار او۔ اگانہ ودھ دے جاؤ تے اپنے نور دے لشکاریاں وچ پینڈا مکان دے جاؤ۔ پینڈا اخیر مک گیا تے آپ (صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم) اللہ دے حضور جا پہنچے تو اوس تھلی دا جیہنوں کوئی نہیں سی جھل سکیا، کھل کے نظارہ کیتا۔ سبحان اللہ۔ اک شاعر آکھدا اے۔ ”حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تہاؤے کیا کہنے۔ طور پہاڑ تے اک لشکارا پیاتے مولیٰ علیہ السلام بے ہوش ہو کے ڈھیر پئے ٹساں ذات پاک نوں عین سامنے ویکھیا تے لبیاں تے مسکراہٹ رہی۔“ ایس ملاقات وچ جبرہ اتحفہ اللہ دی ذات و توں حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں ملایا اوہ پیچاہ (50) نمازاں سن۔ روایت اے کہ واپسی تے حضرت مولیٰ علیہ السلام ملے۔ گل بات ہوئی تے حضرت مولیٰ علیہ السلام کہن لگے۔ اُمت تے بڑا بھار جے، گھٹ کراؤ۔ واپس گئے۔ خیر نمازاں گھٹ ہوندا یاں ہوندا یاں پنج (5) رہ گئیاں۔ پنجاں تے پہنچ کے حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فیر پرت کے نہ گئے پنی اُمت اُتے ایہہ بھار کوئی بوہتا بھار نہیں۔ بلکہ آکھیا کہ نماز مومن دی معراج اے۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں مولا کریم نے گزرے ہوئے نبیاں توں علاوہ رنگ برنگی مخلوق دکھائی۔ جو ایسی دنیا وچ آکھن ہاں ”ملک مائی داوے۔ کوئی رووے تے کوئی ہتے۔“ ایس نقشے اُتے ای اگا جگ اے۔ کوئی ہسد اے کوئی روند اے۔ ہسدے اوہ نیں جیہناں نیک عمل کیتے تے روندے اوہ نیں جیہناں دے کرتوت بھیڑے رہے ہون۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں جنت دکھان لے گئے۔ نیک لوک تے نیک بیہیاں سوہنے وسدے، ٹھنڈیاں چھانواں، دُڈھ شہدیاں نہراں، پھلاں نال لدیاں ہوئیاں ٹہنیاں جھک جھک کے زمین نوں چھوندیاں، چار چو فیرے رنگ برنگے پرندیاں دی چہکار، سلامتی دیاں اواز اں۔ سوہنے ٹوٹہ تے سوہنیاں گلاں۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے ایہہ وی ویکھیا کہ آگ دے بھانہڑ پئے بلدے نیں۔ آگ شوکراں تے بھسکھاں انج بھردی اے جو ایس غصے نال کسے دا وجود پاٹ رہیا ہووے۔ انگلیاں رے انج گلدے جو ایس لال اوٹھاں دے اجڑ کھلوتے ہوئے ہون۔ خلقتاں دھوئیں تے لمبوآں دیاں ماریاں باہر نکلن توں دوڑن تے دربان چک چک فیر وچ سٹن۔ جلیساں ہوئیاں جھٹریاں تر اس دے مارے ہوئے اوٹھاں واگلوں پانی لئی تھلے ہوئے کوہجے ٹوٹہ تے کوچیاں بولیاں، چیکاں تے فریاداں۔ اللہ رحم کرے گل کردیاں وجود کسب جاندا اے۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے ایہہ سبھ ویکھیا تے آکے دسیا۔ ایتھوں اے گل بڑی پئی طراں ثابت ہوندا اے کہ ایس لوک ای جا کے اوہ دنیا آباد کرنے ہاں۔ جے ایہہ دنیا سنوری ہوئی اے تے اگلی وی سنوری ہوئی اے۔ جے معاملے ایتھے چوڑ چپٹ نیں تے اگے دی چوڑ چپٹ۔ او تھ دے دکھ تے سکھ ایس زندگی دا پھل نیں تے ایہہ دنیا کوئی مداری دا کھڈ نہیں۔ گھڑی نظر دے فریب وچ پھسے تے فیر ٹراب واگلوں اے۔

محمد آصف خاں 29 نومبر 1929ء نوں بستی دانشمنداں ضلع جالندھر، مشرقی پنجاب (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ 1947ء وچ پاکستان بنن مگروں ہجرت کر کے لاہور آن وئے۔ سرکاری ملازمت دے نال نال اردو وچ علمی تے ادبی کم وی کردے رہے۔ 1956ء وچ پنجابی زبان نوں اپنے چاراں دے اظہار دا ذریعہ بنایا تے ایسے دوران ایم اے پنجابی تیک تعلیم مکمل کیتی۔ فیر پنجابی مجلس دے سیکرٹری تے رسالہ ”پنجابی ادب“ دے مدیر وی رہے۔ پہلاں شاہ حسین کالج لاہور وچ پنجابی دے استاد رہے۔ فیر پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ ایم اے دے طالب علماں نوں پڑھاندے رہے۔

محمد آصف خاں کہانی کار، محقق، نقاد تے لسانیات دے ماہر سن۔ ایس دے علاوہ آپ اردو، فارسی، انگریزی، پنجابی، سندھی تے ہندی زبانناں تے مکمل عبور رکھدے سن۔ اجوکی کہانی، مڈھلی لفظانی، آکھیا بابا فرید نے، احمد خان کھرل، ہیر دمودر، نک ٹک، سندھی ادب آکھیا لکھے شاہ نے، آپ دیاں تنقید تے ترتیب دتیاں ہویاں کتاباں چھپ چکیاں نیں۔

آپ پاکستان پنجابی ادبی بورڈ دے سیکرٹری رہے۔ 17 مارچ 2000ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

پنجابی زبان دی کہانی

ایہہ اک مٹی پر مٹی حقیقت اے پئی زبان وسیب توں ای پھٹدی اے تے وسیب بندیاں نال ای پننگر دا اے۔ جے بندے نہیں ہوں گے تے وسیب نہیں ہووے گا۔ تے جدوں وسیب نہیں ہووے گا فیر زبان دا کدھرے نال تھیے نہیں ہووے گا۔

زبان دی لوڑ اوڈوں محسوس ہوندی اے، جدوں بندیاں وچکار لین دین تے چارو ٹاندر اہوند اے۔ کیوں جے اوہ زبان راہیں اپنیاں سوچاں، سدھراں تے خیال دوہے لوکاں تیک اپڑاندے نیں تے اوہناں دے خیالاں تے سوچاں نال واقفی حاصل کردے نیں۔ ایس طراں زبان بندیاں وچکار اک اجیہا رابطہ اے، جیہڑا اوہناں نوں اک دوہے دے نیڑے لیاؤند اتے اوہناں وچ محبت تے بھائی چارا پیدا کردا اے۔

تاریخ سدھی اے پئی پنجابی دے علاقے پوٹھوہار وچ سواں دریا دے کنڈھے پننگرن والا وسیب، دنیا دے سبھ توں پرانے وسیب ہاں وچ خاص اچھ رکھدا اے۔ ایس توں اسی ایہہ وی گوہر لاسکدے ہاں کہ اجیہا وسیب پورے پنجاب وچ پسر یا ہو یا سی۔ لوڑ صرف ایس گل دی وی اے کہ ہور پھر ولا پھر وی کیتی جاوے۔

تاریخ توں ایہہ معلوم ہوند اے پئی آج توں پنج (5) ہزار ورہے پہلاں پنجاب تے سندھ وچ دراوڑی تہذیب ٹیسی اُتے سی۔ دراوڑی ایتھوں دے وسنیک نہیں سن، سگوں باہروں آکے ایتھے آباد ہوئے سن تے وکھری زبان بولدے سن۔ اوہناں دے وسیب تے زبان نے وی مقامی زبان تے چوکھا اثر پایا۔

فیر 1500 ق۔ م دے نیڑے تیرے وسط ایشیا توں آریہ قوم پنجاب وچ داخل ہوئی۔ ایس قوم دی زبان سنسکرت سی۔ پہلاں ایہناں پنجاب وچ وٹوں اختیار کیتی تے ایتھے بہہ کے اپنی مذہبی کتاب ”رگ وید“ تیار کیتی۔ ایہناں دا جدوں ایتھوں دے وسنیکاں نال میل جول ہو یا تاں ایہناں دی زبان دے کئی لفظ پنجاب وچ بولی جان والی زبان وچ شامل ہو گئے۔

فیر بھارت وچ اک نویں مذہب ”بدھ مت“ دا ظہور ہویا۔ بدھ پیر وکاراں نے پالی زبان نوں مذہبی زبان دا درجہ دتا۔ اپنے مذہب دے پرچار لئی اوہ پنجاب وچ آئے۔ راجا شوک دے زمانے وچ بدھ مت نوں سرکاری مذہب دی حیثیت مل گئی۔ راجہ نے پانچویں پتر چھڈ کے ٹیکسلا نوں اپنی راجدھانی بنایا۔ انج پالی زبان نے وی پنجابی زبان نوں متاثر کیتا۔

ایس طراں ایس ویکھدے ہاں کہ جیہڑے قبیلے تے قوماں باہروں پنجاب وچ آؤندے گئے اوہناں دیاں زبانیں دے لفظ مقامی زبان وچ شامل ہوندے گئے۔ سیانیاں دی کھوج پاروں اسی آج ایہے جو گے ہو گئے آں کہ دس سکلیں پئی کیہڑے کیہڑے لفظ مُنڈاری، دراوڑی، سنسکرت تے پالی زبانیں توں ساڈی زبان وچ شامل ہو گئے نیں۔ فیر بعد وچ عربی تے فارسی زبانیں دے ڈھیر سارے لفظ ساڈی لفظی دا حصہ بن گئے۔

سیانے آکھدے نیں کہ باراں کوہاں تے زبان بدل جاندی اے۔ ہر علاقے دے طبعی، سیاسی تے سماجی حالات وکھ دکھ ہوندے نیں۔ ایہہ حالات اک پاسے اُچاراں تگال نوں متاثر کردے نیں تے دوجے پاسے لوکاں دی رہت بہت اُتے اپنے اثرات قائم کردے نیں۔ ایویں باراں کوہاں تے جاکے لوکاں دا لہجہ بدل جاند اے ایس بدلے ہوئے لہجے نوں علاقے دی مناسبت نال وکھراناں دے دتا جاند اے جویں لاہوری، ملتانوی وغیرہ۔

چوتھی صدی ہجری وچ اک عرب سیاح ابن حوقل برصغیر پاکستان تے ہند آیا۔

اوس نے اپنے سفر نامے وچ ملتان دی زبان نوں ملتانوی تے سندھ دی زبان نوں ہندی لکھیا اے۔ اوس مگروں اک تذکرہ نگار محمد عوفی نے دسیا پئی لاہور دے اک مشہور شاعر مسعود سعد سلمان نے شاعری دے تن دیوان لکھے جیہناں وچوں اک عربی، دو جا فارسی تے ترجیا ہندی وچ سی۔ یعنی یارھویں صدی عیسوی تیک پنجابی نوں ہندی یا ہندوی آکھیا جاند اسی۔ مولوی عبدالکریم جھنگوی نے 1086ء وچ ”نجات المؤمنین“ اک کتاب پنجابی وچ لکھی تے آکھیا:

فرض مسائل فقہ دے ہندی کر تعلیم کاراں مر داں امتیاں جوڑے عبد کریم

ابوالحسن یحییٰ الدین امیر خسرو (1253ء تا 1325ء) نے پنجابی زبان نوں لاہوری زبان آکھیا اے۔ اوس زمانے وچ لاہور تے ملتان دو وکھرے وکھرے صوبے سن۔ ایس پاروں صوبہ ملتان دی زبان نوں ملتانوی تے صوبہ لاہور دی زبان نوں لاہوری آکھیا جاند اسی۔ شہنشاہ جلال الدین اکبر (1556ء تا 1605ء) دے زمانے وچ صوبہ لاہور، ملتان تے پوٹھوہار دے علاقے نوں انتھوں دے پنج دریاواں دی مناسبت نال پنجاب داناں دتا گیا تے انتھوں دی زبان نوں پنجابی آکھیا جان لگ پیا۔

سب توں پہلاں حضرت نوشہرہ بخش رحمۃ اللہ علیہ (1552ء تا 1654ء) نے ایس زبان نوں اپنے شعراں وچ پنجابی لکھیا۔

حافظ برخوردار رحمۃ اللہ علیہ نے اپنی کتاب مفتاح اللغہ (1669ء) وچ پنجاب دی زبان نوں پنجابی لکھیا:

حضرت نعمان رحمۃ اللہ علیہ نے فرمایا کئی مسائل نیں ترت پنجابی آکھ سناویں جے کوئی ہووے مائل

ایس طراں پنجاب دے وسیع علاقے وچ بولی جان والی زبان پنجابی دے ناں نال مشہور ہو گئی۔ ایہہ زبان دلی توں لے کے خیر پور (سندھ) تے پشاور (صوبہ سرحد) توں لے کے جموں (مقبوضہ کشمیر) تائیں بولی تے سمجھی جاندی اے۔ پر مختلف علاقیاں وچ ایہدے وکھرے وکھرے ناں نیں۔

ایہناں تادواں دی نئی وڈا نچ کیتی جاسکدی اے جویں مشرقی پنجابی، مغربی پنجابی تے مرکزی پنجابی۔ مشرقی پنجابی، بھارت دے کچھ علاقیاں وچ بولی جاندی اے تے مغربی پنجابی پاکستان دے کچھ علاقیاں وچ وکھرے وکھرے ڈھنگ یاں لہجے نال بولی جاندی اے جویں پوٹھوہاری، جہلم توں لے کے انک تیکر۔ سرانگی، ملتان، بہاول پور، ڈیرہ غازی خان تے ہندکو، پشاور توں مانسہرہ تیک تے لہندی، راولپنڈی پار شروع ہو کے شمال وچ پوٹھوہار دے علاقے تیک بولی تے سمجھی جاندی اے۔

ایسے طراں راوی تے بیاس دریاواں دے وچکار لے علاقے نوں ماجھا آکھیا جاند اے تے ایس علاقے دی بولی نوں ماجھی یا مرکزی پنجابی داناں دتا گیا اے پنجابی زبان دیاں ایہناں بولیاں یا لہجیاں توں صاف ظاہر ہوندا اے پئی پنجابی زبان داکھلا رتے پاسر کیڈا وڈا اے تے پنجابی زبان دیاں سرحدیں کتھوں تیک پھیلیاں ہویاں نیں۔

ڈاکٹر مہر عبدالحق

ڈاکٹر مہر عبدالحق پہلی جون 1915ء نوں لہیہ ضلع مظفر گڑھ وچ پیدا ہوئے۔ 1950ء وچ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اُردو کیتا تے 1957ء وچ پی ایچ ڈی دی ڈگری لئی۔ اوہناں علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ مولوی محمد شفیع تے سید عطاء اللہ شاہ بخاری رحمۃ اللہ علیہ ورگے عالماں کولوں فیض حاصل کیتا۔ درس و تدریس نوں پیشہ بنایا۔ قصیدہ بردہ تے قرآن مجید داسرائیکی وچ ترجمہ کیتا۔ خواجہ فرید رحمۃ اللہ علیہ دیاں کافیاں دادیوان مرتب کیتا۔ پنجاب دی تاریخ تے تہذیبی زندگی بارے وڈکھا مطالعہ رکھدے سن صوفیاء کرام بارے آپ دے لکھے گئے مضمون بوہت سلاہے گئے۔ زبان وچ روانی تے بیان وچ علمیت جھلکدی اے۔ 1995ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ ملتانی

آپ 566 ہجری وچ رمضان شریف دی 27 تاریخ نوں جمعدے دن لہیہ دے علاقے کروڑ وچ پیدا ہوئے۔ بعض کتاباں وچ آپ دے جنم دا سال 560 ہجری تے 542 ہجری لکھیا ہوا اے۔ آپ دے والد حضرت شیخ وجیہ الدین رحمۃ اللہ علیہ جیسٹریے شیخ محمد غوث دے ناں نال وی مشہور سن بڑے اچے درجے دے بزرگ سن۔ اوہناں نوں شہراں تے مکاں وچ پھرن تے سیر سیاحت کرن دا بڑا شوق سی۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ دی والدہ داناں فاطمہ سی تے اوہ حضرت شیخ حسام الدین رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دی دھی سن۔ شیخ حسام الدین ہوراں نوں شیخ عیسیٰ شمس الدین رحمۃ اللہ علیہ وی کہندے سن۔ کوٹ کروڑ دا شہر ایہناں دے ناں پچھے کروڑ لال عیسن رحمۃ اللہ علیہ کہلاند اے۔ اتھے ہر سال بھادوں دی چودھویں نوں بڑا بھاری میلہ لگدا اے تے حضرت لال عیسن رحمۃ اللہ علیہ داعر س منایا جاند اے۔

حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ دی عمر اچے ست (7) سال وی نہیں ہوئی سی کہ آپ نے ستاں قزراتاں نال قرآن کریم حفظ کر لیا تے آپ دا دل روشن ہو گیا۔ آپ بارہاں (12) سال دے سن تے یتیم ہو گئے۔ آپ دے چاچے حضرت شیخ احمد غوث رحمۃ اللہ علیہ ہوراں نے آپ نوں فضیلت دی پگ بڑھی تے باپ دی گدی تے بٹھا دتا کچھ چرتک آپ ملتان تے آس پاس دے عالم فاضل لوکاں توں علم حاصل کروے رہے۔ کہندے سن کہ آپ نے ساڈھے چار سو استادان توں علم حاصل کیتا پر علم دی پیاس اتھے کتھے بجھنی سی۔ آپ ملتان چھڈ کے خراسان چلے گئے تے او تھے ست (7) سال رہ کے ظاہری تے باطنی علماں دیاں چشمیاں توں رنج رنج کے اپنی پیاس بجھاندے رہے۔ آپ دی علمی قابلیت دا اندازہ ایجنوں لگدا اے کہ خراسان جان توں پہلاں آپ نے پچھنے وچ دوا جہیاں کتاباں لکھیاں جیہڑیاں آج وی بڑیاں اُچیاں

کتاباں نمایاں جاندیاں نہیں تے ساڈے اسلامی درساں وچ پڑھائیاں جاندیاں نیں۔ اک کتاب داناں ”صرف بہائی“ تے دوجی داناں ”کنز العباد“ اے۔ پہلی عربی زبان پڑھن لئی گرامر دی کتاب اے تے دوجی فقہ دے مسائل اُتے لکھی گئی اے۔

خراسان دے بعد آپ بخارا چلے گئے۔ اوتھوں پھر دے پھر اندے تے تھاں تھاں دے عالماں توں فیض حاصل کر دے مدینہ شریف اپڑ گئے۔ ایتھے پنج (5) سال گزار کے بیت المقدس ول ٹر پئے تے سارے نبیاں دے مزاراں دی زیارت کر دے کراندے اخیر بغداد شریف پہنچ گئے۔ ایتھے جناب حضرت شیخ الشیوخ مولانا شہاب الدین سہروردی دابڑا چرچا سی۔ آپ حضرت شیخ دی بارگاہ وچ حاضر ہو کے اوہناں دے مرید ہو گئے تے صرف اٹھارہ (18) دناں وچ کمال نوں پہنچ گئے۔

شیخ شہاب الدین ہوراں دے سینکڑوں مرید تے روحانی چیلے سن۔ اوہناں نے جدوں دیکھیا کہ باہر توں آیا ہوا اک شخص دناں دناں وچ مرشد دے نیڑے تے اگیرے ہوند جاند اے تے اوہناں حد کر کے حضرت شیخ دے اگے فریاد کیتی۔ حضرت شیخ مسکرائے تے آکھن لگے۔ ”تسین سارے اک اک کبوتر پھڑ کے لے جاوے اتے اجیہی تھاں تے ذبح کر لیاؤ جتھے تہاں نوں ذبح کر دیاں کوئی دیکھد انہ ہووے۔“ اوہ چلے گئے تے اپنے گھراں وچ کوٹھیاں دے اندر لُک چُھپ کے کبوتر اں نوں ذبح کر کے لے آئے۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ ہوری اپنا کبوتر جیوندا ای لے کے آ گئے۔ شیخ نے وجہ پوچھی تے آپ نے فرمایا: ”مینوں ایس دھرتی تے کوئی وی اجیہی تھاں نظر نہیں آئی جیہڑی مولانا پاک دے وجود توں خالی ہووے۔ میں کبوتر کتھے ذبح کردا۔“ حضرت شیخ نے فرمایا: اچھا بن تسین مسیت وچ وچھان لئی گھاہ پٹ لیاؤ۔“ سارے مرید ہر اہر تازہ موکڑہ گھاہ پٹ کے لیائے تے حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دے سرتے سگے سڑے گھاہ دی جتھی ویکھ کے ہس پئے۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ ہوراں مرشد دے اگے عرض کیتی کہ ”میں جتھے وی گیا ہراتے تازہ گھاہ اللہ پاک دے ذکر وچ مشغول سی تے ایہہ سکا گھاہ مینوں تسبیح توں فارغ نظر آیا تے میں ایہوں لے آیاں کہ مسیت وچ لوکاں دے سجیاں لئی ٹھیک اے۔“ حضرت شیخ نے مرید اں نوں آکھیا: ”تہاڈ اچھیکو لا درجہ۔ ایس دانڈھلا درجہ اے تے ایہہ تہاں توں سینکڑیاں منزلاں اگانہ ودھ چکیا اے، تسین حسد نہ کرو۔“

بغداد توں خلافت حاصل کر کے آپ 604 ہجری وچ ملتان ول واپس ٹر پئے۔ اوس وقت آپ دی عمر جوانی دی سی تے طبیعت وچ جوش، ولولہ تے نالے حوصلہ وی سی۔ آپ دے ملتان وچ آون تے ایتھے وسن دارادہ رکھن دی خبر ملتان دے عالماں تے پیراں فقیراں نوں پہنچی تے بڑے گھبرائے تے حد کرن لگ پئے۔ اوہناں نے آپ نوں اک پیالہ دُڈھ دا بھریا ہو یا بھجیا، جیہدا مطلب ایہہ سی پئی ایتھے ملتان پہلے ای پیراں توں پُراے، تسین کسے ہووے شہر ٹر جاؤ۔ آپ پیالہ ویکھ کے مسکرائے تے پہالے وچ گلاب دے مَحل دیاں پیتاں پادیتیاں جیہڑیاں دُڈھ تے اُتے ای ترن لگ پیتاں ایس دا مطلب ایہہ سی پئی جس طراں دُڈھ دے پیالے وچ مَحل دی پٹی سا سکدی اے ایسے طراں میں وی تہاڈے وچ پیار ہواں گاتے تہاں نوں ذرا وی تکلیف نہ دیاں گا۔ نالے ایہہ وی اشارہ سی کہ اسیں گلاب دی خوشبو وریاں نور دیاں لپٹاں ہر پاسے کھلاردینیاں نیں تے تسین آپے ای ساڈی خوشبو نال مست ہو جاوے۔

ملتان اوہناں دناں وچ قرامطیہ فرقے دا زور سی تے شہر دے لوکاں توں علاوہ پنڈاں وچ وی قرامطیہ مذہب پھیلدا جاند اسی۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ نے لوکاں نوں وعظ نصیحت نال ایس بُرائی توں بچالیا سچے اسلام دی راہ ول موڑ دتا۔ آپ دا چرچا ہند سندھ وچ ہون لگ پیا تے آپ دے مرید اں دی اک اجیہی جماعت بن گئی جیہناں دا عمل تے قول اک سی۔ آپ نے اپنے مرید اں نوں سندھ کچج مکران ول دورے کر کے تبلیغ کرن دا حکم دتا تے ایس طراں لکھاں گمراہ انساناں تیکر اسلام پہنچا دتا۔ آپ دیاں گُجھ ٹولیاں کشمیر تے دلی ول ٹر

پہنیاں تے گجھ افغانی قبیلیاں ول چلیاں گئیاں، ایس طراں سارے ملک وچ اسلام دا چرچا ہون لگ پیا۔

آپ دی خدمت وچ وڈے وڈے سردار، نواب تے بادشاہ حاضر ہوندے سن تے ہدایت دے نور تال اپنے دل دی ہنیر کوٹھڑی وچ چانن کردے سن۔ کافر ٹولیاں دی صورت وچ آؤندے سن تے آپ دے مبارک ہتھ تے بیت کر کے لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دا ورد تے ”دم بہاؤ الحق“ دا نعرہ مار دے لگے جاندے سن۔ آپ دے قدم نال ملتان دی حالت بالکل بدل گئی۔ ہر پاسے مسیتاں، خانقاہواں تے لنگر خانے بن گئے تے اک بوہت وڈا مدرسہ ملتان وچ قائم ہو گیا۔ جیہڑا سارے ہندوستان لئی مرکزی اسلامی یونیورسٹی داکم دیندا سی۔ ایس مدرسے وچ دین تے دنیا دے سارے علم پڑھائے جاندے سن، معقولات تے منقولات دی تعلیم دتی جاندی سی، حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ ایس سبھ توں وڈی یونیورسٹی دے کار مختار تے طالبان دے پیر تے مرشد سن۔ طالبان دی گنتی ہزاراں تک پہنچ گئی سی، کیوں جے استھہ تعلیم مفت دتی جاندی سی۔ کھان پین تے رہن سہن دا انتظام وی مدرسے ولوں ہونداسی۔ کتاباں تے لکھن پڑھن دے سامان دا خرچ وی نہیں سی لیا جانداسی۔ علم پڑھن والے ہندوستان توں علاوہ چین، ترکستان، مصر، بغداد، عراق تے عرب توں وی استھہ پہنچدے سن تے عالماں وچوں حضرت خواجہ غریب نواز رحمۃ اللہ علیہ، حضرت قطب الاقطاب قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ، حضرت جلال الدین تبریزی رحمۃ اللہ علیہ تے بابا فرید الدین گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ ور گئے تے باکمال صوفی استھہ آؤندے جاندے رہندے سن۔

ہندوستان وچ صوفیاں داسہروردی سلسلہ حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ توں شروع ہوندا اے۔ 666 ہجری دے صفر دے مہینے دی ستویں تاریخ نوں ظہر دی نماز دے بعد آپ دے وڈے صاحبزادے شیخ صدر الدین عارف خلوت خانے دے بوہے اگے کھلوتے سن کہ اک سفید پوش شخص نے سلام کہتا تے اک مہر بند لفافہ دے کے آکھیا کہ ایہہ خط حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ دی خدمت وچ پیش کردیو۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ یا دالہی وچ مشغول سن، فارغ ہوئے تاں صدر الدین عارف ہوراں نے اوہ خط پیش کر دتا۔ حضرت نے خط کھول کے پڑھیا تے اللہ ٹھو دانعرہ مار کے اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ مکان دے ہر کونے توں آواز آئی۔

”دوست بدوست رسید“ دوست اپنے دوست نال مل گیا۔ وصال دے وقت آپ دی عمر سو سال سی۔ آپ دامزار ملتان دے پرانے قلعے تے سبھ توں اچی تھاں تے اے تے آج وی لکھاں مریداں دی زیارت گاہ بنیا ہویا اے۔

ڈاکٹر محمد باقر

ڈاکٹر محمد باقر فیصل آباد سے نیٹرے اک پنڈ وچ 4 اپریل 1910ء نوں ملک حکیم دین ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ گورنمنٹ ہائی سکول گوجرانوالہ توں 1925ء نوں میٹرک، گورنمنٹ کالج گجرات توں انٹرمیڈیٹ، ایس ای کالج بہاولپور توں بی اے تے اوری اینٹل کالج لاہور توں ایم اے فارسی 1953ء وچ کیٹا۔ انگلستان توں پی ایچ ڈی دی ڈگری لئی تے لیکچرار ہو گئے۔ فیراوری اینٹل کالج وچ پہلاں پروفیسر تے بعد وچ پرنسپل ہو گئے۔

اوہناں پنجابی قصے کہانیاں دی چھان پھٹک کر کے دو جیاں زبانوں وچ ترجمہ کر کے غیر پنجابی لوکاں تک اپڑایا۔ آپ 27 اپریل 1993ء نوں اپنے اللہ نوں جا ملے۔

”پاکستان بن گیا“ آپ دے ناول ”بٹھ“ وچوں اقتباس اے۔ ایس دامر کزی کردار باؤ احمد مجید عرف احما اے۔ دئی وچ افسری۔ جدوں فسادات وچ اوہ دے بیوی بچے غیر مسلماناں نے قتل کر دتے، تے اوہ مسلماناں دے یکپ لال قلعے گیا تے فیر گڈی راہیں پاکستان اپڑایا۔

پاکستان بن گیا اے

قلعے وچ احما کچھ دن مد ہوشاں وانگوں پھر دار ہیا۔ اوہنوں انج معلوم ہندا سی جو ایں اوہا دماغ مل گیا اے بعضے لوک تے اوہنوں سچ سچ پاگل سمجھدے سن۔ اوہنے کھانا پینا تے اپنا آپ سنبھالنا چھڈ دتا۔ کوئی جانو اوہنوں پھرو کے زبردستی دال چول کھوا دیندا۔ پراچے نوں ایس گل دی پرواہ نہیں سی۔ اوہ دے کپڑے پہلاں میلے ہوئے فیر پائٹن لگ پئے۔ جیہناں لوکاں کول پیسے ہے سن اوہ تے ٹکٹ لے کے جہاز راہیں لاہور تے کراچی جان لگ پئے۔ پراچے کول تے ہن کچھ وی نہیں سی۔ اوہ اپنا فیر کھیا کے تے سبھ کچھ لٹوا کے نیم بے ہوشی دی حالت وچ قلعے وچ آوڑیا سی۔ اوہنوں ہن تاگھ وی کوئی نہیں سی کہ اوہا کچھ بن دا اے کہ نہیں۔ اوہ تے ہوئے چھتر پا کے سارا دن قلعے وچ پھروا رہندا۔ نہ اوہ راشن لین جاندا نہ کسے کولوں کوئی ہووے منگدا۔ اوہ دے جانو کدی کدی اوہ دے نال ہمدردی کردے ہوئے آکھدے:

”احمد مجید صاحب شمس اپنا راشن تے لے لیا کرو۔“

تے اوہ کچھ سوچ کے جواب دیندا۔

”کاہدے لئی؟“

”اپنے کھان پین لئی۔“

”جنہوں ٹھکے ای نہ لگے اوہنے کیہ کھانا پیتا اے۔“

”آخر بندہ بشر اے نا، ٹھکے لگ ای پیندی اے۔“

”پتا نہیں میری ٹھکے کتھے تر گئی اے۔ مینوں تے ٹھکے نہیں لگدی۔“

ایہہ کہ کے احما گا نہ ٹھکے جاندا تے لوک گلاں کر دے۔

”جیہد اڈھڈ کھاں نال بھریا ہووے اوہنوں کیہ ٹھکے لگئی اے۔“

”احسا باؤتے اپنی لاش نوں چکی پھر دااے۔ ویکھو ننگ کے تیرا ہو گیا اے کوئی دم دامہان اے۔“
 ”پر ہے بڑی ہٹھ والا۔ مجال اے جے کسے نوں اپنا دکھ دس جائے یا کسے کولوں ہمدردی منگے۔ اپنے آپ تے ای سبھ کجھ جردااے۔ بندہ
 کبھڑے کبھڑے غم ویکھ کے وی جیوند ارہندااے۔“

”بھائی مرنا تے اپنی آئی نال ای ہوند اے، پر ایہہ وی کبھڑا جیوند یاں وچوں اے، لاش اے بس لاش۔“
 کدی کدی اچھے نے کنڈ کیتی ہندی تے لوک اوہدیاں گلاں کر دے رہندے۔ اوہ چپ چاپ ایہہ سبھ کچھ سن کے جھولی پالید اے
 کسے ڈوگھی سوچ وچ ڈبار ہندا۔ اوہنے حیاتی گزارن لئی بڑا ای وڈا جگر بنایا سی۔ پرہن تے گل سروں لنگھ گئی سی۔ اوہنوں کدی کدی انج جا پدا
 جویں حالات اوہدے وڈے جگرے نوں چبا کے کچر کچر کھا گئے نیں تے اوہدی جگر والی جگہ ای خالی ہو گئی اے۔
 فیر اوہ سوچیں پے جاندا تے اپنے آپ نوں آکھدا:

”احمیا!“

ٹوں نہ تے پاگل ہو سکیوں نہ مر سکیوں۔ تے فیر صبر تے حوصلے دے سوا ہور کبھڑا کم کر سکتاں ایں؟ ویکھو مولا دے رنگ۔ توں پاکستان
 بنان لئی اپنے سال تر فدا رہیوں۔ پاکستان بن وی گیا تے تیری تر فاث وچ فرق نہ پیا۔ پتا نہیں مولانے آتوں کیر رنگ دکھانے نیں۔“
 اوہ ایہہ گلاں سوچ ای رہی سی کہ اعلان ہو یا کہ جیہڑے لوگ گڈی راہیں پاکستان جانا چاہندے نیں، اوہ اپنے ناں لکھا دیں۔ کسے
 نے اچھے دانوں وی دفتر وچ جاکے لکھدا تے دوہے ای دن اچھے نوں لاہور جان والی گڈی وچ بٹھادتا گیا۔

گڈی وچ اپنی بھیر سی کہ اچھے نوں لوکاں دھکدیاں دھکدیاں ڈبے وچوں باہر کھدتا۔ نفسی پئی ہوئی سی۔ جدوں گڈی ٹکونک بھر
 گئی تے لاہور چلن لیتی تار ہوئی کسے نے اچھے نوں گھسیٹ کے گڈی دی چھت تے بہا دتا۔ اوہ تھے ہور وی کئی سو آدمی بیٹھے ہوئے سن۔ احسا اک
 نوپلی جگہ ویکھ کے اوہ تھے لیٹ گیا۔

شام دے نیزے گڈی امرتسر اپڑی تے گڈی تے حملہ ہو گیا۔ ہنیرے وچ ہندو وال تے سکھان نے گڈی دے اندر بیٹھیاں ہو یاں
 مسافراں نوں لٹنا تے مارنا شروع کر دتا۔ ہاہا کار پئی تے احسا اٹھ کے بہہ گیا۔ اوہنے چھت توں بیٹھاں اُترن دی کوشش وی کیتی پر اوہنوں
 کوئی راہ نہ لہیا۔ اوہ تھوڑا جیبا ای چلیا سی کہ دوسرے مسافراں اوہنوں گھسیٹ کے اپنے کول لٹا پالیا۔ تے آکھن لگے۔

”شدایا کتھے چلیا ایں؟ بیٹھاں تے وڈھدے ٹکدے پئے نیں۔ توں اتھے ای چپ کر کے بیٹھا رہ۔“

”کون کینوں وڈھدا ٹکدہ ایہا اے؟“

”ہندو تے سکھ مسلماناں نوں وڈھدے پئے نیں۔“

اچھے نوں اپنی سوانی تے بچے خون وچ تر دے ہوئے یاد آ گئے۔ اوہدا دل کہتا کہ میں گڈی دی چھت توں بیٹھاں لہہ کے سارے
 ہندو آں تے سکھاں دیاں سوانیاں تے بچیاں نوں خون وچ ڈوب دیاں۔ پر نال ای اوہنوں خیال آ گیا:
 اوہ خورے کون ہندو تے سکھ سن جیہڑے میرے بھرنوں ابو وچ نہوا گئے سن۔

اتھے تے شاید اوہناں وچوں کوئی وی نہیں، مینوں تے ہمیش ایہو ای دیا گیا اے پئی انصاف کرنا چاہی دااے۔ تے ایہہ کاہدا انصاف
 ہو یا جے بارن والے تے رہ جان تے میں اتھے امرتسر وچ دو جیاں نوں مارن لگ پواں۔ فیر اک ہور اوکھت دی سی۔ اوہدے کول ہے ای

کہیہ چیز سی جیہدے نال اوہ کسے نوں مار سکدا۔

ایہہ سوچ سوچ کے اوہ فیر چھت تے لٹا پے گیا۔ ہو ر لوک سبہ ہوئے چپ سن احمے نوں اوہ دیاں سوچاں نے چپ کرایا ہویا سی۔ گڈی امر تر ساری رات کھلوتی رہی۔ پتا نہیں کیہ وجہ سی؟ پہلے پہلے احمے نوں زخمیاں دیاں چیکاں تے کوکاں سنائی دیندیاں رہیاں۔ فیر ہو لے ہو لے بیہوشی یا موت نے سبھ دے گلے گھٹ دتے۔ احماسونا چاہندا سی پر آج دی رات نیندر کدھرے نس گئی ہوئی سی۔ اوہ سوچن لگ پیا۔ پتا نہیں گڈی پاکستان کدوں اپڑے گی؟ اپڑے گی وی یاں نہیں؟ اوہنے نال دے ساتھی کولوں پچھیا۔

”ایہہ گڈی پاکستان کدوں اپڑی گی؟“

ساتھی نے کہیا۔

”جدوں اللہ بچائے گا۔“

پتا نہیں احمے نوں ایہہ خیال کیوں آیا؟

ایہہ شیطانی کم اے، جدوں خلقت دے دل وچوں اللہ داتر سک جائے اوہدوں شیطان دی چڑھ مچدی اے۔ اوہ فیر نفرت بن کے لوکاں دے دلال وچ وڑ جاندا اے۔ کدی اوہ مسلماناں کولوں ہندو آں سکھاں دے گلے کٹواندا اے تے کدی ہندو آں سکھاں کولوں مسلماناں دیاں جڑاں پٹاندا اے۔ تے کدی اوہ مسلماناں کولوں مسلمانوں نوں ای مروانا شروع کردیندا اے۔ شیطان دیاں عجیب عجیب کھیڈاں نیں۔ اللہ دی کھیڈ سبھ مخلوق نوں صاف نظر آؤندی اے۔ شیطان دی کھیڈ نوں آج تک کوئی نہیں سمجھ سکیا۔ بندیا تیرا دل مؤمن اے۔ ایسے لنی توں اپنا بال بچ نہما کے وی کسے ہندو سکھ دے بال نوں انگلی نہیں لانا چاہندا۔ پاکستان وچ تے آئیں سارے ای مؤمن ہوواں گے، اوہ تھے تے کوئی کسے نوں آزار نہیں پہنچائے گا۔ اوہدے اندر لا احماسونا زور لا کے کہنا چاہندا سی۔

پاکستان دا مطلب کیا؟

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

پر ایہہ لفظ اوہدے ٹکھاں تے آکے سک جاندا اے سن۔ گڈی ہن چل پئی سی۔ تے ہولی ہولی امر تر دے سٹیشن توں باہر نکل آئی سی۔ گڈی راہ وچ رک رک کے ہنیرے موٹہ لاہور اپڑ گئی۔

سٹیشن تے بڑا ہنیرا سی۔ مسافر چھتاں توں پٹھاں اُترن لگ پئے۔ احماسونا ملک چھت توں پٹھاں اُتر آیا۔ اوہ پاکستان اپڑ گیا سی۔ اوہ اڑا ہی دل کردا سی کہ اوہ نعرہ مارے:

پاکستان زندہ باد

پر فیر ایہہ لفظ وی اوہدے ٹکھاں اُتے آکے ایوں سک گئے جو یں راتیں لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دے لفظ اوہدے گلے وچ پھس گئے سن۔ ڈبیاں دے آگول لٹکا ہویا پلیٹ فارم تے ٹرن لگ پیا۔ ڈبیاں وچوں بوہیاں تک خون ویدہند اپیا سی۔ لوک مُردیاں تے زخمیاں

نوں ڈبیاں وچوں کڈھدے پئے سن صرف چھت والے مسافر ای بچے سن۔ باقی زخمی ہو گئے سن یا قتل۔ احما دادر داپلیٹ فارم دے سرے تک اپڑ گیا۔ اوہنوں کوئی پتا نہیں سی ہن اوہنے کتھے جانا اے۔

پلیٹ فارم دے مک جان نال اوہنوں انج جاپیا جویں اوہ زندگی دی اک نویں منزل تے اپڑ گیا اے۔ پر ایس منزل تے ٹھہرن دی وی کوئی جگہ نہیں سی اوہ حیران ہو کے پلیٹ فارم دے سرے تے کھلو گیا۔

آواگت کسے نے آکھیا!

”مسٹر احمد مجید! یہ آپ ہیں؟ بھیجی یہ کیا حالت بنا رکھی ہے؟ اور یہاں کیا کر رہے ہو؟“

احمے دے سامنے احمے دے ہائی سکول دا اک جماعتی کھلوتا ہو یا سی۔ احمے نے اوہاناں یاد کرن دی کوشش کیتی پر چیتے نے اوہاں ساتھ نہ دتا۔ اوہ حیران ہو کے اوہدے ول دیکھد اپیا سی۔ جماعتی نوں سمجھ آگئی پئی احمے نے اوہنوں پہچان تے لیا اے پر اوہاناں یاد نہیں پیا آؤندا۔ جماعتی نے آکھیا!

”مجید صاحب میں رفیع ہوں۔ جنوویں دسویں میں آپ کے ساتھ تھا میں پارٹیشن سے پہلے بمبئی میں تھا۔ اب بال بچوں سمیت یہاں آ گیا ہوں۔ میرے خسر نے فسادات کے دوران ہی مجھے یہاں بلا لیا تھا۔ انہوں نے ایک خالی کونٹھی مجھے دلا دی ہے۔ میں بمبئی میں جہازوں کی ایک کمپنی میں ہیڈ کلرک تھا۔ یہاں انہوں نے مجھے راشننگ کنٹرولر لگوا دیا ہے۔ پاکستان بن گیا ہے ہم بڑے مزرے میں ہیں۔ اللہ نے بڑی مہربانی کی ہے۔ اب بتاؤ یہاں کیا کر رہے ہو؟“

احما بڑی دیر تک رفیع ول دیکھد ارہیا۔ پاکستان بن گیا اے۔ ایہہ لوک بڑے مزرے وچ نہیں۔ اللہ نے بڑی مہربانی کیتی اے۔ اوہ سوچیں پے گیا۔

پرا یہہ ساریاں گھاں شاید اوہدے لئی ٹھیک نہیں سن۔ اوہ دیاں اکھیاں جھپٹے پاسیوں دور کدھرے دئی دیاں سڑکاں تے لال نشان لگی ہوئی کونٹھی نوں پھنپیاں دیکھد یاں سن۔ جبیدے وچ اک بے گناہ عورت تے دو معصوم بال خوں وچ ٹرندے پئے سن۔ فیرات دے ہنیرے وچ ایہناں بے کساں دیاں لاشاں نوں ٹوٹیاں وچ سٹ دیتا تے فیر قلعے داکا کورولا۔ چول تے دال لین لئی لوک ہر روز ہتھاں وچ ٹھوٹھے پھڑکے نکل دے۔ بعضیاں دے ٹھوٹھیاں وچ کچھ پے جاند بعضے خالی ٹھوٹھے واپس لیا کے نیلے آسمان ول دیکھدے رہندے۔ احما حیران ہو کے دیکھد ارہندا تے قلعے دی اچی نیویں زمین تے اپنی جیوندی لاش نوں گھسیلد اچھرا۔

رفیع نے یکا یک احمے نوں مونڈھیں پھڑکے جھٹکا دتا۔

”دوست بولتے کیوں نہیں؟“

احمے نے ہٹکورا لیا تے کہن لگا۔

”میں ایس گندی توں اتریا ہاں۔“

رفیع نوں جدوں احمے دا حال پتا لگاتے اوہ اوہنوں اپنی موٹر وچ بہا کے اپنے گھر لے گیا۔ رفیع کول چوداں (14) کمریاں دی اک وڈی ساری کونٹھی سی۔ اوہنے احمے نوں اک کمرہ دے دتا تے احمے دے آکھن تے اوہ وعدہ کر کے دفتر فر گیا کہ میں تیرے لئی کوئی کم لکھنا ہاں۔

رفیع شام نوں دفتر واپس آیا تے اوہنے فیرا صرا رکیتا کہ احما پاٹے ہوئے کپڑے لاہ کے اوہدے کپڑے پالوے پرا احما کسے طراں

اوہ بار بار بے تاب ہو کے پچھدا۔

”میرے لئی کوئی کم لہا اے کہ نہیں؟“

رفیع آکھیا۔

”یار کیہڑی گل اے، کم مل ای جائے گا۔ تون حالی استھے آرام کرتے سرت ٹھیک کر۔ تون دلی وچ افسر سیں۔ استھے ہو روی وڈا افسر

ہو جائیں گا۔ گھبرانا نہیں چاہیدا۔ دفتر ادا معاملہ اے۔ نوکری دے کاغذ دفتر ادا وچوں کڈھان وچ دی بوہت وقت لگدا اے۔۔۔۔۔“

اشفاق احمد

اشفاق احمد 22 اگست 1925ء نوں مکتسریل فیروز پور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد ڈاکٹر محمد خاں ویٹرنری ڈاکٹر سن۔ آپ نے مڈھلی تعلیم مکتسریل فیروز پور وچ حاصل کیتی۔ 1947ء وچ پاکستان آئے تے 1950ء وچ گورنمنٹ کالج لاہور توں ایم اے اردو دا امتحان پاس کیتا۔ فیروز پور وچ لکچرار ہو گئے۔ 1953ء وچ روم یونیورسٹی (اٹلی) وچ اردو دے پروفیسر بن گئے۔ کجھ چریڈیوروم توں پروگرام وی پیش کر دے رہے۔

پاکستان پر تے تے ہفت روزہ ”لیل ونہار“ دے ایڈیٹر بن گئے تے اپنا اک رسالہ ”داستان گو“ وی جاری کیتا۔ کجھ عرصہ مرکزی اردو سائنس بورڈ دے ڈائریکٹر رہے۔ آپ نے ریڈیو تے ٹیلی ویژن ایٹی ان گنت ڈرامے لکھے۔ لاہور ریڈیو توں آپ دا اک طویل تے دلچسپ پروگرام ”تلقین شاہ“ دے ناں نال چلدار ہیا آپ دے پنجابی ڈرامیاں دا مجموعہ ”ٹاہلی تھلے“ چھپ چکیا اے۔ آپ دے ڈرامیاں وچ معاشرتی تے سماجی قدراں دی ترجمانی دے نال نال، ہاسما مزاح مٹھیاں مٹھیاں مٹھیاں تے مت دیاں گلاں وی ہوندیاں نیں۔ آپ سادہ، عام فہم تے من وچ کھنکھن والی زبان دی ورتوں دے نال نال پنڈ دے ان پڑھ طبقے دی بولی نال ڈرامے وچ مزاح پیدا کر دے سن۔ ڈرامیاں دا اک ہور مجموعہ ”اچے برج لاہور دے“ وی شائع ہو چکیا اے۔ 7 ستمبر 2004ء نوں اپنے اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

ٹاہلی تھلے

کردار:

گالگو:	اک نوجوان	چوہدری: پنڈ (ٹاہلی والا) دانمبردار
پھتو:	سادہ لوح نوجوان	

گالگو: زمین تے ٹاہلی والے لٹھرے نال ٹیک لائی بیٹھا اے۔ اوہ سرچک کے ٹاہلی ول ویکھدا اے تے مسکراؤندا اے۔ ڈو لو گاندا اے۔

ڈو لو: جیناں نوں دتا غسل فرشتیاں پڑھ شرط ثوابی
 ہر دیندے رب دے واسطے خود تھیندے غازی
 خوراں پایاں کپڑے پوشاک گلابی
 اوہناں جا کے پائی بہشت وچ شہادت شادی
 اوہ جا حضور رسول دے ہوئے معراجی

(ڈو لو چپ ہو جاندا اے)

پھتو: واہ عی واہ۔ نہیں ریاں تیریاں۔ کدھ نہیں تیریاں بکریاں؟

دولو: ایہدر کدھرے چردیاں پھردیاں نیں۔ پرہن ایہناں بکریاں وچ دل نہیں لگدا میرا۔
 گاکو: جے عنی جمنائ تیرا ای اے۔

دولو: (گاند اے):

اڈل وٹی تراہ کر اپنی بسائی
 پھیر لئی چوہاناں انگ خوش کر لائی
 پھیر لئی غوریاں کوئی مدت وسائی
 پھیر لئی پٹھاناں گھر چوتھے آئی
 پھیر لئی پٹھتیاں گھت مار کھائی
 ہن واری میری دے پھریں موٹھ لکائی

(دولو گیت گاند ادا۔ لائٹ ٹیک دا اگاہہ نوں ودھ جاندا اے)

پھتو: بڑے حوصلے آلا بندہ اے، ہے کہ نہیں گاکو؟

گاکو: اوئے ایس پنڈ وچ سارے ای حوصلے آ لے بندے نیں۔

پھتو: آنے ویلے دی مناج تے کویلے دیاں ٹکراں۔

ہن کوئی دیارہ گیا اے بے حوصلہ ہون دا۔

میں کہیا گاکو..... تیری واج نوں کیہہ ہو گیا اے یار؟

گاکو: کیوں؟

پھتو: اوئے ایہہ تاں سدھی جیہی ہو گئی اے ساڈے ورگی۔ پہلاں جدوں توں بولداسی تے ایویں لگدا سی جویں گھڑے وچ کھسی مرچا

صاحبان گاؤندی ہووے۔ ہن تاں ماشاء اللہ تیری واج واہ واہ ہو گئی اے، تے تالے لم لیٹ جیہا کیہہ ہو یا پیا ایں؟

گاکو: اینوی بس ٹاہلی دے پتر اں تے پیار آندا سی پیا۔ ٹاہنیاں باہیاں ہلا ہلا کے مینوں کول بہا لیا تے میں بہہ گیا۔ پھیر ویکھدا رہیا۔ ویکھدا

رہیا تے ویکھدا ای رہیا۔

پھتو: لے سچ۔ میں تے بھل ای گیا سی۔ تیرا تے ناں پتا دے دتا اے چونگی وچ چوہدري نے ہی پتاں دناں دا ساڈے پنڈا عملی گاکو پگ

جھتیاں سنے گیب اے تے کوئی اوہدی ہرج مرج دا سچے دار نہیں۔ تے توں ہن کتھوں آ گیا ایں؟

گاکو: کدھروں وی نہیں بس اتھے ای سی۔ شہر گیا سی تے شہر وں ای باپس آ گیا آں۔

پھتو: لے فیہ ہن جدوں چوہدري نوں پتا لگیا ناں ہی توں ٹاہلی تھلے ایں تے اوس تیری واہ واہ کھنٹب ٹھپنی اے۔

گاکو: پھیر کیہہ ہو یا جو اوس کھنٹب ٹھپ چھڈی۔ اپنا چوہدري جو ہو یا ساڈا وڈ وڈیرا۔ پرتوں چوہدري نوں کدھر بھالدا پھرنا ایں؟

پھتو: میں؟ میں چوہدري نوں بھالنا پھرنا آں؟ تینوں کس دسیا اے؟ میرا کیہہ کم چوہدري نال؟

گاگو: کم ہووے یا نہ ہووے بھالدا تے پھر دا ایں۔

بھتو: لے ہے فیر اوہیوگل۔ اوئے تینوں کسی دسیا اے، اینویں خواہ خواہ۔

گاگو: اوئے تھلیا، چوہدری نوں تے وا جاں ماردا توں ایہدر آیا سی تے بن میتھوں ای پچھن ڈیہہ پیا ایں پئی مینوں کس دسیا اے؟

بھتو: چوہدری نوں؟ آہو اوہ سے نوں تے میں لہدا پھر نا آں۔ چنگا بندہ ایں میتھوں لکائی جاندا ایں سبھ کش، کدھر گیا اے؟

گاگو: (ہس کے) لے ہے مینوں کیہ پتا اے کدھر گیا اے۔ اوہدر ہووے گا پیلیاں ول۔

بھتو: پیلیاں ول اوہدا کیہ کم؟ اوہ تے پھڑن گیا اے جسوساں نوں۔

گاگو: جسوساں نوں؟ کدھر نہیں جسوس؟

بھتو: لے اوہ کوئی مینوں حاجری دے کے جاندا ہے نہیں جو میں تینوں دس دیاں بنی کتھے نہیں۔ جنگلاں بیلیاں وچ لکے پھر دے نہیں۔

گاگو: تے توں نال نہیں گیا پاگلا؟

بھتو: میں!! میں کوں جاندا چوہدری نال؟ چنگا کم ہوندا اے اوہدے تے آپ ٹر پیندا اے تے جیہڑا مازامولی کم ہوندا اے اوہدے تے

مینوں بہا جاندا اے۔

گاگو: اوئے توں کیہڑے کہیں لگیاں ایں؟ ایہدے توں ودھ کے ہوڑ کیہڑا کم سی بھلا۔

بھتو: مینوں دے گیا سی کتھانیں تے بسکھاں دے ڈبے، بنی ایہناں دیاں پوٹلیاں بنائی آ۔ آپاں لام تے بھینچیاں نہیں اپنے

بھراؤواں نوں، جیہڑے او تھے لڑ دے نہیں پئے۔

گاگو: اوئے توں ایہنوں مازا کم سمجھدا ایں تھلیا؟ اوہناں لئی تے جو کش وی ہووے، جہناں وی ہووے تھوڑا اے۔ میرے درگے مردود

تے کسے جو گئے نہیں، تے میں وی دودوہتھ و خاندا۔

بھتو: دودوہتھ او تھے فرنٹ تے و خاویں۔ اپنا بھراکشی محمد ساڈے سردی پگ تے متھے دی کلگی۔ میں او سے دی چٹھی لے کے تے آیا سی

چوہدری نوں و خان۔ پر کوئی پتا نہیں دس رہیا.....

گاگو: چٹھی؟ اوئے چٹھی میرے بھراکشی محمد دی چٹھی؟ اوئے جالماں مینوں وی دس کیہہ لکھیا اے اس نے؟

بھتو: چٹھی سنی اے کھشی محمد دی؟ کھڑو جا۔ ٹھہر جا۔ لے توں اتھتے بہہ جا چونترے تے (گاگو چونترے اُتے بہہ جاندا اے)

بھتو: (کھیہ پھول کے چٹھی کدھدا اے) لے گوہ نال سنیں تے میرے ول دھیان رکھیں۔

گاگو: توں چالوتے کر میتھوں ہوڑ صبر نہیں ہوندا۔

بھتو: (چٹھی پڑھدا اے) جناب میرے بھائی صاحب فتح دین صاحب بھتو گجٹ کو سلام علیکم ہو۔

گاگو: و علیکم السلام۔

بھتو: اوئے ایہہ تے مینوں سلام لکھیا اے، کتے نوں۔ توں خواہ خواہ جواب دئی جانا ایں۔ تہاڈے لوکاں دے سلام تے پھیر آن گے اخیر وچ۔

گاگو: اوئے وچوں روکیانہ کراوئے بھتو۔

بھتو: (چھیتی نال) جناب میرے بھائی فتح الدین بھتو گجٹ صاحب کو سلام علیکم ہو۔

بعد سلاما لکیم کے واضع ہوا کہ میں یہاں راضی خوشی ہوں اور آپ کی خیریت خداوند کریم سے نیک مطلوب چاہتا ہوں..... پنڈ سے چل کر میں باپس اپنی یونٹ میں پہنچ گیا ہوں اور صاحب کو رپورٹ بول دی ہے۔ صاحب نے میرے کو دل سے لگا کر تھاپی دتی ہے اور ہماری یونٹ کو فرنٹ پر جانے کا آڈر بول دیا ہے۔ ہم نے آڈر سنتے ہی یا علی یا علی کے نعرے مارے اور اک دُوبے کے گلوں میں پھولوں کے ہار پائے۔ کل سویرے ہمارا (Move) ہے۔

سب کو درجہ بدرجہ سلام دینا۔ بے دی قبر تے جا کے پھسل پانا اور میرا سلام بولنا۔ پنڈ میں کسی قسم کا فکر نہیں ہونا چاہیے۔ ہر آدمی کو اپنے کام پر لگے رہنا چاہیے۔ جو جو آدمی جس کار پر لگیا ہوا ہے اس میں بڑھ چڑھ کر کام کرنا فرنٹ پر لڑنے کے برابر ہے۔ میں انشاء اللہ غازی بن کے تمھے پا کے سبھ گرائیاں دے کول آنواں گا۔

گا گو: انشاء اللہ

پھستو: اگے لکھدا اے بنی اماں ریاں کو کہدے میرے کو ٹھکے کی چھتاں لبنا رکھنا نم کے بوٹے کو تن ڈنگ پانی دیتے رہتا۔ سب بھائیوں کو درجہ بدرجہ سلام اور سب کو بول دینا اپنے اپنے کام پر کھڑے ہو کر جہاد میں حصہ لین۔ ہر شخص کا کم ایمان داری نیکی کے ساتھ کریا ہو یا جنگ جتن میں ہماری بوہت مدت کرے گا۔ ماسی کو تھیں بندھیں سلام دے کر بولنا کھشی محمد آڈر پانے پر باپس آگیا ہے۔ سپاہی کو جب کاشن ملتا ہے تو وہ رہ نہیں سکدا۔

جونسا کالا جند را میں تم کو دے آیا تھا وہ میرے کو ٹھکے کو مار دینا۔ پُرانا جند را لاہ کے بابے کھیرے کو دے دینا۔

سب کو درجہ بدرجہ سلام۔ بھائی دین محمد دینے اور گا گو کو سلام۔

گا گو: وعلیکم السلام۔

پھستو: چو بدری صاحب کو سلام تائے کو بوہت بوہت سلام۔ پنڈ کے اک اک بندے کو سلام۔ سب کو بولنا ہمارے ملک کے حق اندر دُعا کریں۔

تمہارا سگا بھائی
لانس نائیک خوشی محمد

گا گو: واہی واہ دل خوش ہو گیا پھستو۔

پھستو: میں کہیا پھیر یاراں دا خط یاراں دے ناں۔

گا گو: من گئے آں بنی تیری یاری نوں۔ جیوندے رہتے موجاں مانو۔

پھستو: لے فیر بن میں چلاں.....

گا گو: میں کہیا یار اک گل تے دس۔

پھستو: گل؟ فیر آکواں پچھیں تے نالے اک گل ہو راء بنی۔

گا گو: لے بن توں آپے ای پھٹ پیا ایں خواہ خواہ۔

پھستو: اچھا دس فیر۔

گاگو: گل ایہہ اے عی توں تاں اہل داناں کو کو نہیں جان داتے توں ایہہ چٹھی کو یں پڑھی جاندا پیاں۔

پھتو: ایہہ چٹھی؟ ایہہ میرے یار کھشی محمد دی اے تے آپے ای بولدی جاندی اے۔ مونہوں میں سنی سی منشی ہورال کولوں تن واری۔ دس واری میں سوئے تے بہہ کے پکائی جتھوں بھلدا اسی ناں میں..... جس جس حرف توں بھل جاندا اسی اوہ میں پھیر جا کے پچھ لیندا اسی منشی ہورال کولوں تے بس ویندے ویندے یاد ہوئی۔

گاگو: نہیں ریاں تیریاں پھتو گجٹ، نہیں ریاں تیریاں۔

پھتو: اچھا علمیا۔ توں بیٹھ کے ارمان کر لیں۔ چوہدری نوں دس آواں عی ایہہ چٹھی آئی اے۔ تے دھیان رکھیں، متے چوہدری دے اڑ گئے چڑھ جانویں۔

گاگو: نہیں نہیں کھیر سٹلا اے کش نہیں آہندا چوہدری۔ توں بے پھکر رہ۔

پھتو: لے پھیر سلا ماعلیکم۔

گاگو: ولیکم السلام (پھتو چلا جاندا اے)۔ (گاگو ایہدر اوہدر ویکھدا اے)۔

پھتو: (واپس آکے) اوئے گاگو۔ گاگو اک گل ہو رسی یار پچھن والی..... تے اوہ گل کیہ سی بھلا؟

گاگو: لے مینوں کیہ پتا اے؟

پھتو: اوہ گل ایہہ سی..... آہو..... بھلا کیہ سی؟ ہاں سچ گل ایہہ اے عی توں ایہے دن گیب کدھر رہیا اوئے؟

گاگو: تینوں دسیا تے سی۔

پھتو: دسیا سی؟ کدوں بھلا؟..... آئنے جیسے دسیا سی ناں؟ آہو دسیا تے سی پھیر، چنگا کوئی گل نہیں آپے یاد آ جائے گا۔ اچھا لے فیر رب

راکھا۔

گاگو: رب راکھا۔

پھتو دے جان مگروں گاگو ایہدر اوہدر ویکھ کے زمین اُتے لٹا پے جاندا اے۔

دُوروں کسے دے گاؤن دی اواز آؤندی اے۔ گاگو اواز سن دا اے تے مسکراؤندا

اے (چوہدری ہتھ وچ بندوق پھٹر کے آؤندا اے)۔

چوہدری: اوئے توں کدھروں آگیا ایس بد بختی؟

گاگو: (اُٹھ کے) میں..... چوہدری جی..... میں؟

چوہدری: ہور میں تیرے کسے اگلے پشلے نوں پچھناں آں پیا۔ کدھر دفع ہو یا سی اوئے توں؟

گاگو: میں جی ایہدر ای سی جی بس

چوہدری: تینوں پتا نہیں اوئے بے شرما ایس ویلے ملک تے کبھی بھیڑ بنی ہوئی اے

تے توں کسے نوں دتے پچھے بنا ہی کھسک گیا۔ اوئے تینوں شرم نہ آئی؟

ترا دل نہ ڈولیا۔ پنڈ نوں چمڈ دیاں ہو یاں؟

گاگو: میں تاشہر گیا سی۔

چوہدری: کئے آکھیا سی شہر جان نوں، کیندھے کولوں پنچھ کے گیا سی توں، اوئے شہرنوں؟ لوکیں تے اپنے اپنے پنڈ دیاں گٹھاں مجھو ط کر کے پنکھن تے میرے پنڈ دے سورے شہر نر جان منڈوے ویکھن نوں۔

گاگو: میں منڈوہ ویکھن تے نہیں گیا سی جی۔

چوہدری: تے فیر کوئی ہور نشہ پانی کرن گیا ہونا ایں۔

پھتو: (چھیتی نال) چوہدری جی، چوہدری جی۔ میں تہانوں بھالدا آیاں۔ جی کھوہ تے نالے پیلایاں وچ۔ بابے وریامدی ڈھیری تے۔ پر تہاڈی کوئی اگ سنگ ای نہیں ملی۔ میں سی کاہلی وچ تے تہاڈا ملناسی بوہت جروری۔

چوہدری: کیوں کھیرتاں ہے؟

پھتو: کھیر چوہدری جی کھیراے..... نہیں جی سبھ اللہ دافضل اے۔ کھیراے چارے پاسے تے نالے جی میں تہانوں بھالیا کھجوراں آلی دتی وئے وی۔ ایہہ میں بھل گیا سی۔ سناؤ گٹھڑے جے؟

چوہدری: اوئے گل کسبہ اے؟ بھالدا کیوں پھر داسی؟

پھتو: گل چوہدری جی..... گل تے کوئی کھاس نہیں بس تہاڈے نال کم سی اک جروری؟

چوہدری: اوئے دس تاں۔ کیہ کم سی جروری؟

پھتو: (سرکھرک کے) اوہ میں لیانا آں جی پڑتاں کر کے۔ پہلاں میں خراں گا گھروں تے سدھا آؤں گا ناہلی تھلے۔ آؤندیاں ہویاں مینوں یاد آئے گاتے اوس ویلے وی.....

گاگو: اوہ چٹھی آئی اے نیک کھشی محمد دی۔

پھتو: نیک کھشی محمد دی چٹھی..... تینوں کوں پتا اے؟ آہو تینوں سب کش پتا اے۔

چوہدری: اوئے کدو آئی اوہی چٹھی میرے پتر دی؟

پھتو: سویرے دے گیا سی جی منشی سکول دا۔ تے میں چچی پھر نال نال۔ کھڑو جاؤ..... کھڑو جاؤ (کھسیہ پھر ولد اے) کھوہ تے

میں دھوتا سی موٹہ تے چٹھی رکھی سی تے کھڑو یا جے..... کھڑو یا جے۔ میں بن لیانا بھیج کے۔

(چھیتی نال بھیج جاندا اے)

چوہدری: گل کرنی میرے نال۔

گاگو: حکم کرو جی۔ جو دی پنچھو۔

(پھتو فیر آؤندا اے)

پھتو: چوہدری جی۔ چوہدری جی..... اوہ چٹھی سن لو، پہلاں میرے کولوں تے پھیر شمس آپ حرف اٹھالیا ہے۔ میں چک لیانا کھوہ تول۔

چوہدری: بس کر اوئے پھتو بس کر جا، تے پہلاں چٹھی چک لیا۔ پھیر میرے نال گل کریں۔

پھتو: پہلاں تسیں میرے کولوں سن لو، جی تے پھیر آپ اٹھالیا جے..... جناب میرے بھائی صاحب فتح الدین پھتو گجٹ صاحب کو السلام علیکم ہو۔

بعد سلام لیکم کے بعد واضہیا ہو کہ میں یہاں پر راضی خوشی ہوں اور آپ کی خیریت خداوند کریم سے نیک مطلوب چاہتا ہوں۔
چوہدری: اوئے پھتو..... اوئے پھتو..... رہن دے اوئے ایس ویلے میں آپ لے آواں گا کھوہ توں..... گل کراوئے توں بھگوڑیا۔
توں کدھر لگیارہیا ایس؟

گاگو: دسیا تے ہے چوہدری جی نئی میں.....

چوہدری: شہر گیا سی۔ اوئے کیوں گیا سی اوئے توں او تھے سانوں دتے بناں؟

گاگو: بس جی ایویں ای.....

چوہدری: پھڑ اوئے پھتو ایس بے شرم نوں تے لے چل پنڈ وئے۔

پھتو: (اودھی بانہہ پھڑ دا اے) چل نئی ہو جاسدھا۔

چلو جی۔

پھتو اوہنوں ہو لے جیسے کچھ اے تے اوہ اگا نہہ نہیں نردا۔ چوہدری غصے وچ اودھی بانہہ پھڑ کے کھچھ اے تے آکھدا اے۔

چوہدری: چل دا ایں کہ نہیں سدھا ہو کے۔

گاگو: (پیر محسوس کر کے ہائے کر دا اے) ہائے..... ہائے چلنا آں جی چلنا آں۔ میری بانہہ تے چھڈ دیو۔

چوہدری: کیہ ہو یا اے تیری بانہہ نوں وڈیا تا جکا؟

گاگو: کنش نہیں جی۔

چوہدری: چل فیر سدھی طراں

گاگو پیڑ پاروں دوہرا ہو جاندا اے تے زمین اُتے بہہ جاندا اے چوہدری جھک کے اودھی قمیض دا بازو چکھدا اے۔

چوہدری: دغا خاں اوئے توں بھسم دی پوٹلی بدھی اے استھہ؟ (قمیض دے بازو تھلے پٹی بدھی ہوندی اے)

گاگو: میں شہر گیا سی چوہدری جی۔

چوہدری: میں پچھنا آں ایہہ کیہ اے؟

گاگو: میرے جیسے جھکھے ننگے اوترے کول چوہدری جی اپنیاں پھو جاں نوں دین لی کش وی نہیں سی۔ سارے اپنے اپنے تھامیں کچھ نا کچھ کری جاندا سن تے میں نہر کنڈھے اپنی نقدیر نوں رونداساں۔ نہر دی کوٹھی تے جدول ریڈوے نے ایہہ آکھیا نئی اپنے

جواناں لئی لہو دیو تے میریاں اکھیاں آگے چاڑھ آگیا۔ میں اوتھوں ای پچھلے پیریں ٹریا تے شہر اُڑ گیا۔ ڈاکدار نے میرے نال بڑا دھروکیتا اے۔ اک بوتل رت لے کے مینوں اٹھا دتا۔ میرے سر پر دھج حالی ہو روی لہو اے۔ میں دوہاں دناں دا پنڈ والیاں توں مونہہ لکائی پھرناں آں بنی گیا وی تے دے کے کیہ آیا۔ اکو بوتل.....

چوہدری: (دوویں ہتھ پھیلا کے) ایہدر آوئے۔ ایہدر آمیر یا پتر اگلام محمد۔ میری چھاتی نال لگ جاوئے۔ توں ایس پنڈ واسو ما پتر ایں..... (ہک نال لا کے) مینوں معاف کر دے..... پتر آوئے۔ ایس سارے ای بھلیکے وچ رہے..... توں تے ایس پنڈ واسو پتر نکلیا۔

بشیر حسین ناظم

بشیر حسین ناظم گوجرانوالہ دے محلہ بختے والا وچ 20 اکتوبر 1932ء نوں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں میاں غلام حسین سی۔ ناظم ہورال مذہبی تعلیم شرق پور وچ حاصل کیتی۔ فیر 1953ء وچ میٹرک دا امتحان پاس کر کے لاہور آ گئے تے کارپوریشن وچ ملازمت اختیار کر لئی۔ مولانا محمد لطیف زار نوشاہی، مولانا بشیر احمد قریشی تے مولانا محمد دین کلیم دی سنگت ناظم، ہورال نوں حاصل ہوئی تے اوہناں دی بلاشیری نال آپ نے فنی فاضل، بی اے تے ایل ایل بی دے امتحان پاس کیتے۔ 1969ء وچ ایم اے فارسی کیتا تے ایم اے پنجابی 1974ء وچ کیتا۔

آپ اُچ پدھر دے نعت خواں نیں۔ ڈاکٹر علامہ محمد اقبال رحمۃ اللہ علیہ دا کلام ڈب کے پڑھدے نیں۔ پنجابی تے اُردو وچ شعر کہندے نیں۔ نثر لکھن وچ کمال قدرت حاصل اے۔ آپ دیاں لکھتیاں وچوں ”اولیائے ملتان“، حکایات، تنبیخ بخش رحمۃ اللہ علیہ۔ ”ابدی آوازاں“ مشہور نیں۔ صوفیائے کرام دے احوال تے آثار قدیمہ دا مطالعہ آپ دا محبوب مشغلہ اے تے اوہناں بارے لکھتا آپ دا خاص میدان اے۔ زبان آسان تے سادہ ورتدے نیں جیہدے پاروں مضمون دا اثر دونا ہو جاتا اے۔ ”شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ“ اوہناں دے مضموناں وچوں اک وگئی اے۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ

ستارھویں صدی عیسوی دے اخیر تے اٹھارھویں صدی عیسوی دے مڈھ وچ پنجاب دی دھرتی سیاسی طور تے بد امنی تے انتشار دا شکار سی۔ لوک سکون تے دلی اطمینان لہندے سن، اوس سنے وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ تے سید نیچے شاہ رحمۃ اللہ علیہ ورگے وڈے شاعران نے لوکاں نوں آپوں وچ پیار محبت نال بھرا بھرا بن کے رہن دادرس دتا تے اللہ دی عبادت ول پریریا، تاں جے اوہناں توں ذہنی سکون تے دلی اطمینان حاصل ہووے۔

اوسے دور وچ سندھ دی سرزمین اُتے اخلاق، بھائی چارے تے انسانیت دے احترام دا درس عام کرن دی ذمہ داری شاہ عبداللطیف بھٹائی انجام دے رہے سن۔ شاہ عبداللطیف بھٹائی نہ صرف سندھی زبان دے عظیم صوفی شاعر سن، سگوں اُچ پدھر دے مفکر وی سن۔

آپ 1690ء وچ مٹاری (متعلوی) دے نیڑے اک پنڈ ہالاحولی وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حبیب رحمۃ اللہ علیہ بڑے پرہیزگار تے بڑے درد مند انسان سن۔ اوہ ہلری دے متعلوی سیداں نال تعلق رکھدے سن تے سندھ دے مشہور شاعر تے صوفی سید عبدالکریم ہورال دی اولاد وچوں سن۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ نے مذہبی تعلیم تے تربیت اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ اوہناں دی محنت دا ای پھل سی پٹی شاہ ہورال دے من وچ اللہ دے عشق دا بوٹا بڑی جھپتی پنکریا تے ویکھدیاں ای ویکھدیاں اک سنگھنے زکھ دار وپ دھار گیا۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ نوں سفر دا بوہت شوق سی۔ آپ جوانی وچ اپنے گھروں نکلے تے سندھ دی اک ٹکڑ توں لے کے دوجی ٹکڑ تک سفر کر کے اک لمیرے عرصے مگروں اپنے پنڈ پر تے۔

کچھ لکھاریاں نے دس پائی اے پئی آپ سفر کر دے ہوئے کابل تے قندھار تک دی گئے پر ادب دیاں تاریخاں وچ ایس گل دا کوئی پتہ پیدائش توں نہیں ملدا۔ آپ نے وطن پرست کے ہالادے نیڑے کرار حالادے ساحل دے اک ٹیلے اُتے وستیوں اختیار کر لئی۔

سندھی زبان وچ ٹیلے نوں بھٹ آکھدے نیں۔ آپ دی نسبت پاروں اوہ ٹیلا بھٹ شاہ دے ناں نال مشہور ہو گیا۔ حالے آپ بھٹ شاہ دے تعمیر کماں توں ویہلے نہیں ہوئے سن کہ آپ دے والد اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ نہ صرف باکمال شاعر تے مفکر سن، سگوں آپے تے سچے انسان وی سن۔ آپ دے کلام وچ تھان تھان انسانیت دی بھلائی، انسانیت دی خدمت تے برتری دا احساس اگھڑواں اے۔ آپ آکھدے سن پئی انسان اشرف المخلوقات اے۔ ایس پاروں اوس نوں دنیا دی چنگیائی لئی چنگے تے نیک عمل کرنے چاہیدے نیں۔

آپ قول دے تچے تے عمل دے پکے سن۔ آپ جو کجھ فرماؤندے سن اوہدے تے عمل وی کردے سن تے لوکاں نوں وی قول تے عمل دی سچائی وادرس دیندے سن ایس لئی آپ نوں حیاتی دا مُفسر وی آکھیا جاند اے۔

آپ دے کلام وچ جیہڑے عارفانہ مضمون بیان ہوئے نیں، اوہناں وچ ایناں گواہاں پئی دل دیاں ڈونگھائیاں وچ لہہ جاندے نیں تے پڑھن والے دی حالت بدل کے رکھ دیندے نیں تے اوہ آپ دے روحانی فیض دے دریا وچ گم ہو جاند اے۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ سندھی زبان دے بوہت وڈے صوفی شاعر نیں۔ آپ اللہ دے سچے عاشق سن۔ آپ دی ساری شاعری اللہ دے سچے عشق دے جذبے وچ ڈبی ہوئی اے۔ آپ دا ہر شعر انسانی رُوح نوں بے چین کر کے اللہ تعالیٰ دی محبت ول لے جاند اے۔ آپ فرماؤندے نیں:

روزے تے نمازاں وی سوہنا کم اے۔

سچے رب دی عبادت اے۔

پراوہدالطفت ای کجھ ہو ر اے۔

جدوں دل دی اکھ نال رب دا دیدار کیتا جاند اے۔

آپ فرماؤندے نیں پئی تخلیق توں پہلوں میں گھٹیاں ہواواں تے خلاواں وچ ازلی حُسن نوں اپنی پوری چمک دک تے جو بن وچ ویکھیا سی ہن اوہ جلوہ ہر ویلے میریاں اکھاں ساہنے موجودہ بند اے تے میں اوس جلوے دے لُطف وچ ڈیبا رہندا ہاں۔ لُطف تے سرشاری دی ایہہ کیفیت میٹھوں شعر آکھواندی اے۔

آپ دا ارشاد اے پئی جس دل اندر لالچ، خود غرضی، دشمنی تے کرودھ ہووے تے اوہ دل بُت کدہ اے۔ ایہناں بتاں نوں توڑ کے دل اندر اللہ دی محبت پیدا کرنی چاہیدی اے۔ جیہدے وچوں اللہ اکبر دی آواز بلند ہووے۔ کیوں جے اللہ دا ذکر دل نوں سکون تے معرفت ورگی نعمت عطا کردا اے۔

حمد کراں میں رب دی	جس دی اُچی شان
شکر کراں کج اس دا	اوہدے کئی احسان
ظاہر باطن اسدا	بخشے بندھ گیان
من دا منکا پھیر توں	اوہدا رکھ دھیان
پیار کرے جو اوس نوں	پاوے اوہ عرفان
اوہدے درتے سیس جھکانا	ایہو دین ایمان
ذکر لطیف خداوند والا	بخشے امن آمان

ایہہ گل چنے دن واگوں روشن اے پی شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ ہوراں سندھی زبان تے سندھی شاعری نوں جس ٹیسی اُتے اُپڑا دتا اے اوہدی کدھرے مثال نہیں لہجہ دی۔ آپ نے شاعری دافن کے مرشد یا اُستاد کولوں نہیں سکھیا سی سگوں آپ نوں ایہہ خوبی اللہ تعالیٰ ولوں عطا ہوئی سی۔ آپ جماندر و شاعر سن۔ آپ عام گل کتھہ کر دے سن تے اوہ وی شعر دا رُوپ دھار لہجہ دی سی۔ آپ نے اپنی شاعری بارے آپوں آکھیا اے:

”لوکو! میرے کلام نوں صرف شعر نہ سمجھو تے تفریح دا سامان نہ جانو سگوں ایہہ اوہ آکیتاں نیں جیہہ یاں انسان دے دل نوں اصل بلی یعنی اللہ ول لے جاندا نیں۔“

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ دا کلام اُچے درجے دا کلام اے۔ آپ دے کلام وچ مشرقی شاعری دیاں بے خوبیاں، فصاحت، بلاغت، سلاست تے جدت کھل درجے تک موجود نیں۔ آپ دے شعراں وچ سادگی، روانی تے شگفتگی کٹ کٹ کے بھری ہوئی اے۔ ایہہ وجہ اے کہ ایناں چرگز درجان دے باوجود آپ دی شاعری آج وی ادنیٰ ای ہرمن پیاری تے مَن کھچدی اے جنی آپ دی حیاتی وچ سی۔ آپ دے کلام دی اک ہور وڈی خوبی موسیقیت اے۔ آپ موسیقی دے ماہر سن۔ آپ نے موسیقی نال بھرے کافی، گاؤندیاں ہوئیاں ردیفیں تے چونویں لفظ ورت کے کلام وچ موسیقی پیدا کیتی اے۔ سندھ وچ کوئی میلا کوئی عرس تے کوئی تقریب اجیتی نہیں ہوندی جیہدے وچ شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ دا کلام گایا نہیں جاند ا۔ کئی موسیقاراں نے آپ دا کلام گاکے موسیقی دی دنیا وچ اُچا ناں پیدا کیتا اے۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ دا شعری مجموعہ ”شاہ جور سالو“ دے ناں نال مشہور اے۔ ایہدی ونڈ اکٹی (31) سُراں یاراں (11) گنیاں وچ کیتی گئی اے تے بوہتیاں سُراں دے ناں سندھ دی لوک موسیقی لوک داستاناں دے ناں نوں دی مناسبت نال رکھے گئے نیں جو یں سوہنی مہینوال، مول رانو، سورٹھ، عمر ماروی تے لیلیا چنیز وغیرہ۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ ہوراں نہ صرف آپوں شاعری راہیں لوکاں دی راہنمائی کیتی اے سگوں اپنے مریداں دی انج تربیت کیتی اے پی اوہ وی سندھی زبان دے مشہور شاعر بن گئے۔ اوہناں وچوں تیر فقیر تے عنایت اللہ چوڈھو خاص طور تے قابل ذکر نیں۔ شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ دا وصال 1752ء وچ ہویا۔ کلہوڑا خاندان دے حاکم غلام شاہ نے آپ دا شاندار مزار تعمیر کرایا۔ آپ دی شاعری دا مجموعہ ”شاہ جور سالو“ دے ناں نال آپ دی وفات توں کوئی اک سو چوداں ورہے بعد 1866ء وچ چھاپے چڑھیا۔

آپ دے کلام دا ترجمہ دنیا دیاں مختلف زبانوں وچ ہو چکیا اے۔ آپ نے دو جے صوفی شاعراں دا لکھ دیا دے فانی تے عارضی ہون دا کئی تھانواں تے ذکر فرمایا اے تے دُسیا اے پی انسان دی حیاتی وی بے ثبات اے تے صرف اللہ دی ذات ازلی تے ابدی اے ایس لئی آپ انسان نوں دنیا دیاں رنگینیاں توں موٹھہ موڑ کے موت توں بعد سدا دی حیاتی وچ کامیابی حاصل کرن لئی آخرت دی فکر ول پریر دے نیں۔

سوں سوں کے توں رات لنگھائی آکھیں اُجے خمار
چلن لئی تیار ہو سجتاں چلن لئی تیار
بادبان نوں کھول کے بیٹھے دیکھ تیرے سب یار
ڈوگھی نیں پکارے سبھ نوں جانا ایس اُس یار
مُتھی کشتی وچ دریا دے مولا لاوے پار

آپ دا اصل ناں محمد منشااے، پر علم تے ادب دی دنیا وچ منشایاد دے ناں نال شہرت حاصل کیتی۔ منشایاد ہوریں 5 ستمبر 1937ء نوں ضلع شیخوپورہ وچ حکیم نذیر احمد ہورال دے گھر پیدا ہوئے۔ بی اے تک تعلیم شیخوپورہ وچ حاصل کیتی 1967ء وچ ایم اے اے اُردو تے 1973ء وچ ایم اے پنجابی دا امتحان پنجاب یونیورسٹی توں پاس کرن مگروں دارالحکومت اسلام آباد دے ترقیاتی ادارے (سی۔ ڈی۔ اے) وچ افسر اعلیٰ شکایات دے عہدے توں ریٹائر ہو گئے۔

ہن تیکر اوہناں دے اُردو افسانیاں دے جیہڑے مجموعے سامنے آئے نیں اوہناں وچ ”بند مٹھی میں جگنو“، ”ماس اور مٹی“، ”خلا اندر خلا“، ”تے وقت سمندر درخت آدمی“ شامل نیں۔ پنجابی وچ اوہناں دیاں کہانیاں دا اک مجموعہ ”وگدا پانی“ اے۔ ایس توں اڈ پنجابی ناول ”نانواں نانواں تارا“ شائع ہو چکیا اے۔ منشایاد نے پنجابی کہانی وچ نویاں روایاں تے رجحاناں نوں متعارف کرایا۔ اوہناں دے موضوع ساڈی دیہاتی رہتل دے بڑے بیڑے تے انسانی حیاتی دے مسئلہاں نال تعلق رکھدے نیں۔ اوہ اک پختہ کہانی کار سن۔ اوہناں دا افسانہ ”کھوپڑیاں تے آٹے“ ماہنامہ ”لہراں“ دے منشایاد نمبر وچوں لیا گیا اے۔ ایہدے وچ پلاٹ، موضوع، زبان تے بیان، منظر نگاری تے اخلاقی قدراں دی سوہنی ونگی اے۔ منشایاد 2011ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

کھوپڑیاں تے آٹے

کچی سڑک توں دلیر پور اٹھ میل سی۔ دلیر پور جان لئی اک سویا رھویں میل پتھر کول ٹانگیاں دا اڈاسی، جیہڑا صرف ناں دا ای اڈاسی، اکا دکا ٹانگہ دلیر پور جان لئی اتھوں لہجہ جانداسی۔ ہور اڈے والی گل اوہدے وچ کوئی نہیں سی۔ انج شاموں پہلاں اتھے کچھ بساں تے لہن چڑھن والیاں دی وجہ توں رونق ہو جاندی سی، پر شام دا ہنیرا کھنڈیاں ای ایہہ اڈا چار پتھرے دی اجاڑ دا اک حصہ بن جانداسی۔ اوہنوں ایہہ وی دسیا گیا سی پئی اوہ شام توں پہلاں اُپر جائے نہیں تے دلیر پور دا کوئی بندہ جیہڑا اوہنوں لین آیا ہووے گا شاموں کچھ اودی اڈیک وچ بیٹھا نہیں رہوے گا۔

اُونے شاموں پہلاں اپڑن دی کوشش تے کیتی پر بس خراب ہو جان دی وجہ توں چنگی بھلی کوئل ہو گئی تے اوہو گل ہوئی جیہڑا ڈرسی۔ جدوں اوہ دلیر پور جان والی کچی سڑک دے کنڈھے اجاڑ اڈے تے اُتریا، شام دا ہنیرا گوڑھا ہو چکیا سی تے اوہ تھے بندہ نہ بندے دی ذات سی۔ اُونے ایہدے راہدروھیان ماریا تے ہر پاسے ہنیرا تے چپ داراج سی اوہ بڑا پریشان ہو یا۔ ہنیرے وچ لٹیا ہو یا تے گھٹے نال بھریا ہو یا اٹھ (8) میل دا پندھن اوہنوں پیدل طے کرنا پیناسی۔ خورے دلیر پور دے نمبرداراں نوں اوہدا خط نہیں سی ملیا یاں خورے اوہ لوک آئے ہون تے اڈیک کے پرت گئے ہون۔

پیدل چلن تے سامان چکن دی اوہنوں پرواہ نہیں سی، جے راہ وچ لٹیاں جان دا ڈرنہ ہوندا۔ اوہنوں دسیا گیا سی پئی ایس علاقے وچ چوریاں تے ڈاکے عام سن تے پاندھیان (راہیاں) نوں لٹ لینا نت دی گل سی راہیاں بساں تے سواریاں دے لٹیاں جان دیاں خبراں اوہ اخبار وچ پڑھدا رہنداسی تے اوہدی سمجھ وچ کچھ نہیں سی آ رہیا پئی اوہ کہہ کرے۔ اوہنے اٹیچی کیس سڑک دے اک پاسے رکھ دتا تے میل برہی نال ڈھولا کے ٹرانسپورٹ توں خبراں سنن لگ پیا۔ خبراں سُنیاں اوہنوں شہر دیاں بتیاں، جگمگ جگمگ کردے بازار تے گاؤندییاں، گنگناؤندییاں تے وسدیاں گلیاں یاد آئیاں۔ اپنا گھر یاد آیا۔ گھر دے لوکیں یاد آئے۔ اَبے ہوریں شام دی نماز پڑھ کے آگئے ہون گے۔

نومی اوہناں واسطے روٹیاں لیاری ہی ہووے گی۔ حمید سکول داکم کر رہیا ہووے گا۔ فیر اوہنوں اوہ یاد آگئی۔ آکھن لگی: ”میں تیرے نال نال آں۔“ اوہنے آکھیا: ”جا پرت جا۔ میرا پیٹڈ اکھوٹا نہ کر۔ تینوں نہیں پتا، میں اندورں اے کچا پٹا آں۔ مینوں اے ہور اگ دی لوڑاے تے توں کیوں آگئی ایں۔ پرت کیوں نہیں جاندی“ فیر اوہنوں ہوٹل تے بیٹھے یار پیلی یاد آئے۔

مجلس لگی ہووے گی۔ ہوٹل دی میز تے تکے مار مار کے اوہ مزدوراں، کساناں تے محنت کشاں دے مسئلیاں تے گرم گرم بحث کر رہے ہون گے۔ کیہ پتا اوہنوں وی یاد کر دے ہون۔ شہر دی آرام والی زندگی چھڈ کے اوہنے پنڈ دے لوکاں دی خدمت دے کم دا جیہڑا عملی طور تے قدم چلایا اے۔ کنڈ کچھے اوہدی تعریف کر دے ہون گے۔ اوہناں دا خیال آؤندیاں ای اوہ خوشی تے وڈیائی دے جذبے نال بس پیا۔ فیر اوہنے سڑک دے کنڈھے دے رکھال اُتے لکھدے ہوئے آہٹے ویکھے تے اوہنوں انج لگا جوں چڑیاں دے آہٹے نہیں بندیاں دیاں وڈیاں وڈیاں کھو پڑیاں لہک رہیاں نیں۔ اوہنے اپنی کھوپڑی نوں ٹوہ کے ویکھیا۔ اوہ اوہدے نال ای سی۔ وڈیائی دے احساس نال اوہدی دھون اُچی ہوگئی۔ فیر اک سویارہویں (111) میل دی برجی دے آلے دوا لے کھلر یا ہویا مہیرا ویکھ کے آپوں آپ نیویں ہوگئی۔

بچوں (5) یا چھیویں (6) رات دا جن پھکا پھکا باسا بس رہیا سی۔ سڑک دے کنڈھیاں تے کالی کٹر، ٹاہلیاں تے آہلیاں والے رکھ سہم کھلوتے سن۔ ڈوڈوآں، بیٹیاں تے ترڈیاں دیاں رلیاں ملیاں اوازاں چپ دے سنگھ وچ پھس گئیاں سن۔ خورے کوئی بس آجائے دلیر پور جان دا کوئی ساتھ لھج جائے۔ سدھر دا اگٹھینا چمک رہیا سی۔ سڑک آجاڑ رات توں ڈردی ماری دھرتی دے سینے نال چھڑی ہوئی سی۔ اکاڈکا بساں تے ٹرک گواچی ہوئی سڑک دا کھرا کڑھدے پھر دے سن۔ کسے ٹرک یاں بس دیاں بتیاں دا چانن آتش بازی دے چانن وانگوں اُتے ٹر جانداتے میل پتھر دے اک سویاراں دے جتے (3) ہندے میل پتھر توں دکھ ہو کے سڑک دے کنڈھے تے کھلو جاندے تے ویکھدیاں ای ویکھدیاں تن نقاب پوش ڈاکوین جاندے، جیہڑے کسے بس نوں لٹن لئی ہتھیار بھجھ کے کھلوتے ہون۔ اک واری اوہدی کیتیا پتی اوہ کسے وی پاسیوں آؤن تے کسے وی پاسے جاؤن والی بس یاں ٹرک وچ سوار ہو جائے تے سڑک دے نیڑے کسے وستی یا پنڈ وچ رات گزار کے اگلے دن دلیر پور چلا جائے۔ پر ایہہ خیال آؤندیاں ای ہوٹل دی میز تے بیٹھے تکے مار مار کے ہتھیاں کر دے ہوئے سارے یار تاؤڑیاں مار کے ہسن لگ پئے۔ اوہناں اوہنوں سمجھایا سی پتی چاننیاں سڑکاں چھڈ کے ہنیریاں گھٹے بھریاں راہواں تے ٹرناں بڑی اکھی گل اے۔ اوہناں نے ہور وی کئی طراں دے اندیشیاں دا اظہار کیتا سی۔ پر اوہ گل تے اڑیا رہیا۔ اوہ بناوٹی، مشینی تے جھوٹی زندگی دی جھولی وچوں نکل کے کھیتاں تے پیلیاں وچ کچی تے اصلی زندگی دا مونہہ ویکھنا چاہندا سی تے اپنی ایسے سدھرنوں پورا کرن لئی وڈی توں وڈی قربانی دے سکد اسی۔ اوہ پنڈاں دی دستوں، بہت بہت تے ثقافت نوں نیزیوں ویکھنا، علم دے چانن تے دکھ سکھ دی اکوجیتی ونڈ کرنا چاہندا سی ایسے لئی اوہنوں بالغاں دی تعلیم دے سلسلے وچ دلیر پور جان دا موقع ہتھ آیتا تے اوہنے اوہناں دی مخالفت دی پر اوہ کیتیاں بغیر ہاں کر وتی۔ اوہ تے ایہناں خوش سی پتی اوہداجی کر دای سی کہ سارے شہر دا چانن لے کے اڈ کے پنڈ پہنچ جائے۔ اوہ پنڈاں بارے بڑیاں اُمیدیاں رکھداسی تے کہانیاں، فلمیں، روایتاں تے لوک تماشاواں والا جالا ہٹا کے پنڈ ورہتل دی گچی تے پاک صاف تصویر اپنیاں اکھٹاں نال ویکھنا چاہندا سی۔ اوہ نہیں چاہندا سی شہر تے آرام تے ستائش دا کوئی خیال اوہدراہ ڈکے یا کسے طراں دا خوف یاں وسوسہ اوہدے دل یاں دماغ وچ سمائے۔ پر خوف کپڑیاں اُتے جی ڈھونڈ نہیں ہوندا کہ اوہنوں جھاڑ دتا جائے۔ خوف دا جالا ہتھ نہیں آؤندا پتی اوہنوں لھیت کے اک پاسے سٹ دتا جائے۔ خوف تے ڈر بندے دے اندر اگ دا اے تے فیر نیلی دھار طراں پورے

اک سو یا رھویں (111) میل دی برجی کول کھلو تیاں اوہنے اپنے جُتے دے چار چُفیرے کھلری ہوئی نیلی دھار نوں اپنے ارادے دی دا تری نال ترنڈیا تے اُچی کس چک کے دلیر پور جان لئی کچی سڑک تے چل پیا۔

سڑک دے دوہاں پاسے اُچے اُچے شاں شاں کردے رُکھ، بندیں دیاں کھوپڑیاں ہار کنبدے ہوئے آہٹے تے شوکدیاں جھاڑیاں سن۔ مُنجیاں دیاں پانی بھریاں پیلیاں سن۔ ہوا وچ گھٹے تے منجی دی خوشبو تے پیلیاں وچ پانی دی ہواڑ رلی ہوئی سی۔ کدی کدی ہمیرے وچ ڈبے ہوئے پنڈاں توں کُتیاں دے لڑن، جھکاں دے ڈکران تے کھوتیاں دے بنگن دیاں اوازاں سنیدیاں سن اوہ راہ دے گھٹے اُتے اپنے پیراں دے ٹھپے لاندہ ہوا یا اگانہہ ودھ رہیا سی۔ خوف دے بھوتے اوہدے پیراں تھلے آکے مدھولے جارہے سن۔ ہمیرے نال جان پُچھان ہو جان پاروں اوہدے دیکھن دا بت مٹھہر ہو گیا سی۔ جے ایس ویلے اجن چیت اوہنوں شہر دیاں جگمگ کردیاں ڈھیر ساریاں بٹیاں دے سامنے لیا کے کھلار دتا جاندا تے چانن نال شیت اوہدیاں اکھتاں پاٹ جاندیاں۔ اوہنوں جگنو تازیاں وانگ تے تارے ہتھ وچ پھڑپھڑیاں مشالاں ہار معلوم ہوندے۔

اچان چک اوہ ٹھہر گیا۔ خوف دی اک لہر آئی تے اوہ اچھ بھیل گئی۔ اوہنے دیکھیا پئی کالا سیاہ اک سپ جھلمی کھلار کے کنڈل ماری بیٹھاسی۔ اُنج تے اوہنے کئی واری سپ دیکھے یاں محسوس کیتے سن۔ سپاہیاں، مداریاں تے آستیاں دے سپ کئی واری اوہنوں ایہہ وی چاہیا سی پئی سدا توں کوئی نہ کوئی نکا موناسپ ہر ویلے اوہدے آلے دوالے پھر دار بیاسی تے کدی کدی اوہنوں اُنج وی چاہیا سی پئی اوہنے ہمیش توں اک دو موٹی سہنی دیاں دونوں دھوناں دوہاں ہتھاں وچ ٹیٹیاں ہو یاں نیں۔ پر ایہہ سارے کھوپڑیاں وچوں نکلے ہوئے سپ تے سپنیاں سن۔ آہنیاں دی جوہ دا کچی داکوڑیاں والا سپ دیکھ کے اوہدے لوں کنڈے کھلو گئے۔ اوہ دل ڈاڈھا کر کے اگانہہ لنگھ گیا۔ پر خوف اوہدے پچھے پچھے کالا سیاہ ناگ، بن کے ٹردا آیا۔ اوہنے مڑ کے تکیا تے اوہدے پچھے ہمیرے تے گھٹے توں اڈ گُجھ نہیں سی فیروی اوہنوں اُنج چاہدا سی پئی کوئی کوئی شے ہنے ہنے اوہدیاں ٹنگاں نوں چڑ جائے گی۔ ایس خوف دے عذاب توں بچن لئی اوہنے پرت کے اُچی ساری آکھیا۔

”میں تیرے کولوں نہیں ڈردا۔“

اوہدی اواز نال ای اوہدے ذہن وچ کنڈل مار کے بیٹھا ہو یا خوف گُجھ لاہ کے ہمیرے دی گھڈ وچ لگ گیا تے اچے اوہ خوشی، خوف تے جت دے جذبیاں دا مڑھ کاوی نہیں پونجھ سکيا کہ اوہدا کھرا اُچدا، گھٹا اڈا اُندا تے سدا اک گھوڑ سوار اوہدے کول آگیا۔

گھوڑ سوار نے اُچی ساری کھرو دی اواز نال پُچھیا:

”کیہہ ایاں؟“

”میں دلیر پور جانا ایں شہروں آیا ہاں۔“

”تیرے کول کیہہ گُجھ اے؟“

خوف دیاں بھجریاں لہراں آئیاں تے کئی تر کھے تیر وچے اوہدا جُتہ وُجھ گئے۔ اوہنے دیکھیا سوار دا اڈھا چہرہ منڈا سے وچ لگیا ہو یا سی نے اوہدے ہتھ وچ بندوق سی۔ اوہنے بولن دی کوشش کیتی پر اواز اوہدے سنگھ وچ پھس گئی۔ اوہنے جھیتی نال گھڑی لای سی تے بو جھے وچوں نوٹ کنڈھ کے آکھیا:

”میرے کول ایہونگجھ اے یاں فیر ایہہ ٹرانسٹراے۔“

”اٹیچی کیس وچ کیاے؟“

”کپڑے تے کتاباں۔“ اوہنے موئی ہوئی اواز وچ جواب دتا۔

”کیمہدے ول جانا ایں؟“

”اصل وچ تعلیم بالغان دے سلسلے وچ۔“

”بھہا بھہا۔۔۔۔۔ میں سمجھ گیا۔“ نقاب پوش نے آکھیا تے فیر گھوڑے توں اتر کے اوہدے ول ودھیا۔ ہندوق دی نالی

اوہدے ول سدھی سی۔ خوف نال اوہدیاں لتاں کنہن لگ پیاں۔ نقاب پوش نے اگے ودھ کے اٹیچی کیس پھڑ لیا تے آکھن لگا:

”شیں سوار ہو جاؤ۔ شیں تے ساڈے مائی باپ او۔“

ارشدمیر 6 جون 1932ء نوں لاہور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد میر عطاء محمد ٹھیکیداری کر دے سن۔ ارشدمیر نے لاہور وچ تعلیم حاصل کیتی۔

1956ء وچ ایل ایل بی دا امتحان پاس کیتا۔ فیر گوجرانوالہ وچ وکالت شروع کر وتی۔ وکالت دے نال نال تصنیف تے تالیف دا شغل وی جاری رکھیا۔ آپ نے اردو تے پنجابی وچ مزاحیہ نظماں تے سنجیدہ نثر وی لکھی۔ پنجابی وچ آپ دے انشائیاں دی کتاب ”چونہیزال“ بوہت مشہور ہوئی۔ آپ دے کجھ سفر نامے مختلف رسالیاں وچ وی چھاپے چڑھے نیں۔ آپ دا اسلوب نوکلہ تے شکفتہ اے۔ آپ نے تحریراں وچ اکھان، محاورے تے روزمرہ خوب ورتے۔ گل گل وچوں مزاح پیدا کر لیندے سن۔ تے ہر بندے نوں ہساون دافن جاندے سن۔ آپ نے 1992ء نوں گوجرانوالہ وچ وفات پائی۔ ”لندن دے ٹیوب ٹیشن“۔ آپ دادلچپ سفر نامہ اے۔ جیہڑا رسالہ ”پنجابی ادب“ وچ چھپ چکیا اے۔

لندن دے ٹیوب ٹیشن

لندن دی انڈر گراؤنڈ ریل نوں عام لوک ”ٹیوب“ آکھدے نیں۔ ٹیوب نوں آسان ڈٹھاتے بھانویں پچھلے ورہے ای اے پراسیس ایہدے جانو ڈھیر پرانے ساں۔ دوجی وڈی جنگ چھڑن توں کجھ پہلوں میرا اک بھینویاں اولایت پڑھن لئی گیا۔ جدوں جنگ دی ہینری جھل پئی تے فیر ساڈے سارے انگاں ساکاں دی خانیوں گئی۔ اودوں حالی رت نے چٹیاں نہیں سی پھڑی تے خون دیاں رشتیاں اُتے جان وارن توں وی دریغ نہیں سی کیتا جاندا۔ ایس لئی میرے بھینویں بارے ہر کوئی پریشان سی۔ اوس زمانے وچ ٹیلیفون رانی کیناں دے وی گھریں نہیں سی ہوندا۔ ایس لئی وگا تگ تے ڈبائے خطاں تے تاراں دی لام دوڑی ضرور لائی گئی، جیہدے جواب وچ اک مڑیا ٹویا پوسٹ کارڈ زلدا اٹھلدا آیا تے فیر جیناں دے ساہ وچ ساہ آیا۔ میرے بھینویں، عامر نے لکھیا سی:

”جرمن فل تیاریاں وچ نیں۔ جدوں وی لندن بمباں دایند و سیا جندا اے۔ اوس سے لگدا اے جویں جہاز نے بوہڑ وانگوں گوڑھی چھاں کر وتی اے پر حالی تیکر جرمن پورا بل لا کے وی انگریز دا کجھ وگا نہیں سکيا۔ کیوں جے لندن دے وسنیک خطرے دا گھٹھو وجدیاں سارای نیزے تیزے دے ٹیوب ٹیشناں تے جا بچدے نیں۔ ایہناں ٹیشناں تے ہر شے مل جاندی اے تے بھانویں کوئی کتاں چرنگاں چاہے۔ محمدی بستر اوچھا کے پتھلا مار کے نک وی سکدا اے تے جدوں خطرہ مل جاند اے تے فیر ایہناں گھرنیاں وچوں پال راہیں بڑے ڈسپلن نال نکل کے اپنے کماں کا جاں وچ رُجھ جاندے نیں۔

اوس ویلے تے خیر ایہہ گل سمجھ نہ آئی پر جدوں دوجی وڈی جنگ دارولا گولا مڑکا تے اودوں ایہہ وی پڑھن سنن وچ آیا کہ انگریزاں دے جنگ جٹن وچ لندن دے ٹیوب ٹیشناں دا وی چنگا بھلا ہتھ اے۔

ایہہ تے اینویں وچکار گل آ گئی اے۔ کہن دا مطلب ایہہ سی پئی جدوں پچھلے ورہے اللہ نے لندن داسر بندھ بنایا تے ٹیوب ٹیشن ویکھن دی سہ ہرنویں سریوں من وچ جاگ پئی۔ میرا جی ہر ویلے ٹیوب ویکھن تے اوہدے راہیں سیر پائے لئی اڈدار بنداسی، ایس لئی جدوں میں پہلی واری ٹیوب ویکھی تے حیران رہ گیا۔ واقعی اک نواں عجوبہ سی۔ میرے بھینویں عامر نے آکھیا ”ماسے ہو ریں جے کفرانس دی رُبڑ

دے پیسے والی تے امریکہ دی نویں ڈھنگ دی ٹیوب ویکھ لین تے فیر خورے منجی بسترے ای او تھنڈا ہون گے۔“

جدوں مینوں ایس گل دا پتا لگا، میں عامر نوں گوڈے مڈھ بہا کے دسیا کہ جدوں میں ننگا جہیا ہوندا اسال تیرے دادا کے پنڈ وڈا لے سندھواں توں اک منڈا جہانا گھر دے کم کاج لئی منگوا یا سی۔ جیہڑا روز دیرھاڑے ساڈے گھروں گڈی ویکھن لئی گکھ کر جاندا سی۔ اک دن میں اوہدا ہچھا کہیتا۔ اوہ ریل دی پٹری نوں پٹر پٹر ویکھد اجارہیاسی۔ فیر جدوں گڈی آئی تے اوہدیاں واچھاں وچوں ڈکھ ڈکھ باسا یا وگدا سی۔ گڈی لکھ گئی تے اوہنوں خرچن لئی جیہڑا پیسہ ملیا ہو یا سی اوہنے اوہ لین توں چکیا۔ اوہ چنگا بھلا شھیا بن گیا ہو یا سی۔ اوس پیسے تے جارج ششم دی تصویر ہوندی سی۔ میں جہانے دی تلاش لئی تے اوہدے بوجھے وچ ایہو جھپے کئی ٹھیسے سن، جیہڑے اوہ مینوں بڑے مان نال وکھا رہیاسی۔ میں گھر آ کے دسیا تے اوس غریب نوں چنگی چھلی بھینٹی لگی۔

پرانج میں جدوں کسے ٹیوب ٹیشن تے آؤنا تے جاناں ہاں، میرا جی کردا اے جہانا میرے کول ہووے تے اوہدے ساہنے ایس جرم دا قرار کرال جے واقعی لکھدی گڈی نوں پہلی وار ویکھ کے میرے جذبے دی اوہدے نال رلدے ملدے نہیں۔ تے پٹر جھتوں تیک تہاڈیاں کاراں دا تعلق اے اوہ تے ساڈے کول وی ہر ویلے ہتھ ٹھو کے لئی ہے ای نہیں۔ پاکستان وچ کاراں دی کوئی تھوڑ نہیں۔

ہر مالدار سامی، فراڈیا، ہلیکیا، سنگھ، ایہتوں تیک کہ کسے دا پیو تازہ تازہ مویا ہووے یا انعامی بانڈ نکل آوے، اوہ سبھ توں پہلاں پرانے رینساں وانگر ہاتھی دی تھاں بوجھے اگے کارای لیا کے کھلاردا اے۔ پاکستان ہن گروں جہاں مال اسال کاراں دی خرید آبتے کبریاں کہیتا اے، جے کرکے ڈھنگ دے کم آتے خرچ کردے تے ہن سانوں سٹے خیراں سن۔

پراسیس ایہہ کار دے حوالے نال کیہہ بیکار دیاں گھاں چھوہ پیٹھے آں۔ گل کتھ تے ٹیوب رانی دی ہو رہی سی۔ جیہنوں اپنے اڈے یعنی ٹیوب ٹیشن تے چل دیاں ویکھ کے انگریزاں دی مہا اُستادی تے پیر کار گیری اُتے دلوں ایمان لیاؤنا پے جاندا اے۔ کیوں جے گڈیاں تے ساڈیاں ریل کاراں نال ای رلدیاں ملدیاں نہیں۔ ایویں دو (2) ترے (3) ڈبے ودھیک لادیندے نہیں یاں فیر ایہناں دے بوجھے آؤ تیک نہیں، جیہڑے سواریاں لاہ کے اپنے آپ بند ہو جان دے نہیں تے ہر ٹیشن تے خود بخود کھل کے اندر لیاں سواریاں نوں بٹے نور کے باہر دیاں نوں ”جی آیاں نوں“ کہندے نہیں۔ ایہناں ٹیوباں داسارا سسٹم کمپیوٹر اُتر دے۔ پر مجال اے کدی بھڑے آں وانگر آہنے ساہنے ٹکر لگی ہووے۔ البتہ کدی کدھار گنجل دا بھلکھا کھا جان وچوں پچھلی ٹیوب اگلی جان دی ہوئی ٹیوب نال کھیہہ جان دی اے۔ پراہی غلطی نوں وی اگلے نہیں بچھدے تے اخباراں توں لے کے ٹی وی تیک کا کورولا پے جاندا اے۔

ایہہ ٹیوباں بڑی شان نال بجلی راہیں چل دیاں نہیں پر اصلی تے وچلی مان یوگ گل ایہہ نہیں، اوہ تے ایہہ وے کہ ایہناں نوں ہمہ گیری وانگوں چلایا جاندا اے۔ ایس اتھہ کسے سرکس یا نمائش وچ کسے جوان نوں موٹر سائیکل موت دے کھوہ وچ چلاؤندیاں ویکھ لینے تے عیش عیش کر اٹھنے آں۔ ایہہ منظر ویکھ کے تے بالاں دے لوں کنڈے کھلو جان دے نہیں پر دھن ایہناں ولایتی صاحبان دا جگر اے جیہناں کئی کئی موت دے کھوہاں جنی ڈونگھیا کی وچ جا کہ ایہہ ٹیوباں ٹھیل ماریاں نہیں۔ مثال دے طور تے پکاڈی ڈائمنشن کوئی ساڈھے چار سو فٹ پٹھاں تیکر پکڑیا گیا ہو یا اے۔ فیر کجھ تھانواں توں دریائے ٹیرتوں وی تھلیوں ٹیوب نوں لے جا کے اپنی پیر کار گیری دے جھنڈے گڈ دتے ہوئے نہیں۔ ایہوں ای نہیں سگوں ٹیوب ٹیشن تے دو ٹی آؤن جان والے مسافراں لئی بجلی نال چلن والیاں لوہے دیاں پوڑیاں (ایکسلر یٹر) پٹیاں چکر کد دھیاں دسدیاں نہیں۔ لفظاں وی بندے تے سامان ڈھونڈا کم کر دیاں نہیں۔ ایس توں اڈعام پوڑیاں لم سٹے راہ (Sub Way) مسافراں نوں بٹے دارہ وکھاؤندے نہیں۔ کمال ایہہ وے پتی تہاں نوں ٹھنڈی تے نزدیکی ہوادے بٹے نال نال

ٹردے پھر دے، آؤندے جان دے ون سوتیاں لپٹاں تے طراں طراں دی خوشبو آں دا لورا ای نہیں آؤند اگسوں کئی واری کوئی زبانی اچن چیت نکرا کے سوری (Sorry) وی آکھ جاندی اے۔ فیر کئی تھانواں تے ہوا دا ایہناں کوزر تے ٹھکا ہوند اے کہ وال بھانویں کیہو دے لوشن یا کریم نال تھان سر نکائے پھبائے ہون۔ ایویں کھلر پلر جان دے نیں۔ حیرانگی دی گل ایہہ وے پئی ایہناں میٹھاں تے پورا عملہ اپنیاں پھرتیاں دکھاؤندا جا پدا اے۔ تئیں نکٹ لے وی لوو، بھل بلیکھیے چیکنگ ندوی کرن، آکے نکٹ بیر بیر تھانوں ڈکا پالین گے۔ نکٹ او تھے لگی مشین وچ پاؤ تے فنا فٹ جان دارا کھول دین گے۔ نکٹ وصولن والے وی بڑے کانٹے نیں۔ چو کھے افریقی نیں۔ ٹانویاں ٹانویاں زباناں وی نظریں پے جان دیاں نیں۔ ٹکھاں دی اگر ای دا کرتاں خاص خیال رکھیا جاندا اے ایہہ اتھوڑا بوہت پتا تے ہے ای سی پر صبح چانن اوس دیہاڑے ہو یا جدوں گرین وڈیشن تے اگ لگ گئی۔ ویکھدے ای ویکھدے چنگی بھلی بھسوڑی پے گئی۔ لوک وگا تگ بھجن لگ پئے۔ تاں جے جھیتی توں جھیتی پلانگھاں پٹ کے بنے نکلن، پراوتھے نکٹ کلکٹراں تے انسکپراں اپنی آئی تے آکے ٹکھاں دی بچھ گچھ شروع کر دیتی جیہدے پاروں بڑا احتجاج ہو یا حکومت سیانی اے۔ اوہنے ای ہتھیارست دتے۔ کتے گل داگلا بن ای نہ بن جائے۔

اگلیاں رسیجھ لاہ کے ٹوب ٹیشن بنائے ہوئے نیں۔ فیر ایہناں دے پلیٹ فارم دی دوہہ (2) توں لے کے باراں (12) تیک ہین۔ وگئی لئی یورپول ٹیشن جیہہ لندن وچ اے۔ اوہدے درجن کو پلیٹ فارم نیں۔ ایہہ اوہ پاسا اے جیہدے دی وچی لام وچ بڑی تباہی تے بربادی ہوئی سی۔ حالی تھکر استھے کئی عمارتوں مڑیاں بلیاں تے ٹٹیاں بھجیاں دکھائی دیندیاں نیں۔

ایہناں پلیٹ فارماں تے گڈیاں دے کراس وی عام ہوندے نیں۔ گڈیاں آؤندیاں جان دیاں نیں، پر بحال اے کدھرے تہانوں گندگی ناں دی کوئی شے دکھائی دے جاوے۔ ایس لئی ہر شے کھاپی کے ڈبے وچوں بنے وگاہ نہیں مار دے۔ سگوں رڈی دی ٹوکری (Dust Bin) وچ سٹن دا اہر کر دے نیں۔ تھان تھان بالاں لئی کنفیکشنری مشیناں فٹ نیں جیہناں وچ بال گچھ پینیاں پا کے پسندیاں چیزاں کڈھ کے کھان ول جٹ پیندے نیں۔

پلیٹ فارماں اُتے ون سوتیاں کمپنیاں دے اشتہار وی کندھاں اُتے لکھتاں راہیں یا سائن بورڈاں تے بڑے پچھاویں سائل وچ نظریں پیندے نیں۔ وگئی لئی اک سیر سپائے کران والی کمپنی دا اشتہار سی۔ ”ایٹوار (جھمی والا دیہاڑا) نوں گھر بیٹھے رہنا گناہ دے برابر اے۔ ایس لئی بنے نکل کے اللہ دیاں قدرتاں دا تماشا دیکھو۔“

اشتہاراں دا پراگا گڈی دے اندر وی مُخو مُفتی مل جاندا اے۔ او تھے لوکاں دے واسا ڈے والا حال تھوڑا اے۔ اوہ گھڑی پل دی ضائع نہیں کر دے سگوں ایہناں اشتہاراں نوں بڑی فہم لاکے پڑھدے نیں یاں فیر گڈی دے روٹ نوں جیہہ اہر ڈبے وچ بڑے سچے تے سوہنے انداز وچ نقشہ بنا کے ظاہر کیتا گیا ہوند اے بڑے گوہ تال پڑھدے نیں۔

اک ہور نوٹ لگی گل اے پئی ہر روٹ تے کئی کئی قسماں دیاں ٹوباں چلدیاں نیں۔ ایہناں دی شناخت ڈبیاں دے رنگاں تے لیکاں توں آسانی نال ہو جاندی اے۔ ایہہ گنتی وچ حسابی فارمولے مطابق اک اک تے دو یا راں نہیں بلکہ سچی بچی دیاں یا راں نیں۔ جیہناں دیاں بڑیاں بہاراں نیں۔ ایہناں لائناں وچوں پکا ڈلی لائن نیلے رنگ، سنٹرل لائن لال رنگ۔ سرکلر لائن پیلا، ڈسٹرکٹ لائن سبز۔ وکٹوریہ فیروز دی رنگ دی اے۔ ایہہ ٹوباں تیز وی چلدیاں نیں پر ڈھوڑاں نہیں پُندیاں۔ پکا ڈلی میل دیاں گڈیاں اتی (80) کلومیٹر تے ڈسٹرکٹ و انگر دیاں گڈیاں دی کوئی اٹے سٹے چالیہ (40) کلومیٹر فی گھنٹہ رفتار ہوندی اے۔ رفتار دی گل تے خیر کوئی اچرج نہیں۔ اصل

مسئلہ تے اُس بھارودا اے جیہڑا پہلی وار ایہدے ہونے لہید اتے بھوکس تھلے اپنی ڈونگھائی وچ ٹیوب نوں چلہ یاں ویکھ کے حیران رہ جاندا اے اے پڑھیا لکھیا بندہ تے ڈبے وچ اُلکے ہوئے نقشے یاں ٹیوب بارے چھاپے چڑھے کتابچے راہیں تھوہ لکانے تے اُپڑ جاندا اے، پر پڑے اُن پڑھ وی دونہ (2) چونہ (4) پھیریاں نال ای چنگے بھلے کانے ہو جاندا اے نیں۔ ایہناں ٹیوباں وچ ہر کوئی حال مست وکھائی دیندا اے حد ایہدے وے پئی اخبار یا کتاب وی اپنی خرید کے پڑھن گے۔ مجال اے ساڈے وانگر کوئی کسے دوہے دا اخبار یا مگنویں کتاب پڑھے۔ فیر اخبار پڑھن والیاں دا ذوق دی وکھرا وکھرا ہوندا اے تے تسلیں ایوں اکتونظر نال ای جان لہیدے اوہ کے بندہ کھوٹی پارٹی دا حمایتی اے یاں مخالف دھڑے نال تعلق رکھدا اے۔

انگریزاں نوں ہساڈ نا تے خیر بڑا اوکھاتے کو لڑا کم اے۔ اوہ تے اک دوہے نال کوئی گل وی نہیں کردے (خورے پکے ہوندیاں ایہناں دے تندوے ای نہیں کٹوائے جاندا) یاں کجھ پڑھدے ہون گے یاں فیر چپ چاپ رہن گے۔ ایہناں ٹیوباں وچ کوئی فرنٹ سیٹ نہیں ہوندی تے نہ ای سامان رکھن لئی کوئی بندوبست کیتا گیا ہوندا اے۔ نکلاں دی وی درجہ بندی نہیں کیتی گئی۔ اک مثل دے ای ٹکٹ ملدے نیں۔ سویرے دس (10) وچے توں شام چار (4) وچے تیکر چھٹی والے دیہاڑے نکلاں وچ چنگی بھلی چھوٹ دتی جاندی اے۔ ریٹرن تے سیزنل نکلاں دا وی رواج اے۔

بڈھے ٹھیرے تے معذوراں نوں ”بارو“ وٹوں بستاں تے ٹیوباں دے مفت ٹکٹ بنوا کے دتے جاندا اے نیں۔ ایہ ”بارو“ ساڈی میونسپلٹی ورگا ادارہ اے۔ معذوراں، بیماراں تے وڈیری عمر دے بندیاں لئی خاص سیٹاں ہر ڈبے وچ ہوندیاں نیں تے جے کوئی زنانیا یا ماڈر کو سواری آجائے تے ٹرانسٹ اس نوں سیٹ دے دتی جاندی اے۔

ٹیوب عام طور تے خراب نہیں ہوندی تے جے ایہو جیہا گیار چل جائے تے مغلان سککھیاں وچ دوجی ٹیوب آکے او سے ٹکٹ تے سواریاں چک لہیدی اے۔ اک واری اک ٹیوب ٹیشن تے ساڈی گڈی کھلو گئی۔ اسان سمجھیا پئی بھانویں گڈاں دا ہتھ ویلا آ گیا اے۔ بھانویں اتھہ ای کھلوتیاں ساری دیہاڑی گل ہو جائے۔ حالی ایہناں دلیلاں وچ ای ساں جے دوجی ٹیوب دے آؤن دا اعلان ہو گیا تے اسیں کجھ چمکروں اپنی منزل تے جا پڑے۔

لندن ٹیوب ٹیشن دا مذہ آج توں کوئی چوراسی (84) ورہے پہلوں بجھاسی۔ اوہ ملکہ وکٹوریہ دا دور سی۔ اس سے ٹیوب دے تیراں ٹیشن سن، جیہڑے ہن دودھ دے دودھ دے دوسو پچھتر (275) ہو گئے نیں۔ کجھ چمکھیاں، ہتھیر وھوئی اڈے دا ٹیشن وی بن گیا اے۔ جیہدے نال دوہے ملکاں دے مسافراں نوں وی فائدہ ہو گیا اے۔

ٹیوب دا کرایہ، برٹش ریل، بساں تے ٹیکسیاں نالوں ڈھیر گھٹ اے۔ ٹسلیں جے دو چار ٹیشن نوں ہتھ لاؤ تے تنان (3) چونہ (4) پونڈاں دا سنگھیا ہو جاندا اے۔ کہندے نیں شروع شروع وچ نرا پراڈو پیناں دا ٹکٹ رکھیا گیا سی جیہدے نال بھانویں اک تے بھانویں سارے ٹیشن دا پھیرا نورا لاؤ پر ہن گھرنوں سیانیاں ہو کے کلومیٹر دے حساب نال اگر ابھی کردے نیں۔ ایہناں ٹیوب ٹیشن پاروں ویکھیا جائے تے سارا لندن ای اللہ توکل کھلوتا ہو یا اے، کیوں جے تھلیوں پورا لندن ایہدے کنٹرول تے قبضہ وچ اے۔ اٹھل حصہ تے ایویں مدھانی دا چھڑا ای رہ گیا اے پر انج ایہہ انڈر گراؤنڈ ٹیوب تعمیر سو دے دی وچارن اے، نہیں تے انڈر گراؤنڈ سرگرمیاں ساری دنیا وچ جیہڑے چن چاڑھ رہیاں نیں اوہ کسے کوں لگی چھپی گل تھوڑی اے۔

پروفیسر محمد اسلم

پروفیسر محمد اسلم 28 نومبر 1932ء کو پشاور ضلع جالندھر (بھارت) میں پیدا ہوئے۔ ایم اے (تاریخ) تک تعلیم لاہور میں حاصل کی۔ ڈیڑھ یونیورسٹی انگریزوں کے علوم اسلامیہ میں عربی و فارسی میں ایم اے کی۔ پھر یونیورسٹی میں مشرقی علوم و تاریخ میں ایم اے کی۔ 1967ء میں پنجاب یونیورسٹی میں شعبہ تاریخ میں فاضل ہوئے۔ برصغیر ہندوستان میں تاریخ کے کئی کتابوں کے تحقیقی مقالے لکھے۔ پھر ان کی تحریرات میں تاریخ کی کئی کتابوں میں دے مہارن۔ پنجابی و بھارتی لکھیا اے، پر جو لکھیا اے معیاری لکھیا اے، زبان و روشنی میں اسے، تھوڑے لفظوں میں وڈی گل موثر طریقے میں نال کرن داگر جان دے سن، آپ نے لاہور میں وفات پائی۔

رائے احمد خاں کھرل شہید

انگریزوں نے 1849ء وچ پنجاب اُتے قبضہ کیتا۔ پنجاب اُتے انگریزوں دا قبضہ ہوندا یاں ای مسلماناں اُتے ظلم دے پہاڑئیں لگ پئے۔ بے گناہ لوکاں نوں ذرا جیٹی گل پاروں قید تے پھانسی وِگیاں سزاواں ملن لگ پیتیاں۔ موقعے توں فائدہ اٹھا کے انگریز پادری لوکاں نوں عیسائی بنان لگ پئے۔ انگریزوں مقامی صنعتاں نوں تباہ کر کے سارا مال انگلستان دے کارخانیاں وچ گھلنا شروع کردتا۔ ایہدے نتیجے وچ ایجنوں دے لوک معاشی بد حالی دا شکار ہو کے رہ گئے۔ اوہدیر میرٹھ چھاؤنی وچ مقامی سپاہیاں نوں گاں تے سُوردی چربی والے کارتوس چلان توں انکاری ہون پاروں قید کر دتا گیا۔ ایہہ قیدی سپاہی انگریزی نابری کردیاں ہو یاں جیل دی دیواراں توڑ کے وٹی جا اُپڑے تے بہادر شاہ ظفر نوں اپنا بادشاہ بنا کے جنگ آزادی دا اعلان کردتا۔ میرٹھ چھاؤنی دے حالات ویکھ کے انگریز حکومت نے پنجاب وچ انبالہ، فیروز پور، لدھیانہ، سیالکوٹ، لاہور، ملتان تے گوگیرہ دیاں چھاؤنیاں وچ مقامی سپاہیاں کولوں وی ہتھیار رکھوائے تے کئی بے گناہ سادھوسنتاں نوں شکم پاروں پھانسی لادتا گیا۔

اوس سے ہندوستان وادار حکومت کلکتہ سی، جدوں کہ دلی، آگرہ تے اودھ آزادی دی جنگ لڑن والیاں دے وڈے مرکز سن۔ ایس لئی کلکتہ دا پورے ملک نال رابطہ ٹ گیا۔ پنجاب تے سرحد وچ رہن والے انگریزاں دا کلکتہ تے لندن نال رابطہ صرف کراچی دے ذریعہ رہ گیا۔ انگریزاں دی کوشش سی کہ پنجاب تے سندھ وچ امن رہوے۔ تاں جے جرنیلی سڑک رستہ تے فوجاں دے آن جان لئی کھلی رہوے۔ ایہہ خدمت پٹیا لہ ناجھ، فرید کوٹ تے کپور تھلہ دے سکھ راجیاں نے اپنے ذمے لئی۔

ایہناں دنوں وچ ساسی وال دی بجائے گوگیرہ ضلعے دا صدر مقام سی۔ ایس علاقے دے لوک انگریز دیاں پالیسیاں نال پہلے ای نفرت کر دے سن۔ جدوں انگریز حکومت نے گوگیرہ چھاؤنی دے مقامی سپاہیاں کولوں ہتھیار واپس لئے تے ایہدے نال اوہناں دے دلاں وچ وی انگریز دے خلاف نفرت پیدا ہو گئی۔ ایہہ گرمیاں دا موسم سی۔ کراچی توں جہاز فوج تے اسلحہ وغیرہ لے کے دیاواں راہیں پنجاب دے وڈے وڈے شہراں تک جان دے سن۔ اوس ویلے کجھ جہاز ملتان دے لاگے موجود سن تے کجھ راوی دے ذریعے پیچھے وطنی ول وی گھلے گئے۔

ایہناں ای دنوں میں علاقہ گوگیرہ وچ رائے احمد خاں کھرل وی جی داری دے جھنڈے لہرائے سن۔ اوہ ضلع گوگیرہ دے اک

پنڈ جھامرہ دے وسیک سن۔ اوہناں کئی عمر وچ ای تلوار تے نیزہ چلانا سکھ لیا سی۔ ودھیا نسل دے گھوڑے پالنا اوہناں دی شغل سی۔ اوہناں دی اک گھوڑی دانان "مورنی" سی جیہڑی اپنی دکھ، ڈیل دَول تے پھرتی پاروں مشہور سی۔ جدوں رائے احمد کھرل اوہنوں نساندے تے وڈے توں وڈا گھوڑا سوار اوہدا مقابلہ نہیں سی کر سکدا۔ رائے احمد خاں اک بہادر محب وطن انسان سن۔ اوہناں وادل دیس تے دیس واسیاں دی محبت نال دھڈ کدا سی۔ اوہ انگریز نوں غاصب تے ظالم سمجھدے سن۔ انگریزاں کئی وار اپنے کارندیاں دے ذریعے اوہناں نوں اپنے نال ملان دی کوشش کیتی پر اوہ اپنے ضمیر داسودا کرن تے راضی نہ ہوئے۔

1857ء وچ انگریزاں دے خلاف جنگ دا فتارہ وجدیاں ای احمد خاں کھرل دے دل وچ انگریز دے خلاف لگیاں

چنگاریاں لاناں بن گئیاں۔ ایس عرصے وچ انگریزاں نے بغیر کسے وجہ دے جوئے قبیلے دے بوہت سارے لوکاں نوں گوگیرہ جیل وچ ڈک دتا۔ زانیاں تے بالائیں تے ظلم کیے، رائے احمد خاں کھرل نوں خبر ملی تے اوہ ڈپٹی کمشنر کول گئے تے قیدیاں دی رہائی دا مطالبہ کیا۔ اوس آکھیا پئی اوہناں مالیہ ادائیگیں نہیں کیئا ایس لئی اوہناں نوں پھریا گیا اے۔ رائے احمد خاں کھرل ہورائیں دو ٹوک لفظاں وچ آکھیا پئی اوہناں دے ذمے کوئی مالیہ نہیں تے نہ ای ہور کوئی سرکاری رقم اے۔ اوہناں نوں چھڈ دیونئیں تے حالات ہور خراب ہو جان گئے۔ ڈپٹی کمشنر نے حالات دا اندازہ لا کے کچھ قیدیاں نوں چھڈ دتا۔ اے وی کچھ قیدی جیل وچ سن۔ رائے احمد کھرل جان تلی اُتے دھر کے جیل دے اندر گئے۔ قیدیاں نوں کھان پین داساماں دتا تے نالے اوہناں نوں مشورہ دتا پئی اوہ موقع ملدیاں جیل توں باہر آؤن دی کوشش کرن۔ 26 جولائی 1857ء نوں قیدیاں نے جیل دی کندھ توڑ کے باہر نکلن دی کوشش کیتی تے جیل دے محافظاں نے اوہناں اُتے گولی چلا دی۔ قیدی پہلوں ای اچھی صورت حال دا مقابلہ کرن لئی تیار سن۔ ایس لئی اوہ وی محافظاں اُتے مٹ پئے۔ ایس موقع تے اکونجا (51) بندے مرے یاں زخمی ہوئے۔ انگریزاں ایس واقعے دا ذمہ دار رائے احمد خاں کھرل نوں قرار دتا تے اوہناں نوں گرفتار کرن دے بہانے لوکاں اُتے ظلم توڑنے شروع کر دتے۔ رائے احمد خاں کھرل کولوں لوکاں دی ایہہ حالت نہ دیکھی گئی۔ اوہ آپ ای ڈپٹی کمشنر دے سامنے پیش ہو گئے تے ایس طراں اوہناں نوں جیل بھیج دتا گیا۔ لوکی اپنے محبوب لیڈروں چھڈان لئی کفن سرتے، بھگے کے سڑکاں اُتے آ گئے۔ لوکاں دا جوش دیکھ کے ڈپٹی کمشنر نے رائے احمد خاں کھرل نوں رہا کر دتا۔

16 ستمبر 1857ء نوں رائے احمد خاں کھرل ہورائیں گوگیرہ تے جھنگ دے ضلعیاں وچ کھرل، دٹو، کاشیے، ترہانے، ہرل،

گھیلے، فٹیانے، جتوے، نول، لک تے جوئے قبیلہ دے سرداراں نوں کمالیہ وچ اکٹھا کیا تے انگریزاں دی غلامی توں آزاد ہون لئی مل جل کے کوشش کرن دا مجھا دتا۔ سارے سرداراں رائے احمد خاں کھرل نوں اپنا سردار من کے انگریزاں دے خلاف جہاد دا اعلان کر دتا۔ انگریزاں دا اک مخبر سر فرزاں خاں کھرل راتوں رات گوگیرہ اپڑیا تے اوس نے سارا بحیت انگریز کپتان الفنسٹن نوں جادیا۔ نتیجہ ایہہ ہویا پئی اک انگریز افسر برکلے رائے احمد خاں کھرل ہورائیں نوں گرفتار کرن لئی جھامرے اپڑیا۔ پر اوہ راویوں پار لنگھ گئے۔ برکلے نے جھامرے دے کئی بندے قید کر لئے۔ پنڈ نوں اگ لوادتی۔ ایہدے جواب وچ آزادی دے مجاہداں نے رائے احمد خاں کھرل دی قیادت وچ موضع اکبر اُتے قبضہ کر کے گوگیرہ اُتے حملہ کرن دا منصوبہ بنایا۔ پر مخبری ہون پاروں ایہہ منصوبہ توڑ نہ چڑھ سکیا۔ مجاہداں فتح پور جامور پے لائے تے 20 ستمبر 1857ء نوں اوٹھے انگریزاں دے چھکے چھڑا دتے۔ اگلے دن (21) ستمبر نوں پنڈ شکوری دے لاگے سر توڑ مقابلہ ہویا۔ رائے احمد خاں کھرل سرتے کفن بھگے کے میدان وچ آئے۔ مجاہداں کول تلواراں، برچھیاں، توڑے دار بند و قاتاں تے لٹھیاں

سن۔ پر انگریزاں کول نویں توں نواں اسلحہ سی۔ ایس دے باوجود اوہ گھبرائے ہوئے سن۔ جنگ جاری سی تے عصر دی نماز دا ویلا ہو گیا۔ رائے احمد خاں کھرل نماز پڑھن لگے تے انگریزاں اوہناں اُتے گولیاں داہینہ برساتا۔ اک گولی سدھی سینے وچ لگی تے اوہ شہید ہو گئے۔ انگریزاں اوہناں داسر کٹ کے گوگیرہ جیل دی کندھ اُتے لٹکا دتا۔ دھڑ اوہناں دے ساتھی جھامرے لے گئے۔ راتوں رات اوہناں دا اک وفادار ساتھی اپنی جان تلی تے رکھ کے جیل دی کندھ تے چڑھیا تے اوہناں داسر لاہ کے جھامرے لے گیا جتھے اوہنوں دھڑ دے نال جوڑ کے بڑے احترام نال دفن کیتا گیا۔

رائے احمد خاں کھرل دے بعد میر بہاول قتیانہ نے قیادت سنبھالی۔ اوہناں برکھلے تے اوہناں دے کئی ساتھی قتل کر کے اپنے بہادر سردار دی تحریک نوں آگے ودھایا۔

”پنجاب غدر رپورٹ“ وچ انگریزاں نے ایس گل دا اعتراف کیتا اے پئی جے رائے احمد خاں کھرل کامیاب ہو جاندا تے گوگیرہ توں ملتان توڑی پورا علاقہ انگریزاں دے ہتھوں نکل جاندا تے کراچی نال اوہناں دا رابطہ ختم ہو جانا سی، تے جے انج ہو جاندا تے فیراوہ پورے پنجاب وچوں نکل جاندا تے۔

برکھلے دی موت تے رائے احمد خاں کھرل دی بہادری دے ڈھولے آج وی گوگیرہ دے علاقے وچ گائے جاندے نیں۔ رائے احمد خاں کھرل آپ تے شہید ہو گئے پر اپنے پیچھے آن والیاں نسلان لئی بہادری تے دیس پیار دی روشن مثال چھڈ گئے۔ سچی گل تے ایہہ وے آج ایس ایہو جیسے محب وطن بہادراں دیاں قربانیاں دے صدقے آزادی دی زندگی گزار رہے آں۔

عبدالحمید سالک

عبدالحمید سالک 13 دسمبر 1894ء نوں بنالہ ضلع گورداسپور (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد دانا غلام قادری۔ پہلی تعلیم بنالہ تے پٹھانکوٹ وچ حاصل کیتی۔ 1911ء وچ پٹھانکوٹ توں رسالہ ”فانوس خیال“ جاری کیتا۔ لاہور وچوں نکلن والے رسالہ ”پھلو اڑی“ تے تہذیب نسواں“ دے ایڈیٹر تے معاون ایڈیٹر رہے۔ 1927ء وچ ”زمیندار“ اخبار چھڈ کے مولانا غلام رسول مہر نال رل کے اخبار ”انقلاب“ کڈھیا۔ 1951ء وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نال مل کے رسالہ ”پنجابی شروع کیتا۔ غزلاں، نظماں تے مضمون لکھے جیہڑے ”پنجابی ادب تے سالک“ دے ناں نال کتابی صورت وچ چھپ چکے نیں۔ ”کپاہ وچ“ انشائیہ وی ایسے کتاب وچوں لیا گیا اے۔ سالک صاحب دی وفات 1959ء وچ ہوئی۔ سالک صاحب دا شمار اوہناں لکھاریاں وچ ہوندا اے جیہناں دیاں کوششاں نال پنجابی آج آپے درجے تے اپڑ گئی اے۔ آپ دی تحریر وچ کشمکش تے روانی اے۔ آپ سادہ تے دلچسپ پنجابی زبان لکھدے سن۔

کپاہ وچ

بیماری دا کوئی آنت نہیں۔ رنگ رنگ دیاں بیماریاں بندے نال لگیاں ہوئیاں نیں۔ اک بڑی عجیب بیماری اے پئی آدمی رات ویلے بٹکا ہوا اٹھ کے چلن پھرن لگدا اے۔ ڈاکٹر حکیم سارے ایس گل نوں من دے نیں پئی اوہ کچی مٹی ہوا ہوندا اے۔ اوہنوں ہوش کوئی نہیں ہوندا۔ پراہنہ بڑی اچھہ دی گل اے پئی اوہ آدمی نہ ڈگدا اے، نہ کسے شے نال ٹھوکر کھاندا اے۔ کئی واری لوکاں نے دیکھیا پئی ایس مرض دا بیمار کوٹھے دے بنیرے اُتے سدا ہالگا جاندا اے۔ بحال اے اوہدا قدم وی آہرا باہرا پئے تے اوہ کوٹھے دے اُتے یاں اوں تھاں توں پٹھاں ڈھیر پئے۔ جے اوہ جاگدا ہوندا تے گدی اوس بنیرے آتے ایس طراں بے دھڑک نہ ٹر سکدا۔

ولایت وچ ایس مرض دے بیمار بوہت ہیگے نیں۔ رسالیاں، اخباراں وچ اوہناں دے قصے چھپ دے رهندے نیں۔ اک آدمی نے دسیا پئی کجھ دن میرے کوٹ دی جیب وچوں روپے برابر چوری ہوندے رہے۔ رات نوں کوٹ کئی نال تنگ کے سوں جاندا ساں۔ سو ویلے اٹھ کے دیکھدا تے روپے نہیں سن ہوندے میں بڑا حیران ساں پئی ایہہ گل کیہ اے؟ میں قلیٹ وچ کھڑا رهندا ساں۔ نہ بیوی نہ بچہ، نہ نوکر نہ چاکر، فیر رات نوں کبھڑا چور پیدا اے جیہڑا روز مینوں لٹ کے لے جاندا اے؟ میں اک دو گوانڈھیاں نال گل کیتی۔ اوہ بڑے حیران ہوئے۔ اخیر اک رات کیہ ہو یا قلیٹ دے پچھلے پاسے اک نئی جیبی بیچی سی۔ اوہ دے وچ مینوں اک آدمی نے جگایا تے میں دیکھیا پئی اک چھری میرے ہتھ وچ اے تے میں بیچی دی اک ٹکر وچ ٹویا پیا کڈھناں۔ جس آدمی نے مینوں جگایا، اوہ میرا گوانڈھسی تے دوست سی۔ اوس نوں دیکھ کے تے اپنے آپ نوں بیچی وچ پا کے میری سمجھ وچ کجھ نہ آیا پئی ایہہ گل کیہ بنی۔ میں بیچی وچ کس طراں آگیا تے چھری نال ٹویا پکٹن دا کیہ مطلب؟

گوانڈھسی نے میرے سامنے ٹوئے نوں چنگی طراں پکٹیا، تے اوہ دے وچوں اوہ سارے روپے مل گئے جیہڑے کئی دن توڑی چوری ہوندے رہے سن۔ دوست نے اوہ سارے روپے میری جھولی وچ پائے تے مینوں نال لے کے قلیٹ وچ آیا۔ اوس نے مینوں دسیا پئی میں ڈاکٹری وچ پڑھناواں۔ جس ویلے تئیں مینوں ایس عجیب چوری دا حال دسیا تے مینوں تنگ پے گیا پئی تہاں نوں ہتھ روچ پھرن دی بیماری اے تے تئیں اپنے چور آپ او۔ میں صرف علم حاصل کرن دی خاطر تہاڑی دیکھ بھال شروع کردتی۔ آج میں اپنے کمرے وچ جارہیا

سی۔ تہاڑے فلیٹ وچوں مینوں کھڑا ک جیہا آیا۔ میں جھٹ اٹھیا تے تہاڑے بوے اگے جا کھلوتا۔ میں ویکھیا پئی ٹسیں اک ہتھ وچ چھری تے دو جے ہتھ وچ روپے لے کے باہر نکلے۔ میں کھلوتا ہو یا سی پر ٹسیں مینوں ویکھیا ای نہیں۔ میں تہاڑے پچھے پچھے لگ گیا۔ ٹسیں پچھی وچ اپڑے تے آرام نال بیٹھ کے چھری نال اک ٹو یا پکٹیا۔ روپے اچے ٹوئے وچ نہیں سن رکھے۔ میں تہانوں بلو نیا تے تہاڑا ناں لے کے بلایا۔ ٹسیں اکھیاں کھول دیتاں تے مینوں کہن لگے۔ ”ہیں میں کتھے ساں میں پچھی وچ کی کرن آیاں۔ ٹسیں ایتھے کیہ کردے او؟“

دو جے دن اوہ دوست مینوں اپنے کالج دے وڈے ڈاکٹر کول لے گیا تے اوہوں سارا قصہ سنایا۔ ڈاکٹر نے دسیا پئی ایس بیماری نوں ڈاکٹری وچ (SOMNAMBULISM) کہندے نیں۔ جیہد مطلب اے بیندر وچ پھرنا۔ فیر ڈاکٹر نے نسخہ لکھیا۔ میں کوئی چھ (6) ست (7) ہفتے توڑی دوا پیندا رہیا۔ اخیر مینوں آرام آ گیا فیر ساری عمر مینوں ایہو جیسی شکایت نہیں ہوئی۔

اخباراں وچ ایہہ قصہ پڑھ کے مینوں اپنے بچپن دی اک گل یاد آ گئی۔ میں کوئی چھ (6) ورہیاں داہوواں گا۔ اک دن شام نوں بے جی (والدہ) نے گجریلہ پکایا۔ میں بڑی ضد کیتی پئی میں ہنے گجریلہ کھاواں گا۔ بے جی کہن لگے:

”احمقا کسے تھاں دیا۔ گجریلہ ٹھنڈا کر کے کھائی دا اے۔ تھنا گجریلہ کون کھاندا اے۔“ میں ضد کردا تے روند اکرا لانداسوں گیا۔

ادھی رات ویلے میری اٹھ کھنٹی مینوں کچھ چیمپیا۔ ہتھ مار کے ویکھیا تے میں کپاہ دے اک ٹوکرے وچ بیٹھا ہو یا سی۔ میں گھابر کے بے جی نوں اواز ماری ”بے جی بے جی بے جی“ اوہناں میری منجھی تے ہتھ ماریا تے منجھی و سہلی پئی سی۔ اوہناں پچھیا۔ ”وے مجید توں کتھوں پیا بولنا ایں۔“ میں کہیا ”ایہہ گل تے میں تہانوں پچھناں چاہناں پئی میں کتھوں پیا بولناں؟ بے جی ہس پئے تے آکھن لگے ”آخر توں بولد کتھوں ایں“ میں آکھیا ”بے جی کپاہ وچوں“۔ فیر بے جی نے آکے ٹوکرے وچوں مینوں چٹکاتے منجی تے تھاپڑ کے سواں دتا۔

سویلے جدوں سارا لہر جا گیا تے بے جی نے اپا جی نوں ایہہ قصہ سنایا۔ اوہ ہس ہس کے دوہرے ہو گئے۔ کہن لگے ”چور نہ ہووے تے۔ رات نوں گجریلہ منگد اسی ناں۔ ایسے سوچیا ہووے گا، رات ویلا اے۔ سارے سٹے ہوئے نیں اس ویلے گجریلے تے شبنون مارنا چاہی دا اے ہنیرے وچ اٹھ کے جانا سی باور پچی خانے تے ٹو گیا کپاہ دے ٹوکرے وچ۔ پر اخیر پھڑیا گیا ناں۔“

میں شرم نال روں ہا کا ہو گیا سی۔ ایسے وچ بابا جی (دادا) نماز پڑھ کے میستوں واپس آ گئے۔ اوہناں ایہہ گل سنی۔ اوہ ہسے تے نہیں، کچھ مسکرا کے آکھیا: ”ایہہ ہاسے دی گل نہیں۔ جے مجید رات نوں نیندر وچ اٹھ کے چل دا پھر دا اے ایس دا علاج کروانا چاہی دا اے۔“ اوس دن مینوں اباجی ڈاکٹر عبدالرحمن کول لے گئے۔ میں ٹھیک ہو گیا۔ پر گھر وچ ایس بخول نے کئی ورہیاں تک میرا جھجھانہ چھڈیا۔

”مجید کتھے؟ کپاہ وچ“ پچی پچی میری چھیڑ بن گئی سی۔

ڈاکٹر سید اختر جعفری

ڈاکٹر سید اختر جعفری ہو راول داصل ناں سید اختر امان اے۔ 20 دسمبر 1934 ء نوں گپہ رتھلہ (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ والد داناں سید غلام قادری۔

آپ نے مڈھلی تعلیم اسلامیہ مڈل سکول گپہ رتھلہ وچ حاصل کیتی۔ پاکستان دے قیام مگروں لاہور آ گئے تے پنجاب یونیورسٹی توں میٹرک دا امتحان اول درجے وچ پاس کیتا۔ فیر انٹر میڈیٹ تے بی اے تیک تعلیم دیال سکھ کالج لاہور توں حاصل کیتی تے سید عابد علی عابدی شخصیت تے علمیت توں فیض حاصل کیتا۔

1958 ء وچ پنجاب یونیورسٹی اوری اینٹل کالج لاہور توں ایم اے (اردو) اول درجے وچ پاس کر کے گورنمنٹ کالج ڈیرہ غازی خان وچ لیکچرار ہو گئے۔ ملازمت دے دوران بی ایڈ، ایم اے (فارسی) ایم اے (پنجابی گولڈ میڈلسٹ) تے پی ایچ ڈی پنجابی دیاں ڈگریاں حاصل کیتیاں۔ پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ وی پڑھاندے رہے۔

فیصل آباد وچ گجھ عرصہ پرنسپل دے عہدے تے فائز رہے اوس توں بعد گورنمنٹ کالج بٹھان پورہ دے پرنسپل رہے۔ تے ریٹائر ہو گئے۔ آپ نے اردو وچ تہیہ (30) فارسی وچ دو (2) تے پنجابی وچ ویہہ (20) کتاباں لکھیاں تیں۔ اک عربی تے چار انگریزی کتاباں دے اردو وچ ترجمے وی کیتے تیں۔

آپ دیاں کتاباں ”حضور پرنور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم“، ”نویں زاویے“، ”چار ابجد داں“ تے ”بابائے پنجابی“ اے حکومت پنجاب تے ادبی اداریاں وٹوں ایوارڈ مل چکے تیں۔

آپ دی تحریر سادہ، دلچسپ تے آسان ہوندی اے تحقیق تے تنقید آپ دا خاص میدان اے۔ ڈوگھی کھوج تے پڑتال پناں کوئی گل نہیں لکھدے۔ ”مضمون لوک گیت“ آپ دی کتاب ”نویں زاویے“ وچوں چون اے۔

لوک گیت

لوک گیت..... یعنی لوکاں دے گیت: اوہناں ون سوئے پھلاں وانگوں ہوندے تیں جیہڑی مٹی دی زرخیزی پاروں دھرتی وچوں آپ مہارے ہنگر پیندے تیں۔ فطرت دی گودی وچ پل کے جوان ہندے تیں۔ فیر اپنے ون سوئے رنگاں، دل تے دماغ وچ لہہ جان والی داستان دھرتی نوں سہیل بخشدے تیں۔

ایہہ لوک گیت کسے قوم دا جیہا انما نمونہ ہوندے تیں جیہدے وچ نہ صرف اوس قوم دی رہنمائی تے وسیلے دیاں من موبنیاں تصویراں ہوندیاں تیں۔ سگوں ایہناں وچ اوس قوم دے دھکیاں دے صدیاں دے تجربے، مشاہدے، محنت دیاں گلاں، قوم دا سہا، اوہدیاں ریتاں تے رساں، اوہدے ماضی دے جھلکارے دھرتی دارنگ، فصلاں، ٹھانٹھاں مار دے دریائے گیت گاؤندیاں ندیاں دایان ہوندے اے۔ ایسے پاروں سمندراں تے دریاواں دے کنڈھے وں والیاں قوماں دے لوک گیتاں وچ دریاواں دیاں کانگاں، طوفاناں، بیڑیاں تے جھکھڑاں دا ذکر ملدا اے تے ریتلے علاقیاں دے لوک گیتاں وچ صحراواں، جھکھڑاں، ریت بریتے ٹیلیاں تے ٹختاناں دا ذکر موجود اے۔ ہرے بھرے میداناں دے لوک گیت اوتھوں دی دھرتی، فصلاں، لوکاں دے سہا۔ آل دوالے دیاں شہیاں تے

بھلاں تے بھلاں دیاں خوشبوآں نال مہکدے نیں۔

ایہہ لوک گیت کسے اک شاعر دی تخلیق نہیں ہوندے نہ ای کسے دی شعوری کوشش دا نتیجہ ہوندے نیں۔ سگوں ایہہ اوہ جذبے یاں خیال ہوندے نیں۔ جیہڑے زنانیاں تے گھبر وواں دے منہوں آپ مہارے نکل کے موزوں لفظاں دا روپ دھار لیتدے نیں۔ ایس لئی ایہناں وچ خیال تے زبان دی سادگی ہندی اے۔ ایہہ لوک گیت دلاں دیاں ڈونگھائیاں وچوں اٹھدے نیں تے دلاں دیاں ڈونگھائیاں تیک اثر کردے نیں۔

پنجاب دے مشہور لوک گیتاں وچوں ڈھولا، ماہیا، تھال، لوری، نپا، بولیاں، چھلہ، جھمر، جگنی، گدا، سکی، ککلی تے گھوڑیاں بوہت مقبول نیں۔ پر اتھے صرف ڈھولا، ماہیا، لوری، تھال تے بولیاں دا ذکر کریتا جاندا اے۔

ڈھولا

ڈھولا بوہت پُرانا لوک گیت اے۔ جیہڑا صدیاں دے پینڈے طے کر دا اک پیڑھی توں دوجی پیڑھی تائیں سینہ بہ سینہ لگا آؤندا اے۔ ڈھولے وچ خاص سوز تے گھلاوٹ ہندی اے۔ جیڑی سنن والیاں دے جذبیان توں دیندی اے تے دلاں وچ جھرنات چھیڑ دیندی اے۔ کچھ لوکاں نے ڈھولے دا تعلق سنی (شمس رانی) تے ڈھول بادشاہ نال جوڑیا اے۔ کچھ لوکاں دا خیال اے پئی ڈھول پنجاب دا پرانا ساز اے۔ پنجاب دے وسنیک خوشی دا اظہار ڈھول وچا کے کردے نیں۔ ڈھول دی آواز دلاں نوں اپنے ول کھچدی اے تے پیراں نوں بھنگڑا پاؤن تے مجبور کر دیندی اے۔ ایس ڈھول توں ای ڈھولا، ڈھول جانی، ڈھولن، ڈھول سپاہی، ڈھولویار تے ڈھولی یار دے لفظ بنے نیں۔

ڈھولے دے کچھ بول انج نیں:

(۱) میں اتھے مانی میرا سوہدرے	(۲) میں اتھے تے ڈھول قصورے
میرا دل ہل ہل پیا اورے	دل ڈاڈھا ہوا مجبورے
دھن میرا جگر اچوے ڈھولا!	مڑ کے آؤنا، جیوے ڈھولا
ڈھول ماہنوا	ڈھول چن وے
روندی مینوں چھڈ کے کتھے لکھیں ہانیا	لکھاں اسان متیاں توں اک من وے

ماہیا

پنجابی زبان دی شاعری وچ مانی لفظ عام ورتیا جاندا اے۔ جیہڑا ماہ یعنی چن توں نکلیا اے۔ ایس لئی مانی دا مطلب اے چن ورگا۔ مانی دے لفظ اتے جدوں الف لادتا جاندا اے تے اوہ ماہیا بن جاندا اے تے ماہیا اوہ لوک گیت اے، جیہدے وچ اک جذبہ، اک خیال یاں اک مضمون ڈیڑھ مصرعے وچ بیان کیتا جاندا اے۔ پہلے ادھے مصرعے وچ ساڈی وٹوں دے جھلکارے ہوندے نیں تالے ایہہ قافیے دی خاص گونج پیدا کر دے۔ فیرا ایہو گونج جدوں دوسرے مصرعے دے ٹکڑے اُتے سنائی دیندی اے تے موسیقی پیدا کر دی اے۔ ماسیے دا ڈو جا مصرع پورا تے مکمل ہوندا اے جیہدے وچ مفہوم دی تکمیل دے تال نال جذبیان دا ہڑھ دی موجود ہوندا اے۔ ماہیا صرف زنانیاں دا گیت نہیں، سگوں، گھبر ووی ایہہ گیت گاؤندے نیں۔ ماسیے دا خاص موضوع ہجرت وچھوڑا اے۔ ایس لئی ماہیا وچ حدوں

وَدھ درد بھریا ہوندا اے۔ مایہ دے بولاں وچ نصیحتاں تے مت دیاں گھاں وی ہوندیاں نیں۔ جوئیں:

دو پتر آنا راں دے۔

ساڈا دکھن سن کے، روندے پتھر پہاڑاں دے۔

آری تے آری اے۔

اک دم یوسف دا، سارا مصر پیاری اے۔

کوٹھے تے کاں بولے۔

چٹھی آئی مایہ دی وچ میراوی ناں بولے۔

کوئی بنگلہ نی گول ہوئی۔

اللہ دیاں اللہ جانے کہیڑے رنگ وچ ڈھول ہوئی۔

سونے دا کل ماہیا۔

لوکاں دیاں روں اکھیاں ساڈا روند اے دل ماہیا۔

مہینہ وں گیا پاراں تے

اللہ سامیں فضل کرے پر دیسی یاراں تے۔

لوری

بھتوں پرانا گیت لوری اے۔ ایہہ گیت اڑی پنے ہال نوں چپ کراؤن تے سوان واسطے گایا جاندا اے۔ بھتوں پہلاں ہال دے کتاں وچ لوری دے بول ای پیندے نیں۔ اوہ بول تے نہیں سمجھدا صرف ماں دی مٹھوی اواز سن کے چپ ہو جاندا اے۔ ایس لئی لوری اوس لوک گیت نوں آکھیا جاندا اے جیہدے وچ ماں دی ممتا، اولاد تال محبت، پاکیزہ سدا ہراں، اُمنگاں، مستقبل دے سُنے خوشیاں تے دکھاں دا بیان، دُعاواں تے نگھے جذبیہاں دے اظہار ہوندے نیں۔ ایس پاروں لوری دے سادہ مرادے لفظاں اوہلے سدا ہراں تے جذبیہاں دا ہڑھ موجود ہوندا اے۔ جیہدیاں لہراں داشور ماں دی آواز دے لہا چڑھا توں ظاہر ہوندا اے۔

پنجاب دیاں لوریاں وچ دیس پنجاب دی پوری وتوں تے معاشرہ ہسد اوسدا دکھائی دیندا اے۔ پنجاب دی بیتی آبادی پنڈاں دی وسنیک اے ایس لئی ساڈیاں لوریاں وچ داہی بیتی فصلاں، مال ڈنگراں تے انگاں ساکاں دا ذکر لہندا اے۔

جوئیں:

الھر ملھو باوے دا

باوا کنگ لیاوے گا

ماں پونیاں وٹے گی

باوی من پکاوے گی

باوا بیٹھا کھاوے گا

کا کا کھرد کھرد ہتے گا

سوتے داپٹھوڑا تے
تے سوتے دی کٹوری
تینوں بھین دیوے لوری
تینوں ماں دیوے لوری

اللہ توں، والی توں
دتا ای تے پالیں توں

تھال

تھال گڑیاں دی کھیڑاے۔ ایہہ کھیڑ گیند نال کھیڑی جاندی اے تے نال نال گیت گایا جاند اے۔ ایس گیت وچ عام طور
تے انگاں ساکاں تے آل دوالے دے حالات دا ذکر کیتا جاند اے۔ نالے گڑیاں دے اوہناں جذبیاں، سدھراں تے خیالاں دی
ترجمانی ہوندی اے جدوں اوہ دھیاں، بھیناں تے نناناں ہوندیاں نیں۔ ایس گیت دے ہر بندہ آخری بول ایہہ ہوند اے۔

آل مال، پورا ہو یا تھال
اک مشہور تھال اے:

کھوہ وچ پانی

ماں میری رانی

پیٹھ میرا راجہ

پیٹھ گھوڑا تازہ

چاندی دیاں پوڑیاں

سوتے دادروازہ

آل مال پورا ہو یا تھال

ویر آیا نہا کے

روٹی دتی پا کے

کھانی اے تے کھا

نہیں تے نوکری نوں جا

آل مال پورا ہو یا تھال

بولیاں

پنجاب دی سرزمین اک سدا سہاگن اے تے لوک گیت ایس سہاگن دیاں اوہ رنگ برنگیاں تے ون سونیاں ٹومباں نیں

جیہناں دی چمک دمک تے لشکارے صدیاں بیتن مگروں آج وی بالیاں دے ہل ڈک لہندے نیں۔ ایہناں لوک گیتاں اوہلے لکے ہوئے
لکھے جذبیّاں دا مٹھا مٹھا سیک آج وی پنجاب دے گھبر وواں دے دلاں نوں گرما دیندا اے۔

بولیاں ایہناں لوک گیتاں وچوں اک اجیہا لوک گیت اے جیہڑا صدیاں توں پنجابیاں دے دلاں دیاں دھڑکنیں وچ گونجدا
لگا آرہیا اے۔ ایہہ بولیاں اوہناں دے لہو وچ رچیاں چھیاں ہویاں نیں تے اوہناں دے انگ انگ وچ بولیاں داسرور جھومر پاؤندا تے
چھلکاں ماردا اے۔ قواعد دے اعتبار نال بولیاں جمع داصیغہ اے تے ایہہ واحد بولی اے، جس دے معنی بول، قول، زبان، آکھی ہوئی گل،
طعنہ یا مہنڈا دے نیں۔ پر شاعری وچ بولی اوس اک مصرعے نوں آکھدے نیں جیہدے وچ کوئی خیال، کوئی مضمون، کوئی دانش یا تجربے
یاں مشاہدے دی گل یاں کسے جذبے دا ڈھکواں اظہار ہوندا اے جو یں۔

- ۱۔ بکتے ٹکریں تے حال سناواں ، دکھاں وچ جندزل گئی۔
- ۲۔ تیری ہاڑی نوں وکیلاں کھادا ، ساؤنی تیری شاہاں لٹ لئی۔
- ۳۔ اوہ میرا ویر گڑ پوگئیں نتیاں ، سندوری سر صافا۔
- ۴۔ سسے ویر نوں منداناہ بولیں ، بھانویں میری جند کڈھ لے
- ۵۔ تن رنگ نہیں بھلے ، حُسن، جوانی، ماپے
- ۶۔ وچ سکھیاں دے یار تھیرے ، دکھاں وچ کون دردی۔
- ۷۔ جٹ پیلیاں دے بٹے بٹے گاؤے

بٹے بٹے اوہ داناں دے ڈھیر لگ گئے

۸۔ ساڈا دیس سہاگن سارا

چپے چپے کھوہ وگدے

۹۔ او تھے بہہ کے میں چرخی ڈاہواں

جتھے تیرے ہل وگدے

۱۰۔ او تھے لگدے بکراں نوں موتی

جتھوں میرا ویر لکھدا

اصل ناں ڈاکٹر ناصر عباس بلوچ اے۔ پرا دہی دنیا وچ ڈاکٹر ناصر بلوچ دے ناں نال مشہور نیں۔ غلام عابد خاں دے گھر کیم فروری 1952ء نوں موضع تیزی تحصیل نور پور تحصیل ضلع خوشاب وچ پیدا ہوئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اردو، ایم اے پنجابی کر کے درس و تدریس دا پیشہ اپنایا۔

پنجابی تے اردو دے مشہور کہانی کار، شاعر تے ڈرامہ نگار نیں۔ پنجابی شاعری دا مجموعہ ”پنتاں تے سد“ 1977ء وچ کہانیاں دا مجموعہ ”سیتیاں اکھاں والے“ 1986ء وچ چھاپے چڑھیا۔ اردو شاعری دا مجموعہ ”دشتِ رائیگاں“ دے سرنا نوں 1996ء وچ چھپ چکا اے۔

کہانی وچ ساڈے وسیع دے مسلیاں، معاشرتی تے ثقافتی موضوعاں بارے بوہت سوہنا لکھدے نیں۔ ٹیلی ویژن دے مشہور ڈرامہ نگار وی نیں۔ ایہناں دا افسانہ ”اُن ڈٹھے روگ“ ماحول دی آلودگی نال پیدا ہون والیاں بیماریاں دی نشان دہی کردا اے۔

اُن ڈٹھے روگ

سیال دی دھپے گلی وچ آلائی منجی اُتے پیار حما تاپ نال کُئی جاندا سی۔ گھر وچ صرف دو لیلی تے دو تلایاں سن، جیہڑیاں پچھلی رات دے مینہ وچ جھمپ پُجن نال بھج گھٹیاں سن جیہناں نوں رچے دی گھر والی بختاں نے کچی کندھ اُتے لکھنے پایا ہو یا سی۔ اک پائی پرانی لوئی رچے اُتے لئی ہوئی سی۔ گلی دے وچکاروں لنگھ دی نالی وچوں بُودے تے پئے اٹھدے سن۔ ترکھاناں دامنڈ ادادو مجھ داسنگل پھڑی گلی وچوں لنگھیا۔ منجی دے کولوں لنگھیاں مجھ دا گلا گھر نالی دے وچ پیا۔ گندیاں پھٹاں اڈ کے رچے دی لوئی اُتے ڈگیاں تے چار پو فیرو بدبو کھل گئی۔

فیر بختاں نے سوچیا۔ ایہہ شہر اے، کسو وال نہیں۔ پنڈ وچ سبھ دے ڈکھ سکھ سانجھے ہوندے سن۔ شہر وچ کسے نوں کسے دا دید لہا تے نہیں۔ رچے نوں منجی تے پھیاں آج بائیس (22) دیہاڑی سی۔ وستی والیاں وچوں کسے آکے نہیں سی پُچھیا ”رحمیا جیو ہندا ایس یا گزر گیا ایس۔“ بختاں رچے نوں نیزے نیزے دے سارے ڈاکٹراں نوں دکھا بیٹھی سی۔ رحما دناں وچ ای ہڈیاں دی مکھ بن کے رو گیا سی۔

پٹھیاں پٹھیاں بختاں نوں اپنا پنڈ والا کچا کوشا تے گھلا دیڑا چیتے آیا۔ پنڈ وچ کھلی ہواتے روشنی دا خیال آ گیا۔ تازیاں تے صاف ستھریاں سبزیاں دی واشا و ہدی رُوح تیکر اپڑ گئی تے ڈکھ سکھ و نڈن والے عزیز رشتے دار تے گوانڈھی یاد آ گئے۔ تے رچے دے یار بلی خوشیا، سردار محمد تے علیا وی جیہڑے نماشاں تیکر بیٹھے اک دو جے نال ڈکھ سکھ پھولدے رہندے سن۔

رچے دیاں دو (2) دھیاں تے دو (2) پُتر سن۔ وڈھی دھی ویایہی ہوئی سی۔ باقی دے ایتانے دی بن وادھو ایسا نے ہو گئے سن۔ رچے نے کُجھ بھوکس ٹھیکے اُتے لئی ہوئی سی۔ دونوں پُتر رچے نال وادی بیجی دا کم کردے سن۔ اک مجھ دی کھلے اُتے بھجی ہوئی سی۔ لسی تے گھنپو دی تھوڑی نہیں سی۔ رحما تے بختاں اوس سکی سنی تے وی رب دالکھ شکر کردے سن۔

پر خوشیا تے سردار محمد رچے نوں ہر ویلے پیروں کدھی رکھدے۔ جدوں رچے کول بہندے اکو گل کردے ”رحمیا اولاد دا آون والا ویلا ویکھ۔ مے کے روئی ٹکر پورا ہوندا اے۔ کل کھان نوں اولاد دیا ہئی اے۔ مئے توں کُجھ ہتھ پلے مار، پنڈ وچ کیہ پیا اے شہر جا کے مقدر ازاں۔“

ایہو جیہیاں گھاں سن کے پہلاں پہلاں تے رحما بس پیندا۔ فیر ہولی ہولی ایہو گھٹاں اوہدے من نوں چنگیاں لگن لگ پینیاں۔ اک دن اوہنے فصل چک کے زمیندار دالیکھا پورا کھیتا تے بال بچے لے کے کتوال توں لاہور آ گیا۔ اتھے کچی دتی وچ خوشی داک جانوں ہنداسی۔ پنجاہ (50) روپے مہینے تے رحمتوں اک ہیر کوٹھری چھپر کرائے تے لہہ گیا۔ اوہدے پتر بالا تے شاہو نال دے محلے لوماں تے نوکر ہو گئے تے رحما روغن بنان والی اک کپنی وچ کم لگ گیا۔ بختاں تے اوہدی دھی پیو نالے پراندے ہنا کے منیاری دی دکان تے وچ آندیاں۔ سارے جی اپنے اپنے کم دھندے توں خوش سن۔ ورہے مگروں اوہناں پیو داویاہ کر دتا۔ پر فیر پتا نہیں اوہناں نوں کیہ ہویا، ہولی ہولی جوہں اوہناں دے اندر وچ آئی جیہی لگن لگ پئی۔

بختاں نوں وہماں تے دلیلاں نے گھیر لیا۔ پنڈ وچ بالے تے شاہو دے چہریاں اُتے کئی رونق سی۔ شہر آ کے دو (2) ورہیاں مگروں ای اوہ پیلے ہلدی کیوں ہو گئے نیں۔ ایہہ گل بختاں دی سمجھ توں باہری۔ دوہے پاسے اوہ رحمتوں وکھ وکھ کے کڑھدی۔ رحما اچے پنجاہ (50) ورہیاں دا ہووے گا۔ پنڈ وچ سی تے جوان پتر اں توں ودھ کے کم کر داسی۔ پر شہر آ کے اوہ دو ورہیاں وچ آدھارہ گیا سی۔

رحمے داتا پ نہ لتھاتے بالا تے شاہو، پیو نوں وڈے ہسپتال لے گئے۔ رحمتوں مریضیاں دی قطار وچ بٹھا کے اوہ اپنے کم تے ٹر گئے۔ ڈاکٹر نے رحمتوں دی حالت وکھ کے اوہنوں دوہے ڈاکٹر ول گل دتا۔ ایہہ ہسپتال دا وڈا ڈاکٹر سی۔ اوہنے رحمتوں دے سارے ٹیسٹ کرائے۔ تے پیو جیوں دیہاڑے آؤن دا آکھیا۔ پیو جیوں دن بالا تے شاہو رحمتوں نال ہسپتال گئے۔ ڈاکٹر نے رحمتوں دیاں روپوٹاں وکھ کے اوہنوں وارڈ وچ داخل کر لیا۔ بالا کہن لگا۔ ”ڈاکٹر صاحب فیکٹری دا کیمہ امر دوراے جیہنوں کھنگ بخار نہیں ہوندا۔ ٹیسٹ ہر کسے نوں ہسپتال تے داخل نہیں کردے۔ ڈاکٹر نے بالے تے شاہو دے پیلے چہریاں ول غور نال ویکھیا۔ فیر کچھیا، اوہ کون نیں، کتھوں آئے نیں، کتھے کتھے کم کردے نیں؟ بالے سارے حالات کھول کے دتے۔ ڈاکٹر سن کے سوچیں پے گیا۔ فیر بولیا ”رحما رنگ روغن والی جس ورکشاپ وچ کم کرداے، اوتھوں داما حول بندے دی صحت لئی بڑا خطرناک اے۔ ہر قسم دے رنگ روغن وچ کچھ ایہو جیہیاں دھاتاں ورتیاں جاندیاں نیں جیہیاں ہولی ہولی بندے دے جئے وچ داخل ہو کے ہڈیاں دے گودے وچ بہہ جاندیاں نیں۔ ایہدے نال جوڑاں دادر، گردیاں دی خرابی، ہڈیاں دے کینسر دا خطرہ ہوند اے۔“ شاہو کہن لگا۔ ”ڈاکٹر صاحب جوڑاں دادر دیرے اتے نوں شہر آ کے ہویا اے۔ پنڈ وچ تے ابا دھائی من دی پوری ہس کے کنڈ اُتے سٹ لیندا اسی۔“ بالے گھبرا کے کچھیا۔ ”ڈاکٹر جی ساڈا ابا بچ تے جاوے گا؟“ ”آہو، بس دعا کرو۔“

”ڈاکٹر جی پردیس وچ اللہ تے تہاڑے توں وکھ ساڑی بانہہ پھڑن والا کوئی نہیں جے۔ ساڈے ابا دھیاں رکھنا۔“ ایہہ آکھ کے بالے نے شاہو دی بانہہ پھڑی تے کم تے ٹر گیا۔

کول پیٹھے ڈاکٹر دے اسسٹنٹ بشیر نے رحمتوں دی رپورٹ پڑھی تے کہیا۔ ”ڈاکٹر صاحب ٹیسٹ اوہناں نوں دیا کیوں نہیں کہ رحما کینسر دی اخیر لی منزل اُتے وے۔“ ڈاکٹر بڑی حسرت نال کہن لگا۔ ”بشیر! سن دافاندہ؟“ ڈاکٹر نوں کچھ چرلنی چپ لگ گئی۔ فیر بولیا۔ ”بشیر! مینوں ڈاڈھی چنگی طراں پتا اے۔ پنڈاں وچوں وگ تنگ لوکس وڈے شہراں ول آئی کیوں جاندے نیں۔ میں آپ اک چھوٹے جیہے پنڈ وچوں شہر آساں۔ مینوں ایہہ وی پتا اے اتھے آ کے لوکاں نوں کیمہ دے کیمہ دے اُن ڈٹھے روگ لگ جاندے نیں۔ پنڈاں وچ

خوراک بے شک بوہتی چنگی نہ لکھے، پانی روشنی تے ہو اخالص لکھ جاندهے نیں۔ ہُن وڈے شہراں وچ تازہ ہواتے صاف ماحول دامنا بڑا ای اوکھا ہو گیا اے۔“ بشیر نے پریشان ہو کے پچھیا۔ ”ڈاکٹر صاحب ایہہ کیہ کہہ رہے او؟ ایسں تازہ ہوا وچ ساہ نہیں لیندے؟ ڈاکٹر کہن لگا ”شہراں دی آبادی وچ جتنے وڈے ایہو جے سینکڑے کارخانے لگے ہوئے نیں جیہناں وچوں زہریاں گیساں تے دھواں نکل کے ہوا وچ زلدار ہندا اے۔ رنگ روغن دے کارخانیاں وچ کم کرن والے نہیں جاندهے جے اوہ ہر ساہ نال سیسے، کرمیم تے کیڈیم جیہیاں زہریاں دھاتاں دے جتنے جتنے ہزار ڈرے اپنے جتنے وچ جذب کردے رہندے نیں۔“

بشیر کہن لگا۔ ”ماحول دی آلودگی دامسلہ تے یورپ دامسلہ اے، ساڈے کول تے اچے کارخانے ای بوہت گھٹ نیں۔“ ڈاکٹر نے جواب دتا۔ ”ماحولیاتی آلودگی صرف کارخانیاں ستیوں ای نہیں ہوندی۔ ایہہ ہو روی بوہت ساریاں چیزاں پاروں ہوندی اے۔ شہراں دے سنگھنیاں آبادیاں، صفائی تے سیوریج دا ٹھیک بندوبست نہ ہونا، فیر شہراں دی آتھ واہ ٹریفک توں پیدا ہون والا پٹرول تے ڈیزل دا دھواں تے شور۔ ایہدے نال بوہت ساریاں بیماریاں لگ سکدیاں نیں۔ صفائی آلودگی تے شور نے شہراں وچ عام بندیاں دیاں صحتاں نوں اندور گھن لا چھڈیا اے۔“

رات نوں ڈاکٹر وارڈ وچ راؤنڈ تے آیا۔ اک مریض نوں چیک کر دیاں اوہدی نظر دُور وارڈ دے بوہے کول پئی۔ اک بڑھی جیہی زنانی جائے نماز اُتے پیٹھیاں دُعالی ہتھ چمکے ہوئے سن۔ اوہدیاں اکھاں وچ اتھر و تے چہرے اُتے نور سی۔ ڈاکٹر نے اوہنوں غور نال تکیا تے اوہنوں لگا جو ایہدی موئی ماں فیر توں زندہ ہو گئی اے۔ تال والے بستر تے رحما لسا پیاسی۔ ڈاکٹر گو بیڑا لایا۔ ایہہ ضرور رحے دی گھر والی ہووے گی۔ اوہ سے ڈاکٹر دیاں نظراں آگے بالے تے شاہودیاں نمود جھان شکلاں پھرن لگ پھیاں۔ بالے دی وائج اوہدے کتیں پئی۔ ”ڈاکٹر جی، پردیس وچ اللہ تے تہاڈے توں دکھ ساڈی بانہہ پھرن والا کوئی نہیں جے، ساڈے اُتے دا دھیان رکھنا۔“ کم چھڈ کے کلم کلا ڈاکٹر وارڈ دی باری کول آن کھلو تا۔ اوہدیاں اکھاں باہر لگیاں ہویاں سن۔ اوہنوں انج لگا جو ایں وارڈ دے باہر کھلر یا گھپ ہیرا ہوئی ہولی سارے شہر نوں اپنے کلاوے وچ گتسی جارہی سی۔

حصہ نظم

ماخذات

میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	تحفہ رسولیہ
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	کلام شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ
شاہ مراد	کلام شاہ مراد
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	کلام نیکے شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مرتبہ ڈاکٹر فقیر احمد فقیر	کنارے ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مولوی غلام رسول عالمپوری رحمۃ اللہ علیہ	احسن القصص
مرتبہ افضل پرویز	کہند اسماعیل
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	ستاراں دن
دائم اقبال دائم	شاہنامہ کربلا
احمد راسی	ترجمہ
منیر نیازی	رستہ دکن والے تارے
منیر نیازی	چار چپ چیزاں
مرتبہ محمد آصف خاں	آکھیاں باہا فرید رحمۃ اللہ علیہ نے
سلطان الطاف علی	ایات سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	کلیات علی حیدر
مرتبہ عبدالعزیز ایڈوکیٹ	ہیر وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مرتبہ نور احمد فریدی	دیوان فرید رحمۃ اللہ علیہ
استاد عشق لہر	کلام عشق لہر
پیر فضل گجراتی	ڈوگھے پنڈے
حکیم شیر محمد ناصر	بحر اسرار
عارف عبدالحسین	اکلاپے واسافر
باقی صدیقی	کچے گھڑے
انور مسعود	میلا اکھیاں دا

میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ

پنجابی دے عظیم شاعر میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ 1830ء نوں علاقہ کھڑی دے اک پنڈ چک ٹھا کرہ وچ میاں شمس الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ میاں شمس الدین حضرت پیر شاہ غازی قلندر دے گڈی نشین سن۔

میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ نے مڈھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ فیر سوال شریف دے کتب وچ حافظ محمد علی تے حافظ ناصر دے شاگرد ہو گئے۔ اوہناں کولوں فارسی، عربی ادب دے نال نال تفسیر، فقہ حدیث دی تعلیم حاصل کیتی۔ میاں شمس الدین دی وفات مگروں اوہناں دے وڈے پتر بہاول بخش گڈی نشین ہوئے تے حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ کشمیر دی سیر نوں نکل گئے۔ ایس سفر دے دوران آپ نے بزرگاں دے مزاراں اُتے حاضری دتی تے کئی عالماں کولوں فیض حاصل کیتا۔ جدوں میاں بہاول بخش دا انتقال ہو یا تے آپ سجادہ نشین ہوئے۔ آپ نے ساری حیاتی ویاہ نہیں کیتا۔ آپ ہر ویلے اللہ دی یاد وچ ڈبے رہندے سن آپ نے جنوری 1907ء نوں کھڑی شریف وچ وفات پائی آپ نے کل ستاراں کتاباں لکھیاں جیہناں وچوں سیف الملوک، قصہ خواص خاں، قصہ شاہ منصور شیریں فرہاد، مرزا صاحبان تے سوہنی مہینوال مشہور نیں۔ پر آپ دے قصہ سیف الملوک نوں شہرت عام تے بقائے دوام حاصل ہوئی۔ آپ نے ایس قصہ وچ تصوف دے مضامین بیان کیے نیں، نالے اخلاقی درس دتا اے۔ آپ نے ایس مثنوی وچ عشق داسفر مثال بنا کے پیش کیتا اے نالے زمانے دے دکھ درد اپنے ذاتی دکھ درد بنا کے بیان کیے نیں۔ ایس توں اڈا ایہہ کوشش تے عمل دی اُچی تے مچی مثال اے۔ ایہہ جد اوہناں دی کتاب تحفہ رسولیہ وچوں لئی گئی اے۔

حمد

اول حمد خداوند تائیں، جو خلقت دا سائیں
نا بُودوں جس بود بنایا اک صورت تائیں

صنعت اُسدی تھیں سبھ کچھ ہو یا کیا کیڑے کیا ہاتھی
آپ کرے کم سارے کوئی ہتھیار نہ ساتھی

دو حرفاں تھیں پیدا کیچے لوح قلم جگ سارے
لکھن فیکون محمد بخشا واہ قدرت دے کارے

آپ کر گھر خواہش کر کے اربح عناصر گوئی!
تھے قسماں پیدائش اوس تھیں رنگ برنگی ہوئی

ہک جماد ہوئے اوس وچوں نہ اوہ ہلدے جلدے
ہور نبات حیات نہ مردے پھلدے پھلدے

حیوانات کیچے پھر ترتیجے صاحب جِساں جاناں
قسم ہزار اشکاراں کیتی دنیا تے حیواناں

صورت جدا جدا ہر ایک علم اوہدے وچ آئی
رنگ رنگ بنائے کھانے دیندا ہر ہر جانی

اے کریم اے رحیم اے ستار غفارا
میں بُرے دا بھلیاں، ہر جا کر چھٹکارا

حفظ تائب

پروفیسر حفیظ تائب ضلع گوجرانوالہ دے اک پنڈ وچ 14 فروری 1931ء نوں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حاجی چراغ دین مدرس سن۔ بال پن وچ عبدالحفیظ نے مدہلی تعلیم دلاور چیمہ وچ حاصلی کیتی۔ مڈل احمد نگر وچ ڈسٹرکٹ بورڈ مڈل سکول توں کیتا۔ میٹرک زمیندار ہائی سکول گجرات توں کیتا۔ فیرمیندار کالج گجرات وچ ایف ایس سی دے طالب علم رہے پر ایف ایس سی وچوں کامیاب نہ ہو سکے تے محکمہ واپڈ وچ ملازم ہو گئے۔ ملازمت دے دوران آپ نے تعلیم واسلسلہ جاری رکھیا۔ اُردو فاضل توں بعد بی اے تے ایم اے پنجابی دے امتحانات پاس کیے۔ واپڈ اتوں ریٹائرمنٹ لے کے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ استاد مقرر ہو گئے، 1977ء وچ ج کیتا تے روضہ رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اُتے حاضری دتی، پنجاب یونیورسٹی توں 1991ء وچ ریٹائر ہوئے پر ایس شعبہ نال مردے دم تیکر تعلق قائم رہیا۔ حفیظ تائب اُردو تے پنجابی دے عظیم نعت گو سن۔ اوہناں دیاں پنجابی نعتاں دا اک مجموعہ ”سک متراں دی“ دے عنوان نال 1978ء وچ شائع ہویا۔ پچھل پنجابی شاعری دا مجموعہ ”لکھ دے ناں“ نال 2000ء وچ چھپیا۔

اُردو نعتاں دے تن مجموعے ”صلو علیہ وآلہ“، ”وسلو تسلیم“ تے وہی یسین وہی طحہ“ دے نانواں نال چھپ چکے نیں۔ اُردو منقبات دا مجموعہ ”مناقب“ دے ناں نال چھپیا اے۔ رسول مقبول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی نعت گوئی حفیظ تائب دی پہچان اے۔ آپ نے اپنے ذاتی دکھ درد تے سماجی کرب توں رسول کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی ذات مبارک دے ویلے نال پیش کر کے پنجابی نعت وچ اک وکھرے نوکیلے روپ نوں نمایاں کیتا۔ پہلی وار پنجابی نعت وچ گھر وکے تے سماجی مسئلے نبی پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے واسطے نال حل کرن دے جتن کیے نیں۔ آپ پنجابی دے مشہور نقاد وی سن۔ آپ دے تنقیدی مضموناں دا مجموعہ ”مُن چھان“ 1978ء وچ چھاپے چڑھیا۔ ایس توں آڈ آپ نے پیر فضل گجراتی دیاں نعتاں دا مجموعہ ”قطعی تارا“ مرتب کر کے شائع کیتا۔ پنجابی نعت دے ناں تھلے پنجابی نعت دا انتخاب تے جائزہ وی چھپیا اے۔ آپ 13 جون 2004ء نوں خالق حقیقی نال جا ملے۔

نعت

سوہنا	ساکیں	سوہنا	ہادی	چٹاں	انساناں	دا	ہادی
نور	لیاوان	والا	مُرسَل	رحمت	وئڈن	والا	ہادی
اوہدیاں	خبراں	دیندا	آیا	آیا	جیہڑا	جیہڑا	ہادی
نواں	نظام	انسان	نوں	دے	کے		ہادی
بخش	گیا	منشور	اسانون	جج	دا	خطبہ	دیندا
رَب	نے	نعمت	پوری	کیتی	قدراں	نوں	چکایا
اوہدے	ہتھ	ویلے	دیاں	واگاں	فاصلیاں	دا	لاڑا
حشر	دے	روز	شفاعت	کری	سچے	رَب	دا
					سچا	ہادی	

تائب ممدی گل مکائیے

کوئی نہیں اوہدے ورگا ہادی

بابا فرید شکر گنج رحمۃ اللہ علیہ

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ ملتان دے موضع کوٹھیوال وچ جمال الدین سلیمان دے گھر 1188ء وچ پیدا ہوئے۔ دادا قاضی شعیب بوہت وڈے عالم سن۔ تے آپ دی والدہ قرسم بی بی نیک تے پرہیزگار خاتون سی۔ بابا جی نے مدہلی تعلیم اپنی والدہ کولوں حاصل کیتی تے بچپن وچ ای زاہد تے عابد مشہور ہو گئے۔

آپ نے مولانا منہاج الدین ترمذی کولوں قرآن، تفسیر، فقہ، حدیث تے منطق دی تعلیم پائی۔ اک دیہاڑے تفسیر نافع پڑھ رہے سن پئی حضرت بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ نال ملاقات ہو گئی۔ آپ نے اوہناں دے ہتھ اُتے بیت کر لئی تے اوہناں توں روحانی فیض حاصل کیتا۔

بابا جی نے بغداد، بخارا، سیستان، خراسان، قندھار تے غزنی واسطے گئے۔ بعد وچ دلی چلے گئے تے اپنے مرشد دی خدمت وچ رُجھ گئے۔ فیر مرشد دے حکم نال ہانسی جا کے دین اسلام دی تبلیغ کر دے رہے۔ مرشد دے وصال مگروں دلی آئے تے کُجھ چراتھ قیام کرن دے بعد اُجودھن (موجودہ پاکپتن) آ گئے تے ایتھے بوہت سارے لوکاں نوں مسلمان کیتا۔ بابا جی نے پاکپتن وچ ای 1265ء نوں انتقال فرمایا۔ آپ دے مزار اُتے ہر سال پنج (5) محرم نوں عرس ہونداتے میلا لگدا اے۔

بابا جی پنجابی زبان دے موڑھی شاعر نیں۔ آپ اُج پدھر دے عالم عظیم صوفی تے مبلغ سن۔ آپ نے کجے بول لکھے، جیہناں نوں شلوک وی اکھیا جاند اے۔ ایہناں دے کُجھ بول قرآن پاک دیاں آیتاں دیاں عملی تفسیراں تے حدیثاں دے ترجمے نیں۔ آپ دی شاعری وچ دنیا دی بے ثباتی، ہجرتے فراق دی کیفیت، قرآن دی سچی تعلیم تے اخلاقی قدراں دی پہچان دے اُچے نمونے موجود نیں۔ سوز، گداز تے سادگی آپ دی شاعری دیاں خوبیاں نیں۔

شلوک

اٹھ فریدا وضو ساج، صبح نماز گزار
جو سر سائیں نہ بویں سو سر کپ اتار

فریدا کالے مینڈے کپڑے، کالا مینڈا دیس
گناہیں بھریا میں پھراں لوک آکھن درویش

رکھی سنگی کھاء کے ٹھنڈا پانی پی
فریدا دیکھ پرانی چوڑی نہ ترسائیں جی

فریدا خاک نہ ہندیئے، خاکو جیڑ نہ کوہ
چیوندیاں پیراں تلے، مویاں اُپر ہوہ

فریدا جے تُوں عقل لطیف، کالے لکھ نہ لیکھ
اپنے گریواں میں، سر نیواں کر دیکھ

فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں ایت نہ لائیے چت
مٹی پچی اتولویں کوئی نہ ہوسی مت

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ 1539ء نوں نکسالی دروازہ لاہور وچ شیخ عثمان دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ دے دادا کلجس رائے ہندوؤں مسلمان ہوئے سن۔ آپ دے والد شیخ عثمان کھڈی داکم کردے سن۔

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے مذہبی تعلیم گھر وچ ای حاصل کیتی۔ فیروزپور دے کتب وچ داخل ہو کے بارہا (12) درہیاں دی عمر وچ قرآن پاک حفظ کیتا۔ دنیاوی علوم حاصل کرن مگروں حضرت بہلولؒ کو لوں روحانی فیض حاصل کیتا۔ آپ ساری رات راوی کنڈھے کلام پاک دی تلاوت کردے، سویرے داتا صاحب دے مزار تے حاضری دیندے تے زہد تے عبادت وچ مصروف رہندے۔ اک دیہاڑے تفسیر مدارک پڑھدیاں ہویاں آپ اُتے سرمستی تے بے خودی طاری ہو گئی۔ سرمستی دا ایہہ عرصہ پنجی (25) ورہے رہیا۔ ایس دوران آپ دی ملاقات مادھولال حسین نال ہوئی۔ جیہڑا آپ دیاں کرامتاں ویکھ کے مرید ہو گیا تے اسلام قبول کر لیا۔ شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے 1599ء نوں انتقال فرمایا تے اوہناں مگروں مادھولال گدی نشین ہو یا۔ شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے پنجابی وچ صرف کافیاں لکھیاں۔

آپ دیاں کافیاں وچ تصوف دے بوہت سارے مسلیاں دا ذکر اے۔ آپ موسیقی دے ماہر سن۔ ایس پاروں آپ دیاں کافیاں وچ موسیقی کٹ کٹ کے بھری ہوئی اے۔ آپ نے چنے نوں علامت بنا کے سارے انگاں دے حوالے نال ہندیاں نوں نیک عمل کرن دی تلقین کیتی اے۔ آپ دیاں کافیاں وچ علامتاں دا خوبصورت استعمال اے۔ ایس توں اڈسوز تے گداز، بھرتے فراق تے مت دیاں گلاں آپ دے کلام دے خاص موضوعات نیں۔

کافیاں

(1)

رہا میرے حال دا محرم تُوں

اند رتُوں ہیں باہر تُوں نہیں روم روم وچ تُوں
تُوں نہیں تانا تُوں نہیں بانا، سبھ کچھ میرا تُوں
کہے حسین فقیر نماں، میں ناہیں سبھ تُوں

(2)

تی تینوں رب نہ بھلے دُعا فقیراں دی ایہا

رَب نہ بھلے ہو رہے کچھ بھلی، رَب نہ بھلےں جیہا

سو نا زو پا' بھ بھل ویسی' عشق نہ لگدا ایہا
 ہورناں نال ہسیندی کھدی' شوہ نال گھوٹکھٹ کیہا
 چارے نین گڈوڈ ہوئے ، وچ وچولا کیہا
 عشق چو بارے پایو جھاتی ہن تینوں غم کیہا
 مائے دی سونہہ ، بابل دی سونہہ ، گل چنگیزی ایہا
 جس جو بن دا توں مان کریدی سوجل مل تھسی کھیہا
 کہے حسین فقیر سائیں دا، مرناں تاں مانا کیہا

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ 1631ء نوں شورکوٹ دے نیڑے اک پنڈ قہرگاں وچ اک دوریش بازید محمد دے گھر پیدا ہوئے۔ حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دی والدہ دانال بی بی راستی سی، جس نے سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دی تعلیم تے تربیت سوہنے ڈھنگ نال ایس طراں کیتی پئی اوہناں نوں تعلیم حاصل کرن لئی کسے مکتب وچ داخل ہون دی لوڑ نہ رہی۔ صرف روحانی فیض حاصل کرن واسطے پہلے حبیب اللہ قادری دے مرید ہوئے، فیر دئی جا کے پیر عبدالرحمن دی صحبت وچ رہ کے روحانی منزلاں طے کیتیاں۔ اوہناں نے واہی نبی داپیشہ اپنایا۔ آپ فارسی تے عربی دے دی آپے عالم سن۔ پنجابی وچ آپ دے ابیات ملدے نیں۔ جیہڑے سی حرفی دی ہنیت وچ لکھے گئے نیں۔ ایہو ابیات آپ دی شہرت تے مقبولیت داسبب نیں۔ آپ نے دین اسلام دی تبلیغ نوں حیاتی دامشن بنایا تے ہزاراں غیر مسلماناں نوں مسلمان کیتا۔ آپ نے 1697ء نوں وفات پائی۔ تحصیل شورکوٹ دے پنڈ گڑھ مہاراجا وچ آپ دامزار روحانیت دامرکز اے۔

”ابیات“ سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ“ پہلی واری 1891ء وچ شائع ہوئے۔ ایہدے وچ ہر بند دے چار چار مصرعے نیں۔ ہر بند حروف ابجد دے تریہہ (30) حرفاں وچوں کسے نہ کسے حرف نال شروع ہوندا اے۔ ایس لئی ایہناں نوں سی حرفی آکھیا جاندا اے۔ آپ دے کلام وچ سوز، سرمستی معرفت تے موسیقی موجود اے۔ آپ نے پنجابی شاعری وچ مرشد دے تصور نوں سوہنے انداز وچ پیش کیتا۔ انسان نال محبت تے اللہ نال عشق آپ دے کلام دا امتیازی نشان اے۔ ایس توں آڈ آپ دا کلام بلند ہمتی، دنیا توں نفرت تے صوفیانہ مسائل نال بھریا ہویا اے۔ آپ دیاں فارسی کتاباں دی تعداد (140) دے لگ بھگ دئی جاندی اے۔

ابیات

الف: اللہ چنبے دی بوٹی میرے من وچ مرشد لائی ہو
نفی اثبات دا پانی ملیں ہر رگے ہر جائی ہو
اندر بوٹی ٹھک مچایا جاں پھلن پر آئی ہو
جیوے مرشد کامل باہو جئیں ایہہ بوٹی لائی ہو

ج: جو دم غافل سو دم کافر۔ سانوں مرشد ایہہ پڑھایا ہو
سُنا سخن گنیاں کھل اکھنیں، آساں چت مولا دل لایا ہو
کیتی جان حوالے رب دے، آساں ایسا عشق کمایا ہو
مرن تھیں آگے مر گئے باہو تاں مطلب نوں پایا ہو

د: دل دریا سمندروں ڈوگھے ، کون دلاں دیاں جانے ہو
 وچے بیڑے وچے تھیرے وچے وںجھ مہانے ہو
 چوداں طبق دے دے اندر تھو وانگوں تانے ہو
 جو دل دا محرم ہووے باہو سوئی رب پہچانے ہو

ن: نال کسکی سنگ نہ کریئے ، گل نوں لاج نہ لائیئے ہو
 تھے ترپوز مول نہ ہوندے ، توڑے توڑ کئے لے جائیئے ہو
 کائواں دے پتے ہنس نہ تھیندے ، توڑے موتی چوگ پڈگائیئے ہو
 کوڑے کھوہ نہ مٹھے ہوندے باہو توڑے مناں گلڑ پائیئے ہو

شاہ مراد دی حیاتی دے حالات تے واقعات اُتے ویلے دی گھبر گھلری ہوئی اے۔ مولابخش کشتہ ہوراں نے اپنے ”پنجابی شاعراں دا تذکرہ“ وچ ایہناں نوں بارہویں صدی ہجری واک صوفی طبع بزرگ آکھیا اے۔ آپ خانپور تحصیل ضلع چکوال وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد کرم علی شاہ صدیقی خاندان نال تعلق رکھدے سن۔ حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ دے بقول مولوی محی الدین محدث ساکن گورہ اتم گھ (جہلم) آپ دی اولاد چوں سن۔

آپ دا کلام پہلی واری 1908ء وچ شائع ہویا۔ آپ فارسی، اُردو تے پنجابی دے شاعر سن۔ آپ دا کلام بزم ثقافت چکوال نے ”گلزار شاہ مراد“ دے ناں نال شائع کیتا اے۔ جیہدے وچ اٹھ (8) غزلاں تے اک مثنوی شامل اے۔ آپ دے کلام دارنگ ڈھنگ پنجابی دی شعری روایت یعنی صوفیانہ سوچ نال بھریا ہویا اے۔ جس وچ سوز تے مستی، جوش تے ولولہ موجود اے۔ ایس توں دکھ ایات شاہ مراد چرخہ تے نور نامہ، وی آپ دے کلام دے مجموعے نیں۔ جیہناں وچ تصوف تے معرفت دے مضمون بیان ہوئے نیں۔

چار بیتے ردو ہڑے

کدی نہ کیتو غافل بندے دل اپنے نوں ساعیں ول
بے خبرا تینوں خبر نہ کائی آج کل پرسوں ویسیں چل
عمر پتاسہ دنیا پانی گھڑی وچ ویندی ساری گل
پل پل دے وچ جپ صاحب نوں کیا کرسیں نہیں آں خوف اجل

الف: آرام دتوئی احمد پل پل بل بل تھیواں!
ح: حیات کیتوئی دل نوں آب حیاتی پھیواں!
م: مہار تہاڈے ہتھ وچ پچھے لائے تریواں
و: دیدار دکھائے پیارے تاں شاہ مراد سدیاواں

ب: بالن مینوں برہوں کیتا تے دلبر خبر نہ کائی
جل بل ہوئی ساہو دی ڈھیری واڈ سبھ اڈائی
من انگار چراغ جیوں روشن ویکھے سبھ لوکائی
شاہ مراد جل دیوا ہوویں تاں دیوے یار دکھائی

علی حیدر ملتانی ستارہ ہیں تے اٹھارہویں صدی عیسوی دے اُچے تے سچے صوفی شاعر نہیں۔ آپ پہلی شعبان 1101ھ دے مطابق 1690ء نوں موضع چوئترہ ضلع ٹوبہ ٹیک سنگھ وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں شیخ امین سی۔ آپ نے مذہبی تعلیم اپنے والد کو لوں حاصل کیتی تے بعد وچ اپنے عہد دے مروجہ علوم اُتے عبور حاصل کیتا۔ آپ دے مرشد داناں خواجہ فخر الدین دہلوی سی۔ آپ اک عرصے تیکر ملتان شہر وچ رہندے رہے آلے دوالے دے علاقے وچ آپ دے علم، فضل، زہد، عبادت تے ولایت دیاں دُھماں پے کنیاں سن تے بوہت سارے لوک آپ کو لوں ظاہری تے باطنی فیض حاصل کرن لئی آؤندے سن۔ آپ 1196ھ دے مطابق 1777ء نوں فوت ہوئے چوئترہ وچ آپ دامنِ ارض بنایا گیا۔

آپ مغللاں دے اخیر لے دور دے شاعر نہیں، وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ تے کچھ شاہ رحمۃ اللہ علیہ ایس حوالے نال آپ دے ہم عصر بن دے نیں۔ پنجاب وچ ظلم و تشدد، سیاسی بے چینی تے اکھر پکھر، معاشی بد حالی تے قتل و غارت دادوری۔ ایس عہد دے دکھ درد نوں آپ نے محسوس کیتا تے لوکاں اندر اپنی شاعری راہیں امن، بھائی چارے، پیار محبت تے انسان دوستی دے چراغ روشن کیتے۔ آپ دی شاعری دسویں اے کہ علی حیدر ملتانی اک دوریش صفت تے رُبی معرفت وچ ڈُبے ہوئے اُچے انسان تے سچے صوفی شاعر سن۔ آپ دا کلام پہلی واری 1889ء وچ شائع ہویا، جس وچ سی حرفیاں تے قصہ ہیر شامل اے، علی حیدر نے مجاز تے حقیقت نوں اک سانجھ وچ پرو دتا اے۔

ابیات

(سی حرفی)

الف: استتھے او تھے آساں آسِ حمیڈی اُتے آسرا حمیڈ ڈے زور دا ای
مہیں سبھ حوالے حمیڈ ڈے نیں آساں خوف نہ کھنڈ ڈے چور دا ای
تُوں ای جان سوال جواب سبھو ساناو بول نہ اوکھڑی گور دا ای
علی حیدر تُوں سک حمیڈ ڈی اے حمیڈ ڈے باجھ نہ ساںک ہور دا ای

○

ش: شوق جنہاں تن یار داسی سوئی جان دے راہ حبیب دے نوں
جنہاں وچ تاں درد نہراک رتی کیہ جانن قدر طیب دے نوں
جنہاں عشق دی لذت نہ چلھی سوئی روندے وقت نصیب دے نوں
او تھے میں جیہیاں کئی لکھوے حیدر کون پچھدا نامِ غریب دے نوں

○

ص: ضرورت آسانوں کبھی سکتھاں تین الاون تُوں
مُسٹر لگی دل وچ مینوں پریم دی حرف لکھاو نوں
رگ رگ تارِ خطبہ والی ناخن نال وجاؤں تُوں
راگ دی مالا گل وچ حیدر روپ سخن دا گاون تُوں

بابا ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ

بابا ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ اصل ناں سید عبداللہ شاہ سی۔ پر لوکاں وچ ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے ناں نال مشہور ہوئے۔ آپ پنڈ اُج گیلانیاں وچ 1680ء نوں سخی شاہ محمد درویش دے گھر وچ پیدا ہوئے جیہڑے امام مسجد سن۔ اوہ روزگار دے سلسلے وچ ملک وال آئے تے فیر پنڈ پانڈو کے بھٹیاں وچ آباد ہو گئے۔

ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے قرآن پاک اپنے والد کولوں پڑھیا۔ فیر قصور دے عالم مولوی غلام مرتضے دے مدرسے وچ داخل ہو گئے۔ اوہناں کولوں تفسیر، حدیث، فقہ، منطق تے فلسفہ پڑھیا۔ روحانی تربیت واسطے اوہناں نے لاہور آکے شاہ عنایت قادری رحمۃ اللہ علیہ دے ہتھ اتے بیعت کر لی۔ ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نوں اپنے مرشد نال اتناں دی محبت سی جس دا اظہار ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے کلام وچ مل دا اے۔ ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے حیاتی دا اک وڈا حصہ قصور وچ لنگھایا تے کچھ عرصہ لاہور وی رہے، بابا ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ ہر ویلے ربی یاد وچ ڈبے رہندے سن۔ آپ 1757ء وچ اپنے خالق حقیقی نال جا ملے تے قصور وچ ای دفن ہوئے۔

سید ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ عظیم آفاقی صوفی شاعر نیں۔ اوہناں نے اپنے چار اداں اظہار کافی وچ کہیا تے کافی دی صنف نوں نئی اُتے اُڑا دتا۔ کافی توں وکھ اوہناں نے بارہا ماہ، اٹھواری ستواری، سی حرفی تے دوہڑے دی تخلیق کیے نیں پر اوہناں دیاں کافیاں نوں عالمگیر شہرت حاصل ہوئی جیہناں وچ وحدت الوجود دا نظریہ بیان کہیا گیا اے۔ اوہناں کول جذبے دی شدت بڑی ترکھی تے لہجے دی ندھڑکی اے۔

ایہدے نال اک فطری جوش تے جذبہ وی نظر آؤندا اے۔ اوہ ظاہر داری تے منافقت توں سخت نفرت کر دے سن پر اللہ تے اوہدے آخری رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نال پیار کر دے سن۔ اوہناں دی زبان مٹھی، رس بھری تے موسیقی وچ ڈبی ہوئی اے۔

کافی

اُٹھ جاگ گھراڑے مارے نہیں
ایہہ سون تیرے درکار نہیں
کہتے ہے سلطان سکندر
سچے چھڈ چھڈ گئے اڈمیر
موت نہ چھڈ دی پیر پیغمبر
کوئی استھے پائیدار نہیں
جو سُجھ کر سیں سو سُجھ پائیں
نہیں تے اوڑک پتھوں تائیں
سُجی کُوج وانگوں گر لائیں
کھنہاں باجھ اڈار نہیں
لکھا! شوہ بن کوئی نائیں
استھے اوتھے دویمیں سرائیں
سنہیل سنہیل قدم نکائیں
پھیر آؤن دوجی وار نہیں
اُٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں
ایہہ سون تیرے درکار نہیں

سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ

دیس پنجاب دا ایہہ عظیم شاعر ضلع شیخوپورہ دے اک پنڈ جنڈیالہ شیر خاں وچ 1722ء دے قریب پیدا ہویا۔ آپ دے والد داناں سید گل شیریں۔ وارث شاہؒ نے پہلاں اپنے پنڈ دی مسیت دے امام کولوں تعلیم حاصل کیتی فیر قصور جا کے اوس ویلے دے عالم مخدوم حافظ غلام مرتضیٰ قصوری کولوں درس نظامی دی تعلیم حاصل کیتی ایس دوران آپ نے قرآن، حدیث، تفسیر، فقہ، طب، نجوم تے ہور مذہبی علوم حاصل کیتے۔

روحانی تربیت واسطے سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ پاکپتن چلے گئے۔ بابا فرید گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دی درسگاہ دے سجادہ نشین دے مرید ہو گئے۔ تے فیر مرشد دی اجازت نال ملکہ ہانس پنڈ وچ چلے گئے تے مسیت دے امام بن گئے۔ امامت دے نال نال شعر آکھن دا شغل وی جاری رکھیا تے ”ہیر رانجھا“ ورگہ شاہکار تخلیق کیتا۔

جدوں ایہہ علاقہ سکھاں دے حملیاں پاروں بد امنی دا شکار ہو گیا تے آپ اپنے آبائی پنڈ جنڈیالہ شیر خاں پرت آئے تے اتھے 1798ء وچ وفات پائی۔ آپ دامت ازاد جنڈیالہ شیر خاں وچ اے جتھے ہر سال ساؤن دے مہینے عرس منایا جاندا اے۔

سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے اپنے لافانی شاہکار قصہ ہیر رانجھا توں اڈ معراج نامہ، اُشتر نامہ چوڑھٹی نامہ، دو بڑے، بارہاں ماہ لکھے تے قصیدہ ہر دہ شریف دا ترجمہ کیتا۔

وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے قصہ ہیر رانجھا 1180ھ مطابق 1766ء وچ تخلیق کیتا۔ ایس رومانی قصے وچ ادھناں جیوندے جاگدے ہمدے وسدے، دکھاں درداں وچ ڈبے ہوئے پنجاب دی سیاسی، سماجی، معاشی، مذہبی تے تعلیمی صورت حال دے پورے نقش اگھاڑے نیں۔ شاعری دے اعتبار نال قصہ ہیر رانجھا سبھ توں اچا تے بچا اے، وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے علم تے فضل دے چراغ ہیر دے ورے ورے اُتے روشن نیں تے ایہہ اشار دُنیا دے بہترین ادب وچ ہوند اے۔

مشت وزاری کردن برادران

آکھ رانجھیا بھاکھ بنی تیرے، دیس اپنا چھڈ سدھار ناہیں
ویرا امبڑی جایا جاناہیں، سانوں نال فراق دے مار ناہیں

ایہہ باندیاں تے اسیں ویر تیرے، کوئی ہور وچار وچار ناہیں
بخش ایہہ گناہ توں بھایاں نوں، کون حمیا جو گناہگار ناہیں

بھائیاں باجھ نہ مجلساں سوہندیاں نی، آتے بھائیاں باجھ بہار ناہیں
بھائی مرن تے پوندیاں بھج بائیاں، بناں بھائیاں پرھے پڑوار ناہیں

لکھ اوٹ ہے کول وسندیاں دی بھائیاں گمیاں جیڈی کوئی ہار ناہیں
بھائی ڈھاؤندے بھائی اسار دے نیں، بھائیاں باجھ بائیاں بلی یار ناہیں

ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ 1166ھ مطابق 1752ء نوں تحصیل اجنالہ ضلع امرتسر دے اک پنڈ جگد یوگلاں وچ حاجی محمد شریف دے گھر پیدا ہوئے۔ روایت اے پی آپ دے والد نے کئی جج کیے سن۔ ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ مڈھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ پندرہاں (15) ورہیاں دی عمر وچ یتیم ہو گئے۔ اوس ویلے تیکر اوہ کئی زبانان تے علوم سکھ چکے سن۔ آپ نے طب تے علم نجوم وچ وی مہارت حاصل کیتی۔ رمل تے نجوم امر اللہ بنالوی کولوں سکھیا تے طب دی تعلیم اپنے والد تے چاچے کولوں حاصل کیتی۔ روحانی تعلیم واسطے آپ نے حیر بخت جمال نوں اپنا مرشد بنایا۔ آپ معرفت دے اُچے درجے اُتے فائز سن۔ درویشی تے فقیری سبھا وچ گٹ گٹ کے بھری ہوئی سی۔

آپ دی شہرت مہاراجہ رنجیت سنگھ دے دربار تک اپڑی۔ اوس نے آپ دی بڑی آدر بھاء کیتی تے سیالکوٹ دے علاقہ تھر پال وچ اک جاگیر دتی۔ ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ ہوریں جگد یوتوں ہجرت کر کے تھر پال آ گئے تے ایتھے ای 1821ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے اک بھرنویں عملی، ادبی، علمی تے صوفیانہ حیاتی گزاری اے۔ آپ نے پنجابی، فارسی، عربی تے ہندی وچ شاندار تخلیقی ورثہ چھڈ دیا اے۔ پنجابی زبان وچ سستی پنوں، ہیرا رانجھا، سوہنی مہینوال، شیریں فرہاد، قصہ محمود شاہ غزنوی، دوہڑے، ڈیوڑھے، لیلیٰ مجنوں تے سی حرفی لکھی اے۔

آپ نوں شہرت قصہ سستی پنوں پاروں حاصل ہوئی۔ ایس قصے وچ قطری سوز، درد تے پیڑ دا بھرواں بیان اے۔ ایس توں اڈ مرقع نگاری، منظر نگاری، کردار نگاری تے جذبات نگاری دے اعلیٰ نمونے موجود نیں۔ ایس قصے وچ زبان تے بیان، فکری بصیرت تے فنی عظمت موجود اے، نالے پنجاب واسیاں دے دلاں دیاں دھڑکنٹاں نیں۔

دوہڑے

کچھ شاہ سکندر دارا آتے جام گیا کت جم دا
تھوکن دیو جیہناں دی تیغوں آتے دھول پیا نت کم دا
ڈھونڈیاں خاک تہل نہیں لہدی ایہہ جگت بُرا گھر غم دا
ہاشم جان نفیست دم نوں بھلا کیہ بھرواسا دم دا

اکے تھاؤں نہ وگدیاں ندیاں نہیں اکے طور لوکاکی
اے دل پکڑ دلیری دل دی کر سوچ وچار نہ کاکی
زل میل بہن ہمیش نہ رہندا آتے کیوں نت رگ جدائی
ہاشم فتح اسان جیہناں نوں جیہناں ہمت یار نبھائی

اک بہہ کول خوشامد کر دے ، پر غرضی ہوں کینے
اک بے پرواہ نہ پاس کھڑوون پر ہوں یار گکینے
گونجاں وانگ ہزار کوہاں تے اوہناں شوق دکھو دکھ سینے
ہاشم ساجن کول ہمیش بھانویں وچھڑے ہوں مہینے

بے بنیاد کریں بنیاداں توں کھول عقل دی طاقی
جس دن خرچ لہیں گا سارے ایہہ خرچی رگ نہ باقی
سو عیمان کریں کھڑ فوجاں آتے ذرا نہ رہیں عاقی
ہاشم سمجھ بہود پیارے توں خاکی ہیں بن خاکی

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ فاروقی خانوادے نال تعلق رکھدے سن۔ آپ دے وڈو ڈیرے حجاز مقدس توں ہجرت کر کے پہلاں سندھ تے فیر ملتان وچ آباد ہوئے۔ بعد وچ ڈیرہ غازیخان دے اک پنڈ مٹھن کوٹ وچ آن وئے۔ کچھ چرایہہ خاندان بہاولپور دے اک پنڈ چاچڑاں وچ وی رہیا۔

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ 1845ء نوں خواجہ خدا بخش دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ داتا گنجی ناں خورشیدی۔ آپ نے اٹھاراں (18) ورہیاں دی عمر وچ قرآن شریف حفظ کیتا۔ فیر بہاولپور دے نواب محمد صادق دی درخواست اُتے آپ احمد پور شرقیہ دے محل وچ چلے گئے تے او تھے مولانا قائم الدین تے ملک غلام محمد کولوں دینی تے دنیاوی علوم حاصل کیتے۔ آپ تاریخ، جغرافیہ، تقویم، طب تے فلسفہ دے وی ماہر سن تے کئی زبانیں اُتے عبور رکھدے سن۔ آپ نے اپنے وڈے بھرا خواجہ فخر الدین فخر جہاں کولوں روحانی تعلیم تے تربیت پائی تے وڈے بھرا دی وفات مگروں گدی نشین ہوئے۔ آپ عبادت گزار، خلوت پسند تے قدرتی نظاریاں دے بڑے دلدادہ سن۔ آپ نے 1275ھ نوں حج دی سعادت حاصل کیتی۔ اخیر 24 جولائی 1901ء نوں ایس فانی دُنیا توں کوچ کر گئے۔ آپ دامزار مٹھن کوٹ وچ اے جتھے ہر سال عرس ہوند اے۔

خواجہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ اُچ پدھر دے صوفی شاعر سن۔ آپ نے اپنے خیالاں، سدھراں تے جذبیہاں دا اظہار کافی دی صنف وچ کیتا اے۔ آپ نے کافی نوں ٹیسی اُتے اپڑا دتا اے۔ آپ دیاں کافیاں وچ مسئلہ وحدت الوجود، روہی دے منظر، حیاتی دافلسفہ، مرشد دا تصور، فطرت پسندی، عبادت تے ریاضت تے ربوبیت دے سوہنے مضمون موجود نیں۔ آپ نے خوبصورت تے مٹھری زبان ورتی اے جیہدے وچ موسیقی دا عنصر اگھڑواں اے۔

کافی

ہر صورت عین عیان آیا	بن ولبر شکل جہان آیا
کہتے نوحؑ کتھاں طوفان آیا	کہتے آدمؑ تے کہتے شیثؑ نبی
کہتے یوسفؑ وچ کتھان آیا	کہتے ابراہیمؑ خلیل نبی
کہتے موسیٰؑ بن عمران آیا	کہتے زکریاؑ کہتے یحییٰؑ ہے
کہتے اُسدؑ اللہ ذیشان آیا	ابوبکرؓ عمرؓ عثمانؓ کتھاں
کہتے مرشد فخر جہان آیا	کہتے حسنؓ حسینؓ شہید بنے
محبوب سبھے مقبول دا	کہتے احمدؓ شاہ رسول دا
سلطاناں ہر سلطان آیا	اُستاد نفوس عقول دا

خاموش فریدا اسرار کنوں
 چپ بے ہودہ گفتار کنوں
 پر غافل نہ تھی یار کنوں
 ایہو لاریں فرمان آیا

مولوی غلام رسول عالمپوری رحمۃ اللہ علیہ

مولوی غلام رسول رحمۃ اللہ علیہ 1849ء وچ پنڈ عالم پور تحصیل دسویہ ضلع ہوشیار پور پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں میاں مراد بخش سی جیہڑے قوم دے گجرن۔ مولوی غلام رسول نے مصلیٰ تعلیم مولوی حامد کولوں حاصل کیتی۔ فیر پنڈ غازیاء دے مولوی محمد عثمان کولوں اُردو، فارسی تے عربی پڑھی۔

جدوں سلوک دیاں منزلاں طے کرن دا خیال آیا تے درگاہ حضرت نظام الدین اولیاء دتی دے سجادہ نشین دے مرید ہو گئے تے اوہناں کولوں روحانی فیض حاصل کیتا۔

کچھ عرصہ پنڈ میر پور وچ مدرس دی رہے۔ فیر ملازمت چھڈ کے مسیت دی امامت تے حکمت اختیار کر لئی۔ 1873ء وچ احسن القصص ورگہ شاہکار تخلیق کیتا۔ ایس توں اڈ داستان امیر حمزہ، سستی پنوں، تے درد بھریاں چٹھیاں لکھیاں۔ آپ دے کلام وچ ہجرتے فراق دے بانہڑ چمکدے نیں۔ آپ نوں عربی تے فارسی زبانان اُتے عبور حاصل سی۔ ایس لئی آپ پنجابی قصیاں وچ جتھے موزوں سمجھدے سن عربی تے فارسی دے لفظ استعمال کردے سن۔ ایہو وجہ اے پئی آپ دے کلام وچ عربی تے فارسی لفظاں دی ورتوں بوہت زیادہ اے۔

آپ دے کلام وچ فصاحت، بلاغت، اُچ خیالی تے روانی سمجھ موجود اے۔ آپ نے 1892ء وچ وفات پائی تے اپنے پنڈ عالمپور وچ ای دفن ہوئے۔ آپ دے کلام وچ منظر نگاری، جذبات نگاری، تے کردار نگاری توں اڈ جزئیات نگاری دے سچے نمونے ملدے نیں۔ آپ قادر الکلام شاعر سن۔ زبان تے بیان اُتے عبور رکھدے سن۔

حضرت یوسف علیہ السلام اپنی ماں دی قبر تے

قبر یوسف دی مادر سندی راہ وچ ظاہر ہوئی

اچھلیا دل رویا یوسف دا دیکھ میرا دکھ مائی

دیکھدیوں جے درد میرے نوں جھل نہ سکدی غم نوں

دل پتھر پھٹ پڑے ہووے میرے دیکھ الم نوں

دکھ میرے دے لئے دُور دُراڈیاں واٹاں

دل پُر غم تن دکھیں بھریا جگر بلیدیاں لاٹاں

اے مادر فرزند تیرا میں جو نازاں وچ پلایا

پر دیسیاں دے پنڈھ دُوراڈے ظلموں بدھا چلایا

میں وچ گود تیری سکھ پائے دکھ پئے آج بھارے

دید پدر تھیں طالع نئے وچھڑ گئے پیارے

پردیسیاں وچ نہ لے چلے مینوں لوک پرانے
 ہو پر دیسی میں تڑ چلیا درد جگر نوں کھائے
 اے مادر میں تریا جاندا میریاں تہند مہاراں
 ناقد بھرے قدم دل دکھیں بھری غماں دیاں بھاراں
 دیکھ میرا دکھ چھیکو واری میں مڑ ملنا ناہیں
 خاک قدم تھیں گئی نصیبوں زار رویاں آہیں
 ایہناں مکانات تے مڑ میری پھیر نہ ہونی پھیری
 نہیں نہیں مڑ دے میرے خاک قدم پر تیری
 تربت پاک تیری دی دیدن میتھیں پئی پریرے
 کیہ جاناں میں ہوں میرے کس دھرتی وچ ڈیرے
 واہ دردا میں چھوڑ سدھاناں توڑ اجڑا صبر دے
 ایہہ گل بول شتر تھیں جھڑیا قدماں وچ قبر دے
 دیکھ مائی میں سنگل گل وچ ہتھ پیاں ہتھکڑیاں
 بچھ سٹایا پکڑ شتر تے گھت پیراں وچ ہڑیاں
 نال فریب پدر تھیں مینوں جنگل ویر لیائے
 ویر کمائے دکھ بچائے قہر غضب سر چائے
 ماریا مینوں ویریاں واگٹوں تے دیتاں ایذا نیاں
 کچھ جنگل وچ کنڈیاں اندر پکڑ چیراں لائیاں
 کر ننگا وچ کھوپے سٹیا اُتوں سنگ چلائے
 کردا ناں پردیسیاں تاکیں ہوندے مل سدھائے
 دیکھ مصیبت جو میں گزری میں چلیا کنعانوں
 آج وداع ہُن خبر نہ اگے کیہ سر پوے جہانوں

اُستاد عشق لہر داناں پنجابی شاعراں دی اوس معتبر تے مان جوگ پیڑھی دے شاعراں وچ سرکندھواں ناں اے، جیہناں اسلامی مملکت پاکستان حاصل کرن دی جدوجہد دے دوران اپنیاں ساریاں تخلیقی قوتاں ایس اُچے مقصد واسطے وقف کر چھڈیاں سن۔ آپ لاہور وچ میاں خواجہ دے گھر 1869ء نوں پیدا ہوئے۔ اصل ناں چراغ دین سی آپ چوہٹہ مفتی باقر لاہور وچ رہندے سن۔

1857ء وچ جنگ آزادی دی جنگ گروں تحریک خلافت، غازی علم دین شہید، مجدد شہید گنج تے جلیا نوالہ باغ دے سانجے دے حوالے نال پنجابی مسلماناں وچ اک نویں لہر پیدا ہوئی۔ فیر جدوں قائد اعظم دی راہنمائی وچ علامہ اقبال دے سُننے دی تعبیر پاکستان دے روپ وچ اک حقیقت بن کے سامنے آؤن لگ پئی تے لاہور دے تاریخی اقبال پارک وچ 1940ء نوں پاکستان دے قیام دی قرارداد منظور ہو گئی۔ اوس سے توں پنجابی شاعراں، ادیبیاں تے دانشوراں دیاں سوچاں تے قلماں دے رخ پاکستان نوں قائم کرن ول مڑ گئے۔ اوہناں شاعراں وچ استاد عشق لہر داناں سب توں اُچا اے۔

ڈاکٹر شہباز ملک دے مطابق ملک لال دین قیصر، کرم امرتسری، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، محمد دین میر، ظہیر نیاز بنگی، دائم اقبال دائم، محمد بخش مسلم، امام دین مجاہد، صحرائی گورداسپوری، طالب جالندھری، ملک عطاء اختر لاہوری، حافظ امرتسری، جوگی جھلمی، حکیم ناصر، چراغ دین جوئیے، میراں بخش واقف، فیروز دین شرف، عبدالغفور اظہر، اطہر نظامی، موسیٰ امرتسری، نقس ہاشمی تے اسماعیل متوالا دے ناں ایس سلسلے وچ ذکر دے قابل نیں۔ اُستاد عشق لہر ہوراں نے بھانویں ظاہری علوم حاصل نہیں کیے سن۔ پر اللہ تعالیٰ نے اوہناں نوں روشن دماغ دتاسی۔ آپ میاں فضل دین دے شاگرد سن، گجھ چر ریلوے کیرج شاپ وچ ملازمت کیتی۔ فیر روزگار دے سلسلے وچ بصرہ چلے گئے۔ 1939ء وچ ریٹائر ہوئے تے 26 نومبر 1948ء نوں وفات پائی۔

آپ برصغیر دے مسلماناں واسطے آزادی دی تڑپ ول وچ رکھدے سن۔ زبان صاف ستھری تے شہری پنجابی شعراں وچ ورتدے سن۔ اوہناں دیاں کتاباں برطانوی اقبال، گل تے عاشق، دامن حضرت یوسف علیہ السلام، پنجابی نظم، غیرت و جھگڑا، نغمہ پاکستان، عشق دی لہر، بہتیاں مشہور نیں۔

کلام عشق لہر

مولا کرم کر ہند دے حال اُتے مسلمان ایہدا مسلمان ہووے
دلوں کڈھ کدورتاں ساریاں نوں اک دوسرے توں قربان ہووے
سارے فیصلے ہون قرآن اُتے اگے وانگ اسلام دی شان ہووے
عشق لہر کہہ نبی دا واسطہ ای ایس ملک اندر پاکستان ہووے

دل دریا سی دولتاں روڑھدے رہے ایہہ نہ سوچیا کجھ بچا لینے
پانی وانگ جیہناں ساڈا مال پیتا ہُن اوہ کہن غلام بنا لینے
سُئی چنگ حریقاں نے وچ ککھاں بھانیز بھڑکیا کیوں بجھا لینے
چڑھیا بحر نفاق دا مار ٹھاٹھاں لاوے ڈھا نہ بھہ بنا لینے
بیڑی قوم دی گھمن گھیر اندر چپو وچ مہانیوں لا لینے
غیراں نال نہ بھدی اے بھائی والی حصہ اپنا ونڈ ونڈا لینے
ڈلھے بیراں دا وگڑیا کجھ تاپیں چُن چُن جے جھولی پالینے
عشق لہر سبھ مشکلاں حل ہوون پاکستان جے کدے بنا لینے

احمد علی سائیں 1859ء نوں پشاور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دا اصل ناں احمد علی سی۔ تے ماں بولی پشتو سی۔ اوہناں واجبی تعلیم حاصل کیتی۔ طبعیت وچ لاابالی پن سی۔ 1918ء وچ راولپنڈی آگئے تے فیر ساری حیاتی ایسے شہر وچ گزار دی۔ شاعری وچ اُستاد مرثو دے شاگرد ہو گئے۔ طبع موزوں سی ایس لئی چھیتی شعر آکھن لگ پئے۔

پٹھوہار وچ خاص طور تے سارے پنجاب وچ عام طور تے اوہ بیت بازی تے چور گیاں پاروں بوہت مشہور سن۔ سائیں ہوری اخیر عمرے پشاور ٹر گئے تے او تھے ای 1937ء نوں وفات پائی۔

احمد علی سائیں ہوری اک فطری تے پیدائشی شاعر سن۔ اوہناں نے پہلاں فارسی تے پشتو وچ شاعری کیتی، راولپنڈی آکے زبان وارس تے مٹھاس اوہناں دی تخلیقی قوت اُتے کھل گیا۔ اوہ اپنا کلام زبانی یاد رکھ دے سن تے شائع کراؤن دے خلاف سن۔ پہلی واری اوہناں دا کلام 1921ء وچ ”سائیں دی بست“ دے ناں نال شائع ہو یا۔ بعد وچ ”ابیات سائیں احمد علی مرحوم“ دے عنوان نال اک کتاب 1949ء نوں گجراتوں چھپی۔ اوہناں دی اک ہور کتاب ”تحفہ کمال“ وی چھپ چکی اے۔

سائیں ہور اں دے شاگرداں وچوں پیر فضل گجراتی، جوگی جھلی، مرزا عبد الکریم تے غلام نبی کامل دے ناں مشہور نیں۔ آپ دے کلام وچ سادگی، رس، سوز، رندی تے مستی پوری طراں رچی ہوئی اے۔ ایس توں وکھ لکھو تے اخلاقی مضمون سائیں دی شاعری دے خاص موضوعات نیں کلام وچ پختگی، تشبیہاں تے استعارے تے روزمرہ محاورے دی بندش کمال دی اے۔

سی حرفی / ابیات

الف: اڑی خودی تکبر نہ کر بندے، دس توں تے تیرا مکان رکھے
اوہ دارا سکندر نمرود مٹ گئے، اوہتاں دا نام نشان رکھے
جس دے تخت نوں پریاں اڈاندیاں سن، وڈی شان والا سلیمان رکھے
سایاں موت نے مار فنا کیتا، مالک حکمت دا شاہ لُہمان رکھے

○

ل: لنگ کیا کُجھ عشق دے بول دی اے ایہہ تاں دار جانے یا منصور جانے
بن بیتائی کُجھ نظر نہیں آسکدا حال زُگس دا چشم رنجور جانے
کیسی تپش ہے حسن دے جلویاں دی اس نوں جانے کلیم یا طور جانے
سایاں پار دے کنڈھے دی یاس حسرت گھر یا شوہ وچ بیڑی دا پُور جانے

○

د: دُکھ جتھے اوتھے سکھ ہوندا ، جتھے سکھ اوتھے دُکھ ہزار نالے
جتھے غم اوتھے شادمانیاں بھی، جتھے شادی اوتھے غم اغیار نالے
جتھے دل ہوندا سارا جسم اوتھے، جتھے عشق اوتھے شور شار نالے
سایاں ایہہ بھی رسم قدیم دی اے، جتھے گل ہوندے اوتھے خار نالے

○

پیر فضل گجراتی

اصل ناں فضل حسین سی، گجرات دے وسنیک سن۔ ایس لئی علم نے ادب دی دنیا وچ فضل گجراتی دے ناں نال مشہور ہوئے۔ 1897ء نوں پیر مقبول شاہ دے گھر پیدا ہوئے۔ جیہڑے صوفی بزرگ شاہ دولہ دے سجادہ نشین سن۔ پیر فضل نے مڈھلی تعلیم جس وچ قرآن پاک توں وکھ عربی تے فارسی دیاں کتاباں سن اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ بعد وچ میٹرک 1917ء وچ پاس کیتا تے اسلامیہ کالج لاہور وچ داخل ہو گئے۔ فیر گھر وکی مجبوریاں پاروں میونسپل کمیٹی گجرات وچ ملازم ہو گئے۔ ایجنوں ای سپرنٹنڈنٹ دے عہدے توں ریٹائر ہوئے تے 22 اگست 1972ء نوں انتقال کر گئے۔

پیر فضل گجراتی نوں مرزا نثار حسین مسٹر نے اردو تے احمد علی سائیں نے پنجابی وچ شعر لکھنے سکھائے۔ تھوڑے عرصے وچ آپ پنجابی غزل دی فکری تے فنی اعتبار نال شناخت بن گئے۔ آپ دے کلام وچ بے پناہ روانی، تخیل دی اُچی اُڈاری تے سوچ دی ڈونگھیا کی موجوداے۔ نویکلے استعارے، سوہنیاں تشبیہاں نے معنی خیز مرزاں آپ دی غزل دیاں ٹومباں نیں۔

آپ نے غزل توں وکھ عقیدت تے محبت بھریاں نعتاں وی لکھیاں نیں۔ آپ دیاں نعتاں دا مجموعہ ”قطبی تارا“ دے ناں نال چھاپے چڑھ چکیا اے۔ آپ دیاں غزلاں دے دو مجموعے ”ڈونگھے پینڈے“ تے ”تکوراں نیں۔

پیر فضل گجراتی پنجابی دی شعری ریت وچ اک عظیم غزل گو دے حوالے نال سدا جیوندے رہن گے۔

غزل

کیہ ہو یا سینہ دھ گیا یا جگر اساڈا چیر گیا
ایہہ خوشی اسانوں تھوڑی اے نہیں خالی تیرا تیر گیا

گل میری نسبت کیتی اے اک نویں لباساں والے نے
ایہہ لیراں لٹھا کدھرے دا کیہ جہیز وانگوں لیر گیا

جد ویکھن میرے سوہنے نوں سوہنے شرمندہ ہون پئے
گئی جدی پھوک چراغاں نوں اوہ چدھر مہر منیر گیا

اکھٹاں وچ ڈورے مستی دے خوشیاں وچ لورے آؤن پئے
اک جھٹ کھلوتا کول جدھے اوہ بدل اوہدی تقدیر گیا

بس اوہ دنیا تے دین دیاں قیدیاں توں ہو آزاد گئے
پا اپنی زلف مسلسل دی اوہ جیہناں توں زنجیر گیا

رل سوتا مٹی نال گیا جد سونے نوں ہتھ پایا میں
اوہ ہتھ وچ لے کے مٹی نوں مٹی نوں کر اکسیر گیا

کسے کول بہا کے فضل کدی میرے دل دیاں گھاں سنیاں نہ
میں ماریا ہو یا درداں دا ہوراں وچ گھٹ وہیر گیا

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر گوجرانوالہ شہر دے اک کشمیری خاندان وچ 5 جون 1900 ءنوں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حکیم لال دین سن، جیہڑے گوجرانوالہ دے مشہور حکیم سن۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے مولوی رمضان کولوں قرآن پاک پڑھیا۔ فیر قاضی نذیر حسین کولوں عربی، فارسی تے منطق دی تعلیم حاصل کیتی۔ طب آپ واجدی ہشتی پیشی۔ 1915ء وچ میڈیکل کالج لاہور دی لیبارٹری وچ ملازم ہو گئے۔ کچھ عرصہ مگروں گوجرانوالہ چلے گئے تے حکمت شروع کر دتی۔ تے ڈاکٹر مشہور ہو گئے۔

حکمت چھڈ کے لاہور آ گئے تے ٹھیکیداری شروع کر دتی۔ پاکستان دی تحریک وچ حصہ لیا تے پنجابی زبان تے ادب دی خدمت نوں اپنا مشن بنالیا۔ سبھ توں پہلاں اک رسالہ ”پنجابی“ دے ناں نال جاری کیتا۔ فیر پاکستان پنجابی ادبی اکیڈمی لاہور نال جڑ گئے تے دن رات اکیڈمی دی ترقی خاطر کم کر دے رہے۔ آپ نے نہ صرف پنجابی مضمون وچ شاعری تے کتاباں لکھیاں سگوں دو جے عالماں تے فاضلاں کولوں وی پنجابی وچ لکھوایا۔ آپ نے بھرنویں علمی تے ادبی حیاتی گزاری۔ اخیر آپ نے 1974 ءنوں وفات پائی۔

غازی تے شہید

اللہ دے قلعے فولادی نیں دل جگر پاک جوناں دے
ایہہ مان نماں لوکاں دا وردی دکھیار انساناں دے
راکھے رب آپ بنائے نیں ایہہ دوویں مالاں جاناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

○

گل ختی توں سر وارن دی ایہناں دی ریت قدیمی اے
ضرب ایہناں دی فرعونناں لئی موتی دی ضرب کلیسی اے
ایہہ جاناں وار نبھاندے نیں کیجے ہوئے قول زباناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

○

بھوتے ہوئے خونی ظالم دا ایہہ نام نشان مٹاندے نیں
ایہہ راکھے نیں مظلوماں دے ظالماں دیاں اکھاں لابندے نیں
بن بہندے سنگی ساتھی نہیں ایہہ جھوٹے شان گھماناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

○

ایہہ چڑھ کے چڑھدے طوفاناں دے وانگر چڑھدے جاندے نیں
لڑ پین جے نال پہاڑاں دے مڑ لڑدے لڑدے جاندے نیں
جانباز دھنی تلواراں دے ایہہ مرد جری میداناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

○

حکیم شیر محمد ناصر

حکیم ناصر ہوراں دا اصلی ناں شیر محمدی۔ ناصر تخلص کر دے سن۔ پیشہ حکمت سی 1908ء نوں حکیم الہ دین سندھو دے گھر لاہور وچ پیدا ہوئے۔ بارہاں سالوں دی عمر وچ قرآن مجید حفظ کیتا تے نال نال اپنے والد کولوں حکمت وی سکھدے رہے۔ بعد وچ طبیبہ کالج لاہور توں حکیم حاذق دی سند حاصل کیتی مڑنگ لاہور وچ اپنا مطب کھولیا تے آخری ساہ تک انسانیت دی خدمت کر دے رہے۔ حکمت دے نال نال شعر و شاعری دا مشغلہ وی جاری رکھیا۔ استاد فیروز ہوراں کولوں اصلاح لئی تے بڑی چھیتی حکیم ناصر لاہور دیاں علمی ادبی اصلاحی محفلاں تے مشاعر یاں دی جند جان بن گئے۔

4 جنوری 1972ء نوں دل دا دورہ جان لیوا ثابت ہو یا تے خالق حقیقی نال جا ملے۔ حکیم محمد ناصر پنجابی شعری ریت وچ نویں خیالاں، نویاں سوچاں تے نویں مہاڑاں دے نمائندہ سن۔ ایس توں اڈ پنجابی زبان تے ادب دی خدمت آپ دامن سی۔ آپ دیاں غزلاں تے نظماں دا پہلا مجموعہ ”سحر سورج“، ”اپنی بولی تے اپنا اصلا“ دوجا مجموعہ اے۔

اپنی سہان

توں مسلم ہیں دنیا دے وچ توں اللہ دا جانی بن
نئی توحید دا بانی تیرا، توں وی توحید دا بانی بن
دین تیرے دی ریس نہ جگ تے توں وی تے لاثانی بن
بندہ رب دے نبی دی اُمت تے عامل قرآنی بن
جد تیری دُنیا دی آگو توں وی امام زمانی بن

نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی کمرانی بن
سب کُجھ ہوندیاں سبھ توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

دنیا مادے تے پئی مردی، تیر ہتھ رُوحانی جیٹاں
چن دے اندر جا کے دی تے لوکاں ہونا اے تیرا پیٹاں
تینوں کٹھا کرنا پیٹاں اے، لوکی جو پئے ڈولھن چھپاں
سکاں وچ سکندر مری، آب حیات خضر ہے پیٹاں
ہتھیں وی کُجھ کر اوئے شیرا نہ توں شیر زبانی بن

نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی کمرانی بن
سب کُجھ ہوندیاں سبھ توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

چن سورج توں پہلاں ہالی کر لے توں دھرتی دی سیوا
دنیا دی ایہہ ریت ای پئی سیوا دا ملدا اے میوا
قوماں دی مندری دا ہیرا توہیں اک اَمَلّا تھیوا
تک خاں اپنے وڈیاں وئے کیہ ہے سی اوہناں دا شیوا
اپنا اپ سہان کے ناصر توں جو ہیں اوہ جانی بن

نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی کمرانی بن
سب کُجھ ہوندیاں سبھ توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

دائم اقبال دائم 1909ء ضلع گجرات دے شہر منڈی بہاؤ الدین دے نیڑے موضع واسو وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں غلام محمد سی۔ دائم نے پرائمری اپنے پنڈ وچ تے دسویں جماعت تیک تعلیم منڈی بہاؤ الدین دے اسلامیہ ہائی سکول وچ حاصل کیتی۔ پراگھر وکی مجبورییاں پاروں میٹرک دا امتحان نہ دے سکے تے اپنے والد نال رل کے اپنا آبائی پیشہ گھوہ کڈھن دائم شروع کر دتا۔ شاعری وچ آپ داکوئی اُستاد نہیں سی۔ پر روحانی طور تے مولانا روم رحمۃ اللہ علیہ تے علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ توں بوبت متاثر سن۔ آپ نے علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ نال ملاقات دا شرف حاصل کیتا۔

دائم اقبال دائم عوامی شاعر سن۔ آپ دے من وچ آزادی دی تڑپ موجود سی۔ ایس لئی تحریک پاکستان وچ عملی تے قلمی حصہ لیا۔ اخیر 13 اکتوبر 1983ء نوں وفات پائی۔ دائم اقبال دائم نے مذہبی، اخلاقی، سماجی، سیاسی تے رومانی موضوعاں اُتے ستر (77) دے لگ بھگ کتاباں لکھیاں، جیہناں وچوں کمل پوش، شاہنامہ کربلا، ابرہیم ادھم، پاک شمشیر، آئینہ معرفت، سکندر تے قلندر، دل دریا دیاں موجاں، سوہنی سرکار، قصص الحسنین، لیلیٰ مجنوں، شکوہ پاکستان تے جواب آسمانی ذکر دے قابل نیں۔

دائم اقبال دائم اک درویش تے سیلانی شاعر سن۔ آپ دے کلام وچ عشق حقیقی تے مجازی اک دو بے نال رلے ملے دکھائی دیندے نیں۔ آپ نے شاعری راہیں لوکاں اندر اخلاقی تے مذہبی قدراں نوں کھلاریا۔ ایس توں آڈ لوکاں دے دکھ درد تے مسائل نوں شاعری دا موضوع بنایا۔ آپ نے استحکام پاکستان دے حوالے نال وی نظمیں تخلیق کیتیاں۔ آپ نے نظم توں آڈ نثر وچ وی لکھیا۔

توقیر حسینؑ

زندہ باد تے ابدالآباد روشن لازوال توقیر حسینؑ دی اے
ترجمان لسان القرآن جس دا شاہ آئیہ تطہیر حسینؑ دی اے

غوث قطب قلندر امیر جس وچ اوہ زلف زنجیر حسینؑ دی اے
علم عشق حیا صفا محبت صبر فقر جاگیر حسینؑ دی اے

ہر ذرہ کائنات دے وچ سینے بھری ہوئی تاثیر حسینؑ دی اے
زمین، چراغ، ابر، باراں، قمر، انجم روز و شب تفسیر حسینؑ دی اے

خون برسد وچ تاریخ آدم سرخ پوش تحریر حسینؑ دی اے
عشق دی مستی وی ویکھ تدبیر سازی دستگیر امیر حسینؑ دی اے

جانے مہر نبوت توقیر جس دی اوہ توقیر توقیر حسینؑ دی اے
بوسہ گاہ بشیر النذیر دائم اوہ تصویر تصویر حسینؑ دی اے

شریف گنجابی

شریف گنجابی دا اصل ناں محمد شریف سی 13 اکتوبر 1915ء نوں گجرات دے مشہور قصبہ گنجابہ وچ مولانا غلام محی الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ نے مڈھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ فیر گنجابہ دے ای سناٹن دھرم ہائی سکول توں میٹرک دا امتحان پاس کیا۔ گورنمنٹ کالج گجرات توں انٹرمیڈیٹ دی سند حاصل کیتی تے گنجابہ دے اسلامیہ سکول وچ مدرس ہو گئے۔ ملازمت دے نال نال پڑھائی دا سلسلہ جاری رکھیا۔ پہلاں بی اے کیا۔ فیر 1941ء وچ بی ٹی دا امتحان پاس کیا۔ ملازمت دے دوران مختلف شہراں وچ ہیڈ ماسٹر رہے نال ایم اے فارسی تے ایم اے اردو دے امتحان پاس کیجے تے فارسی دے لیکچرار ہو گئے۔ گورنمنٹ کالج انک، روالپنڈی، گوجران، جہلم، تلمہ گنگ تے لالہ موکی وچ پڑھاندے رہے۔ 1974ء وچ ریٹائر ہو کے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ پڑھاندے رہے۔ فیر اسلام آباد چلے گئے تے مقتدر قومی زبان دے علمی تے ادبی جریدے دے مدیر مقرر ہو گئے۔ آخری دم تک گجرات وچ علمی، ادبی تنقیدی تے تحقیقی کم وچ رُچھے رہے۔ 21 جنوری 2007ء نوں خالق حقیقی نال جا ملے۔

شریف گنجابی اک عہد ساز شخصیت تے اپنی ذات وچ انجمن سن۔ آپ پنجابی دی جدید نظم دے موڈھی شاعر سن۔ ”جگرتے“ آپ دیاں پنجابی نظماں دا پہلا مجموعہ اے۔ دو جہ مجموعہ ”اوڑک ہوندی لو“ اے۔ آپ نے تنقیدی مضموناں دا مجموعہ ”جھاتیاں“ دے ناں نال چھاپیا ایس توں اڈ ”خطبات اقبال رحمۃ اللہ علیہ“ جاوید نامہ، ”علم الاقتصاد“ نبی دے خطبے تے ”بھوسورہ دا پنجابی ترجمہ“ کیا۔ آپ نے پنجاب یونیورسٹی لئی پنجابی لغت دی تیار کیتی۔ آپ دے کلام وچ پنڈاں دیاں ریٹاں رساں، انگ ساک، عالمی جنگ دی تباہی، پنجاب دی مٹی دی خوشبو وچھوڑے دا دکھ، مت دیاں گھاں تے ڈوگھے جذباں دی مکمل ترجمانی موجود اے۔

اوڑک ہوندی لو

انج ولا نہ چھتھیاں پو
انج نہ رات غماں دی منکدی
انج نہ ہوندی لو
انج ہواواں وچ نہ ٹھلیدی فجر اں دی خوشبو
نصیرے دے وچ چمکن تارے
نور دے کھوجی میرے تیرے دا انگوں سارے
اپنے آپ نوں ڈوب کے ادھناں
ڈپتے ہوئے سورج تارے
جان تے اپنی ہیل کے پیچھے، جو منزل تے پیچھے
جیمہ اپنی رت دے قطرے راہ وچ دیوے گو
انج ولا نہ چھتھیاں پو
اوڑک ہوندی لو

عارف عبدالمستین یکم مارچ 1923ء نوں امرتسر دے اک کشمیری خاندان وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داتاں خواجہ عبدالحمیدی۔ عارف ہوراں دا بچپن تے جوانی داندھلا حصہ امرتسر وچ لنگھیا تے او تھہ ای تعلیم حاصل کیتی۔

ہجرت کر کے پاکستان آئے تے چشتیہ ہائی سکول لاہور دے مدرس ہو گئے۔ ملازمت دے نال نال علمی دے ادبی رسالیاں وچ نظم تے نثر لکھدے رہے۔ کئی رسالیاں دے مدیر وی رہے۔ فیرایم۔ اے۔ اوکا لچ لاہور وچ اسلامیات دے لیکچرار لگ گئے۔ ایقہوں ریٹائر ہو کے پرائیویٹ کالجاں وچ پڑھاندے رہے۔ آپ اک سچے کھرے انسان، اُچ پدھر دے شاعر، نرکھ نقاد تے ادیب سن۔

عارف عبدالمستین ہوراں پہلاں اُردو وچ شاعری کیتی فیر پنجابی ول پر تے۔ آپ دیاں پنجابی غزلاں تے نظمیں دا مجموعہ ”اکلا پے دا مسافر“ عوام وچ مقبول ہویا۔ آپ نے اپنی شاعری راہیں مٹھیاں، کوڑیاں، پھکیاں تے کھٹیاں حقیقتاں نوں ظاہر کیتا اے۔ ایس توں اڈ آج دے دور دے انسان دے دکھ درد تے تنہائی نوں ابھرن والے کرب نوں پیش کیتا اے۔ آپ دیاں نعتاں دا مجموعہ ”انبر تری تھان“ 1990ء وچ شائع ہویا۔ پنجابی غزلاں دا اک ہور مجموعہ ”خوشبود اسفر“ شائع ہویا۔ تنقیدی مضموناں دا مجموعہ ”پرکھ پڑچول“ پنجابی دے تنقیدی ادب وچ اُچا مقام رکھدا اے۔

عارف عبدالمستین نے پنجابی نظم راہیں گھرو کے رشتیاں دے حوالے نال موجودہ دور دے بندے دے احساس نوں تخلیقی سطح اُتے پیش کیتا اے۔ آپ دی زبان سادہ تے خالص شہری پنجابی اے جیہدے وچ ترنم تے نغمگی مکمل درجے تیک موجود اے۔ 30 جنوری 2001ء نوں علم و ادب دا ایہہ چراغ ہمیش لئی بجھ گیا۔

غزل

میرے تن تے داغ نہ دھبہ ایویں میں شرمناواں کیوں
ون سوئے کپڑے پا کے اپنا آپ لکانواں کیوں

اپنے ہتھیں کشتی توڑی، چپو نئے مرضی نال
ہُن جد دُہن ویلا آیا دس خاں میں ہچھٹانواں کیوں

میں عاشق سورج دا، چن دا، کرناں دا، زشائی دا
پھر دا میرے اگے پیچھے میرا ای پرچھانواں کیوں

میرا ای کوٹھا کچا نہیں اے بھ دے گھر اتھے کچے نیں
کالے بدل چڑھدے وکھ کے میں ایناں گھبرانواں کیوں

شیراں وانگ میں ہک وچ نیزہ کھا کے مرنا سکھیا اے
بُردل بن کے کنڈ وکھا کے اپنی جان بچانواں کیوں

وچھڑے سجتاں دا غم عارف میں کیویں بُھل سکدا ہاں
جس نے مینوں کُدن کیتا میں اوہ اگ بُھانواں کیوں

احمد راہی ہوئی 12 نومبر 1923ء نوں امرتسر وچ پیدا ہوئے۔ ایہناں دے والد صاحب داناں خواجہ عبدالعزیز سی تے اوہ شالاں دا کاروبار کر دے کن۔ احمد راہی داناں پہلاں غلام احمد رکھیا گیا بعد وچ خورشید احمد رکھ دتا گیا۔ پر علم تے ادب دے میدان وچ اوہ احمد راہی دے ناں نال مشہور ہوئے۔ 1942ء وچ میٹرک دا امتحان پاس کیتا۔ ایم اے اوکالج امرتسر وچ بارہویں کلاس وچ سن کہ آزادی دیاں تحریکاں وچ حصہ لین پاروں کالج وچوں کڈھ دتے گئے۔ شالاں دے کاروبار دے سلسلے وچ کلکتہ چلے گئے۔ قیام پاکستان دے ویلے امرتسرتوں لاہور آگئے۔ کچھ عرصہ ”سویرا“ دے مدیر رہے۔ فیر 1954ء وچ فلمی دنیا دا رخ کیتا تے فلماں دیاں کہانیاں تے گیت لکھ دے رہے۔

احمد راہی دے سکے مامے صادق امرتسری اک چنگے شاعر سن۔ اوہناں دی صحبت وچ رہ کے راہی صاحب وی شعر آکھن لگ پئے تے میٹرک دے دوران اُردو شاعری دے حوالے نال پچھانے جان لگ پئے۔ قیام پاکستان دے نیڑے تیزے پنجابی شاعری وی شروع کر وئی۔ اوہ پنجابی دی جدید نظم دے بانیان وچ شمار کیتے جاندے نیں۔ اوہناں دیاں پنجابی نظماں دا مجموعہ ”ترنجن“ کئی واری پاکستان تے بھارت وچ شائع ہو چکیا اے۔ ایس مجموعے وچ نظماں، کچھ گیت تے بولیاں شامل نیں۔ ”ترنجن“ دے دو حصے نیں، پرایہناں وچ اک ارتقائی وحدت موجود اے۔ پہلا حصے وچ اک داخلی اٹھان اے جس وچ اکھر تے ملوک جذبے نیں، پر اخلاقی ذمہ داری دا احساس وی موجود اے۔ دوجے حصے وچ ہجرت دے چھوڑے دے گیت نیں۔ ایس وچ چھوڑے وچ اوس کڑی دے دین وی شامل نیں جیہڑی مایاں دے گھروں دوسوہرے گھر نر جاندی اے تے 1947ء دے فساداں دے دوران مایاں توں وچھڑن والیاں دھیاں دے نوچے وی شامل نیں۔ احمد راہی دیاں نظماں تے گیتاں وچ وچھوڑے دے درد دا بڑا ڈونگھاتے سوز بھریا اظہار لہند اے۔ احمد راہی نے اپنیاں نظماں وچ پنجابی لوک گیتاں دے انداز نوں سامنے رکھیا اے۔ زبان شہری پنجابی ورتی اے۔ تے اوہناں دا اپنا اک سلیس، سدھاتے اثر کرن والا بیان دا ڈھنگ اے احمد راہی 2 ستمبر 2002ء نوں اپنے اللہ نوں جالے۔

نواں نواں بُور

اَے نواں نواں امیاں نواں بُور

اَے ہونٹاں وچ اَن چھوئیاں کلیاں دے رس
اَے باہواں وچ سہریاں شاخاں دی ہلور
اَے اَن کھڑے پھلاں جیہی ہاسیاں دی دکھ
اَے نوراں وچ چڑھدیاں پیٹگاں والا زور
اَے مائیے، پُے ڈھولیاں دے نئے نئے رنگ
اَے دلاں وچ سدھراں دا سٹا سٹا شور
اَے ترنجناں وچ ککلیاں گدیاں دے چاء
اَے پیلیاں وچ پیلاں پُون سکھتے نہیں مور
اَے ساہواں وچ سہیلیاں دے ساہواں دی ہواڑ
اَے سہیلیاں ای چن تے سہیلیاں چکور
اَے کنڈھیاں دے نال نال کھڑیاں میں بیڑیاں
اَے دُور بیڑیاں توں جھلاں دور

اَے نواں نواں امیاں نواں بُور

باقی صدیقی

باقی صدیقی دا اصل ناں سائیں محمد افضل اے۔ آپ ٹیکسلا دے اک پنڈ سہام وچ 1909ء نوں پیدا ہوئے۔ کئی عمرے یتیم ہو گئے تے دسویں جماعت پاس کرن مگروں اک پرائمری سکول وچ مدرس ہو گئے۔ فیر بمبئی جا کے فلمی کہانیاں تے گیت لکھدے رہے۔ کُجھ چرفوج دے محکمہ ایم۔ ای۔ ایس وچ کلرکی کیتی۔ جدوں راولپنڈی پر تے تے اک ہفت روزہ رسالہ ”راہ و منزل“ دے ادارتی عملے وچ شامل ہو گئے۔ ریڈیو پاکستان راولپنڈی لئی گیت فیچر تے ڈارے دی لکھے۔ بیمار ہوئے تے اپنے پنڈ، سہام چلے گئے 8 جنوری 1972ء نوں وفات پائی۔

پنجابی وچ اوہناں دی شاعری دے دو مجموعے ”زخمی پیار“ تے ”کچے گھڑے“ شائع ہو چکے نیں۔ ”کچے گھڑے“ نکلیاں نکلیاں نظماں دا اک خوبصورت مجموعہ اے جس وچ باقی صدیقی نے روایت تے جدیدیت نوں اک یک کر دتا اے۔ پوٹھوہاری لہجے وچ پوٹھوہاری علاقے دے لوک گیت، نظماں، اتھے دے وسنیکاں دے معاشرتی تے سماجی روگ، ہجرتے فراق دی کیفیت تے اپنے عہد دا شعور پوری طراں موجود اے۔

ہک بوٹا

ہک بوٹا گھل مگھلا
سڑنے پلنے راہیاں
پتراں نی پکھی جھو لے
کتے چیزے، کتے صافے

ہاڑے جیٹھے نی ڈھپاں وچ
ڈنیانی نظراں توں اوہلے
اس بوٹے نی چھانویں بہہ کے
دلاں نی بولی بولے

آن مسافر جان مسافر
ایہہ پتراں نی وٹھاں وچوں
ہر راہی آں ہٹ ہٹ تکتے
کوئی اس ناراز نہ سمجھے
کوئی نہ دل پھرو لے

ایہہ بوٹا پیڑنگاں نا جھوٹا
کوئی اس نے پتر ڈھائے
کوئی اس نیاں ٹاہنیاں پتے

فرودی ایہہ اتملا سنگی
ساریاں تے رت ڈوہلے
ہک بوٹا گھل مگھلا
سڑنے پلنے راہیاں کی
پتراں نی پکھی جھو لے

مُنیر نیازی 19 اپریل 1928ء نوں ہوشیار پور دے اک پنڈ خان پور وچ فتح محمد خاں دے گھر پیدا ہوئے۔ پرائمری تیک تعلیم اپنے پنڈ وچ حاصل کیتی۔ میٹرک دا امتحان ہوشیار پور دے ہائی سکول توں پاس کیتا۔ فیر بی اے تیک تعلیم جالندھر، سری نگر، بہاول پور تے لاہور دے کالجوں وچ حاصل کیتی۔ پاکستان دے قیام مگروں ساہیوال آ گئے تے ایتھوں دے علمی ادبی حلقیاں دی جان دے پچھان بن گئے۔ لاہور آ کے اک اشاعتی ادارہ قائم کیتا اعلیٰ قسم دیاں کتاباں شائع کیتیاں۔ آزاد منش تے سیلانی طبیعت دے مالک مُنیر نیازی نے ساری حیاتی تخلیق دی دنیا آباد رکھی تے ایہہ دنیا مردے دم تک قائم رہی۔

مُنیر نیازی دی پنجابی شاعری دے تن مجموعے شائع ہو چکے نیں۔ ”سفر دی رات“ چار چپ چیزاں تے ”راستہ دکن والے تارے۔“ بعد وچ ایہہ تن مجموعے تے کجھ ہور کلام جمع کر کے کلیات دی شکل وچ ”کل کلام“ دے عنوان نال شائع کیتا گیا۔ مُنیر نیازی بنیادی طور تے کئی نظم دے شاعر سن۔

مُنیر نیازی کئی توں کئی نظم لکھن تے اوہ دے موضوع نوں مکمل طور تے بیان کرن وچ اپنا ثانی نہیں رکھدے سن۔ اوہناں دیاں بعض نظماں اک اک مصرعے دیاں نظماں نیں۔ مُنیر نیازی نے حیاتی دے دکھاں درداں تے سماجی برائیاں نوں بھوت جن تے چڑیل دی علامت بنا کے پیش کیتا اے۔ 26 دسمبر 2007ء نوں ادبی دنیا ”کل کلام“ دا ایہہ روشن تارہ ہمیش لئی ڈب گیا۔

تین نظماں

اللہ وُلوں گن دی حفاظت

بوہت اُداس جدوں میں ہواں سکھ دا سندیہ آوے
مشکلاں وچ جدوں تھک جاواں کچھ غیب وُلوں ہو جاندا
جدھروں مینوں خبر نہیں ہوندی اودھروں حوصلہ آندا
ہینراں پچھماں ساہنے بھدی پوراں وُلوں لالی
آس نہیں میری نقن دیندا ایس جہان دا والی
میریاں مددواں کر دی رہندی اک مخلوق خیالی

میں تے ایہہ شہر

بھل گئے مینوں طور طریقے کوں میں اتھے رہنا
کوں میں اتھے دن کتنا اے کوں میں اُٹھنا بہنا
کس ویلے کیہ کم کرنا اے کد میں جاگنا سونا
کس موقعے میں خوش گناں اے کد میں خوش نہیں ہونا

اصل کولوں خوف

ایہم	ادھر	دس دے	پھر دے
اصل	دے	کولوں	ندے
جس	نوں	اکی	ہوندی
اوسے	نوں	نہیں	دس دے

انور مسعود 8 نومبر 1935ء نوں گجرات وچ پیدا ہوئے۔ والد داناں محمد عظیم اے۔ آپ نے پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے فارسی دا امتحان پاس کیتا تے لیچرار مقرر ہو گئے۔ مختلف کالجوں وچ پڑھاندے رہے۔ گورنمنٹ کالج راولپنڈی وچ فارسی دے اُستاد رہے۔ انور مسعود ایسے دکھاں درداں دی ماری دُنیوا سٹے ہائے تخلیق کردا اے تے لوکاں نوں غماں توں نجات دیواندا اے۔ اوس دے شعر پڑھن دا انداز ایڈا دلکش تے اثر انگیز اے کہ اوس دا کلام لوکاں دے ذہناں اُتے نقش ہو جاندا اے تے دلاں وچ اُتر جاندا اے۔ اوس نے پنجابی توں اُردو فارسی تے اُردو وچ وی شعر لکھے نیں۔ پنجابی وچ اودا اکو مجموعہ ”میلہ اکھیاں دا“ دے سرتانویں نال چھپ چکیا اے، جس نے لوکاں توں مقبولیت حاصل کیتی اے۔

اک تے اودا کلام گلاب دیاں پتھریاں ہار کھڑیا ہوندا اے تے سونے اُتے سہاگہ اودا دل موہ لین والا پڑھن دا انداز اے۔ اودہی پنجابی شاعری وچ جتھے مزاح اے او تھے نال ای طنز دے ڈوگھے تے ترکھے نشتر وی موجود نیں، جیہڑے ذہن دے اندر کھب جاندا اے۔ آکھیا جاندا اے کہ طنز وی اک طراں دا ذہنی تشدد اے، پر انور مسعود دے طنز وچ تشدد دی تھاں اصلاح دا کچھ نمایاں اے۔ اودے بخول چمکھے کوئی نہ کوئی سبق ضرور ہوندا اے۔ نظماں توں اڈا انور مسعود نے کجھ پنجابی قطعات تے رُباعیاں وی لکھیاں نیں۔

جمعہ بزار

بہزی	مرج	مسالے	سارے	جمعہ	بزارے	دیکھے
کیسے	کیسے	عجب	نظارے	جمعہ	بزارے	دیکھے
سارے	بند	بزار	تے	گھٹا	ایہہ	بزار
مسجد	دا	ہمسایہ	میلا	چوکی	روشن	والا
ہم	ہما	کے	آیا	اتھے	سارا	آل
آبا،	چاچا،	تایا،	پھپھا،	اتی،	باجی،	خالہ
لوک	ولیتی	دیس	سارے	جمعہ	بزارے	دیکھے
رنگ	برگی	کاراں	دالیاں	لگیاں	ہویاں	پالاں
ہر	کوئی	اتھے	میرے	واگنوں	دُپا	وچ
کھیری	چیز	خریداں	اتھوں	کیہڑا	سودا	ٹالاں
اوتھے	چوکھا	بھیڑ	بھڑکا	جیہڑی	تھانویں	دالاں
مٹی	دھوڑ،	غبار	غبارے	جمعہ	بزارے	دیکھے
کیسے	کیسے	عجب	نظارے	جمعہ	بزارے	دیکھے

کیمڑی شے نہیں دیکھی اتھے دیکھے نہیں ہدوانے
ایس ہزارے وکدے دیکھے آساں کئی دے دانے
ون سوئے دیکھے اتھے کبل لیف سرہانے
کاراں دے وچ ڈٹے ہوئے ڈٹھے بال ایانے
ہسدے روندے تے گرلانڈے بال وچارے دیکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمع ہزارے دیکھے

لنڈے دا سامان خریدن لوکی ڈردے ڈردے
ہنڈے ورتے کوٹ، سویٹر چکدے ویہندے دھردے
فیشن نویں نبھاون دے پے سستے چارے کر دے
گھر دا پردہ رکھن نوں پے لین پُرانے پردے
اودر کوٹ، جراباں، شالاں، سودے سارے دیکھے

کیسے کیسے عجب نظارے جمع ہزارے دیکھے
نویں نرالی جاپی جس نے جو آواز لگائی
کبے ملوکاں والا بھائی کشش وکسے آئی
مونگ پھلی نوں آکھے کوئی پتے دی بھر جائی
گتے وچن والا کوکے لئی گئی مٹھیاں
برنی دی آواز سنی تے شکر پارے دیکھے

کیسے کیسے عجب نظارے جمع ہزارے دیکھے
کوئی بجوس اتاراں والا نوش پیا فرماندا اے!
کوئی مرغی ذبح کرا کے تھیلے وچ پیا پاندا اے!
کوئی گاہک ہزاراں دا قالین خریدی جاندا اے
خالی کھیسے والا کوئی اکھیاں نوں ترساندا اے
مہاتر ساتھی کئی وچارے جمع ہزارے دیکھے!

کیسے کیسے عجب نظارے جمع ہزارے دیکھے
شامیں سستے وچن لگ پے سودے وچن والے
ایہہ موقع دیکھ رہے سن کئی خریدن والے
ایدوں بعد ملنگاں وانگوں بیٹھے بیٹھن والے
سودے والی خالی پیٹی بال کے سیکن والے
رات ہمیری، بھانڈے تارے جمع ہزارے دیکھے

کیسے کیسے عجب نظارے جمع ہزارے دیکھے

فرہنگ

۲

آپ مہارے۔۔۔ اپنے آپ	انگن ساکاں۔۔۔ رشتے داراں
آگ۔۔۔ راہنما	اگر اہی۔۔۔ وصول کرنا
آل دوالا۔۔۔ ارد گرد	اگ سنگ۔۔۔ آتہ پتا
آمنہ صدقہ۔۔۔ بجایہ کسی بات کا دل سے یقین	الانی۔۔۔ خالی
آواگت۔۔۔ آجین چیت	الم۔۔۔ دکھ
آئیے۔۔۔ ماں	الملک۔۔۔ ہو لے جیسے
ابدال آباد۔۔۔ قیامت تک رہن وال	انگ۔۔۔ حصہ
اتولویں۔۔۔ بے حساب	انڈر گراؤنڈ۔۔۔ زمین تھلے
اٹے سٹے۔۔۔ اندازے	انتشار۔۔۔ کھلنا پکھلنا
اچرج۔۔۔ انوکھی	انملا۔۔۔ قیمتی
اچھ۔۔۔ خاص	انت۔۔۔ حد
اچ پدھر۔۔۔ اعلیٰ سطح	ان چھوئیاں۔۔۔ جیہناں نوں ہتھ نہ لایا ہووے
اڈمبر۔۔۔ ٹھکانہ	پاندھیاں۔۔۔ راہیاں
اربع عناصر۔۔۔ چار عناصر آگ، ہوا، پانی، مٹی	پالاں۔۔۔ قطاراں
اڑی۔۔۔ ضد	پچے۔۔۔ آپڑے
اسارے۔۔۔ تعمیر کیے	پر وار۔۔۔ خاندان
اسرار۔۔۔ بھیت	پسریا۔۔۔ کھلریا
اعتراف۔۔۔ قبول کرنا	پریرے۔۔۔ ترغیب دتی
اکسیر۔۔۔ موثر دوا	پلانگھاں۔۔۔ چھالاں
اکھوتری گل۔۔۔ فالتو گل	پنکریا۔۔۔ پھٹ پیا
	پورباں۔۔۔ مشرقی
	پیرھی۔۔۔ نسل
	پینڈا۔۔۔ سفر
	پینی۔۔۔ انگلستان و انگا سکے
	بھاء۔۔۔ قسمت نصیب
	بت۔۔۔ وجود
	بٹ بٹ۔۔۔ حیرانی نال دیکھنا
	بشیر۔۔۔ خوشخبری دین والا

سندھی۔۔۔ دی، والی	چنگ۔۔۔ چنگاری، چوٹی	تاتکھ۔۔۔ آس
سندیدہ۔۔۔ سنبھا، پیغام	چوداں طبق۔۔۔ ست زمیناں، ست آسمان	تختی۔۔۔ چان
سنگی۔۔۔ ساتھی	چیناں۔۔۔ دانے	تربت۔۔۔ قبر
سوانیاں۔۔۔ زنانیاں	چیلے۔۔۔ مرید	تریواں۔۔۔ ٹردی جاواں
سُنی۔۔۔ کلم تکی، ویرانی	چھیکڑواری۔۔۔ اخیر داری	تطہیر۔۔۔ پاکیزگی
سوہندیاں۔۔۔ چنگیاں لگدیاں	ح	توڑے۔۔۔ بھانویں
سیڑیل۔۔۔ موکی	حکمت۔۔۔ دانائی	توقیر۔۔۔ عزت
سوئے۔۔۔ وڈے کھال	خ	تیغوں۔۔۔ تلواروں
ش	خاک۔۔۔ مٹی	میمڈڑے۔۔۔ تیرے
شیر۔۔۔ اُونٹ	د	ث
شادمانیاں۔۔۔ خوشیاں	دراڈی۔۔۔ دوروی	ٹاہریاں۔۔۔ قبیلے
شوکراں۔۔۔ اُچیاں اوازاں	درکار۔۔۔ چاہیدا، ضرورت	ٹوہ۔۔۔ بھال
ض	دھنی۔۔۔ ماہر	ٹھٹھمبر۔۔۔ سہم
ضرب۔۔۔ سٹ، چوٹ	دیس واسی۔۔۔ وطنی	ج
ط	ویدن۔۔۔ ویکھنا، زیارت کرنا	جانی۔۔۔ لگی
طالب۔۔۔ چاہیوان	ر	جپ۔۔۔ ذکر
طالع۔۔۔ قسمت	رائی کیناں۔۔۔ امیراں، شوقیناں	جنت۔۔۔ ملائم وال
طاقی۔۔۔ کھڑکی	راشن۔۔۔ کھان پین داسامان	جہم۔۔۔ جھشید بادشاہ
ع	س	جماد۔۔۔ جمادات پتھر وغیرہ
عظیم۔۔۔ وڈا	ساج۔۔۔ ساز	جرنا۔۔۔ برداشت کرنا
عیان۔۔۔ ظاہر	سائل۔۔۔ سوالی	جھمب۔۔۔ واچھر
غ	سپاہے۔۔۔ سپ پالن والے	چ
غاصب۔۔۔ ناجائز قبضہ کرن والا	سدھارنا۔۔۔ راوند ہونا، بالکل ٹھیک کر دینا	چت۔۔۔ دل
فرنت۔۔۔ محاذ	سک۔۔۔ چاہت	چھیتیاں۔۔۔ کالیاں
		چھلی۔۔۔ پھن
		چھل ویسی۔۔۔ دھوکہ دے گا

فعل۔۔۔ عمل

قیون۔۔۔ ہو گیا، کائنات بن گئی

ق

مٹیا راں۔۔۔ جوان کڑیاں

قابلیت۔۔۔ لیاقت

قول۔۔۔ گل

ک

کتھائیں۔۔۔ خطائیاں

گلدورتاں۔۔۔ نفرتاں

گنگی۔۔۔ بھیڑا دوست

گن۔۔۔ ہو جا

گندن۔۔۔ سونا

گنوں۔۔۔ کولوں

کھنڈنا۔۔۔ کھلرنا

کا کورولا۔۔۔ شور

گہنا۔۔۔ ذبح کرانا

گ

گجٹ۔۔۔ گزٹ

گراٹیاں۔۔۔ پنڈ والیاں

گھلم گھلا۔۔۔ کھا، تہا

گوہ گوچری۔۔۔ غوردے قابل

گہکدے۔۔۔ بس دے

ل

لاٹانی۔۔۔ بے مثال

لام۔۔۔ جنگ

لا زوال۔۔۔ ہمیش رہن والا

لسان القرآن۔۔۔ قرآن دی زبان

لیہا۔۔۔ اُن دا کیزا

م

مانا۔۔۔ غرور

نیم۔۔۔ اڈھا

و

واضح۔۔۔ وچار روٹاندر، خیالاں دا تبادلہ

وسوسہ۔۔۔ وہم گمان

وسوں۔۔۔ رہائش، آبادی

وسیب۔۔۔ معاشرہ

وسیہ۔۔۔ سماج

وسنیکاں۔۔۔ باشندیاں

وہندی۔۔۔ ٹرپندی

ویس۔۔۔ لباس

ہ

ہاہا کار۔۔۔ رولا چنچ پکار

ہٹھ والا۔۔۔ ضدی

ہم ہما کے۔۔۔ خوشی نال اکٹھے ہو کے

ہنڈے ورتے۔۔۔ استعمال کیجے ہوئے

جیل کے، برداشت کر کے

ن

نابری۔۔۔ بغاوت

ناقہ۔۔۔ اُننی

نات۔۔۔ نباتات، گھاہ وغیرہ

نخلستان۔۔۔ صحرا وچ رکھاں دا جھنڈ

نفاق۔۔۔ نا اتفاق، بھٹ

نفی۔۔۔ نہ، اپنی ذات دا انکار

نقارہ۔۔۔ وڈا ڈھول

نماشان۔۔۔ شام ویلے

نماناں۔۔۔ عاجز، غریب و چارا

نمو جھان۔۔۔ شرمندہ، غمگین

ندیئے۔۔۔ بُرا کیئے

نیلی دہار۔۔۔ اکاس بیل

پنجابی وچ لفظ سازی دے طریقے

پنجابی وچ لفظ سازی دے کئی طریقے نیں جیہناں نال اک لفظ توں اگے کئی لفظ بنائے جاسکدے نیں۔ اتھتھے طالب علم دی رہنمائی لئی کجھ طریقے درج کیے جاندے نیں۔

لفی بنان دے طریقے

۱۔ کسے لفظ وچ لفی دے معنی پیدا کرن لئی اوس دے شروع وچ ”الف“ دا وادھا کردتا جاند اے۔ مثال دے طور تے

مٹ۔ امٹ۔ موڑ۔ اموڑ۔ جوڑ۔ اجوڑ۔ مر۔ امر۔ لونا۔ لونٹا

۲۔ لفظ وچ لفی دے معنی پیدا کرن لئی اوس دے شروع وچ ”ک“ دا وادھا۔ مثال دے طور تے:

راہ۔ کراہ، جج، کجج، پت۔ کپت۔ ڈھب۔ کڈھب۔ ویلا۔ کویلا۔ ذات۔ کذات۔

۳۔ کجھ لفظاں دے شروع وچ ”الف“ لگا دتا جائے۔ مثال دے طور تے:

پڑھ۔ آن پڑھ۔ جان۔ آنجان، تھک۔ آن تھک، جھک۔ آنجھک

۴۔ ”بے“ دا شروع وچ وادھا کرن نال کجھ لفظاں دے معنی لفی بن جاندے نیں جویں ایہہ لفظ:

سواد۔ بے سواد، ہوش۔ بے ہوش۔ سمجھ۔ بے سمجھ۔ فیض۔ بے فیض

ضرب ”ب“ دا وادھا کردین نال بعض لفظ لفی دے معنی دین لگ پندے نیں۔ جویں ایہہ لفظ: شرم۔ بے شرم، ہوش۔ بیہوش۔

۵۔ ”ن“ دا وادھا کردین نال وی لفی بن جاندی اے۔ مثال دے طور تے:

ڈر۔ نڈر۔ کھو۔ نکھو۔ مرد۔ نمد۔ دیدہ۔ نادیدہ

۶۔ کجھ لفظاں دے شروع وچ فارسی طریقے مطابق سابقے لاکے وی لفی دے معنی پیدا کیے جاسکدے نیں جویں ایہہ لفظ:

حاضر۔ غیر حاضر، زور۔ کمزور، سمجھ۔ ناسمجھ، بختی۔ کم بختی

محفف بنان دے طریقے

پنجابی وچ بعض ویلے کئے کئے ایسے لفظ وی بوے جاندے نیں جیہڑے زیادہ لفظاں دا مفہوم ادا کردے نیں۔ مثال دے طور تے:

۱۔ مکھے: میں آکھیا، دا محفف اے۔

۲۔ آکھے: اوس آکھیا، دا محفف اے۔

۳۔ پن پنسیری یا پنسیری: پنج پنسیری، دا محفف اے۔

۴۔ پن: پانی، دا محفف اے۔ ایہدے توں اگے لفظ پن بجلی، پن چکی تے چگھٹ بنائے جاسکدے نیں۔

۵۔ وچ، دا، و، اڈا دین نال خالی ”ج“ رہ جاند اے پر معنی پورے نکلدے نیں۔

جویں گمرج، بزارج، سکولج، کالج، دفترج۔

۶۔ شیشے دا محفف، شیش۔ مثلاً شیش محل

۷۔ گلا دا محفف۔ کل کل جگ۔ کل مونہاں۔ کل جیمہا

امتحانی پرچیاں دی تدوین لئی سفارشات

- ۱۔ گیارہویں جماعت لئی
- ۳۰ نمبر
- نثر۔ ۳۰ نمبر (سیاق و سباق دے نال مفہوم تشریح
- ۱۰ نمبر
- خلاصہ، مرکزی خیال
- ۳۰ نمبر
- نظم۔ (شعراں دی تشریح مع شاعر داناں)
- ۳۰ نمبر
- لوک اصناف۔ (اکھان، لوک شاعری دا اصناف)
- ۱۵ نمبر
- شعراں دی حیاتی تے فن
- ۱۵ نمبر
- کل نمبر۔ ۱۰۰

مطالعے لئی کتاباں

مرتبہ سلطان الطاف علی۔	ابیات سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ
مولوی غلام رسول عالمپوری رحمۃ اللہ علیہ	احسن القصص
عارف عبد المتین	اکلاپے داماسفر
مرتبہ محمد آصف خاں	آکھیا بابا فرید نے
مرتبہ حفیظ تائب	پنجابی نعت
مرتبہ مقصود ناصر چودھری	پنجاب دے لوک گیت
عبد الغفور قریشی	پنجابی ادب دی کہانی
مرتبہ ڈاکٹر شہباز ملک	پچی روٹی
احمد رائی	ترنجن
میراں بخش مہناس	جٹ دی کرتوت (ناول)
مرتبہ محمد آصف خاں	جنگ ہند پنجاب
شریف کچھائی	جگراتے
پیر فضل گجراتی	ڈوگھے پینڈے
نواز	ڈوگھیاں شاماں
ڈاکٹر اسلم رانا	رنگ سنگ
عبد الکرم شمر	پچی سرکار
باشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ	سستی
میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	سیف الملوک
منیر نیازی	سفر دی رات
فضل شاہ نواں کوٹی	سوہنی مینوال
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	کلام نئے شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	کلام شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ
نجابت	ناور شاہ دی وار
ڈاکٹر سید اختر جعفری	نویں زاویے
حافظ برخوردار	مرزا صاحبان
ڈاکٹر رشید احمد	منزلاں
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	مہکدے پھل

ڈاکٹر سید اختر جعفری	-----	ویروے
مرتبہ عبدالعزیز ایڈوکیٹ مرتبہ شریف صابر	-----	ہیر وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ
ڈاکٹر محمد باقر	-----	ہٹھ (ناول)
ڈاکٹر اسلم رانا	-----	حرفِ حقیقت
ڈاکٹر اسلم رانا	-----	رمز روایت
ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد	-----	ادب سمندر
ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد	-----	آکھ نوشہ قادری

نمونہ ماڈل پیپر ”پنجابی“

برائے انٹرمیڈیٹ پارٹ-1

کل نمبر: 60

(حصہ انشائیہ)

وقت: 2:15 گھنٹہ

- سوال 1: تھلے دتے گئے سوالاں دے مختصر جوابات دئیو۔
- ڈرامہ ”ٹاہلی تھلے“ نوں کیا اخلاقی سبق ملدا اے؟
 - بابا فرید گنج شکر دے شلوکاں توں کیا پیغام ملدا اے؟
 - کسے پنج مشہور لوگ گیتاں دے ناں دسو؟
 - شاہ عبداللطیف بھٹائی دی شاعری دیاں خوبیاں بیان کرو۔
 - ”آن ڈٹھے روگ“ وچ کیمڑے روگاں دا ذکر ملدا اے؟
 - ناول ”پاکستان بن گیا اے“ دے مرکزی کردار تے اوس دے خاندان اُتے ہندوآں نے کیمڑے ظلم کیسے؟
 - لوک گیت دی مشہور صنف ”بولیاں“ توں کیا مراد اے؟
 - افسانہ ”کھوپڑیاں تے آہٹے“ وچ مصنف نے رات دا منظر کیمڑے لفظاں نال اکیلیا اے؟
 - انور مسعود نے اپنی نظم ”جمہور بزار“ وچ کیمڑیاں شیداں دا ذکر کیا اے؟
 - پنجابی زبان دے جدید دور دے شاعراں نے اپنی شاعری وچ معاشرے دے کیمڑے کو بھجاں دا ذکر کیا اے؟
- (حصہ دوم)

سوال 2: تھلے دتے ہوئے پیرے دی تشریح تے سابق دے حوالے نال تے جز دی تشریح شاعر تے شعری حوالے نال کرو۔

- سیانے آکھ دے نیں کہ باراں کوہاں تے زبان بدل جاندا اے۔ ہر علاقے دے طبعی، سیاسی تے سماجی حالات دکھو وگھ ہونڈے نیں۔ ایہہ حالات اک پاسے اُچار انگاں نوں متاثر کردے نیں تے دوجے پاسے لوکاں دی رہت، بہت اُتے اپنے اثرات قائم کر دے نیں۔ انج باراں کوہاں تے جاکے لوکاں دا لہجہ بدل جاندا اے۔ ایس بدلے ہوئے لہجہ نوں علاقے دی مناسبت نال وکھرا ناں دے دتا جاندا اے۔ جو یں لاہوری، ملتانوی وغیرہ۔

(ii) آپ کریگر خواہش کر کے اربع عناصر کوئی

ترے قسماں پیدا کش اوس تھیں رنگ برنگی ہوئی

ہک جماد ہوئے اوس وچوں نہ اوہ ہلدے جلدے

ہونہا تاں نہ مردے پھلدے پھلدے پھلدے

”پاکستان بن گیا اے“ یا ”ٹاہلی تھلے“ دا خلاصہ لکھو۔

سوال 3-

صوفی شاعر ”وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ“ دی حیاتی اُتے نوٹ لکھو۔

سوال 4-

”شہری حیاتی دے دکھ سکھ یا پسندیدہ صوفی شاعر اُتے پنجابی وچ بھرواں مضمون لکھو۔

سوال 5-

نمونہ ماڈل پیپر ”پنجابی“

معروضی

برائے انٹرمیڈیٹ پارٹ-I

وقت: 45 منٹ

کل نمبر: 40

رول نمبر ہندسوں میں -----

الفاظ میں -----

نوٹ: اپنا رول نمبر مختص جگہ تک لکھو۔ کیا ہو یا کسی وی طریقے نال مٹا کے لکھیا ہو یا یا کچی پنسل نال لکھیا ہو یا جواب غلط بنیا جاوے گا۔

سوال 6- تھلے دتے گئے سوالاں دے چار ممکنہ جواب دتے گئے نیں۔ صحیح جواب اتے (✓) لاؤ۔

15

(i) ڈرامہ ”ٹاہلی تھلے“ وچ کیڑا جوان خون دین لئی گیا سی۔

(الف) گانگو (ب) چوہدری (ج) بھتو (د) دولو

(ii) منیر نیازی نے کیڑیاں زبانوں وچ شاعری کیتی؟

(الف) پنجابی تے اردو (ب) سندھی تے بلوچی (ج) انگریزی تے سرائیکی (د) سنسکرت

(iii) واقعہ معراج شریف تے حضورؐ نے کس جانور تے پیٹھ کے آسان دی سیر کیتی؟

(الف) گھوڑا (ب) ہاتھی (ج) براق (د) اونٹ

(iv) شاہ عبدالطیف بھٹائی ”کس زبان دے شاعر نیں؟

(الف) اردو (ب) سندھی (ج) سرائیکی (د) پنجابی

(v) پنجابی دے مشہور ندرھڑک شاعر بٹھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دا اصل ناں کیسی؟

(الف) سید عبداللہ رحمۃ اللہ علیہ (ب) سید غلام مصطفیٰ (ج) مولوی غلام مرتضیٰ (د) مولوی محی الدین محدث

(vi) سید وارث شاہؒ نے کبھی مشہور شاہکار تخلیق کیتا؟

(الف) سکی پنوں (ب) ہیر رانجھا (ج) مرزا صاحبان (د) سوہنی مینووال

(vii) شریف کنجانی کس شہر وچ پیدا ہوئے؟

(الف) شیخوپورہ (ب) اسلام آباد (ج) لاہور (د) گجرات

(viii) انگریزاں نے کس سال وچ پنجاب اُتے قبضہ کیتا؟

(الف) 1752ء (ب) 1849ء (ج) 1699ء (د) 1888ء

(ix) بابا فرید گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ دا کلام پنجابی دی کبھی صنف وچ مملد اے؟

(الف) رباعی (ب) سی حرفی (ج) کافی (د) شلوک

(x) کہانی ”کپاہ وچ“ مرکزی کردار نوں بچپن وچ کبھی بیماری سی؟

(الف) نیندرو وچ چلن دی (ب) سر درد (ج) ڈپریشن (د) ٹائیفائیڈ

- (xi) لفظ ”ماہیا“ کتھوں نکلیا اے؟
 (الف) دکھاں دا بیان (ب) امنگاں (ج) پاکیزہ سدھراں (د) ماہ یعنی چن
- (xii) ناول ”پاکستان بن گیا اے“ وچ احما ہندوستان توں پاکستان کس سواری تے آیا؟
 (الف) چکھڑا (ب) ریل گڈی (ج) کار (د) جہاز
- (xiii) افسانہ ”کھوپڑیاں تے آٹھن“ دے مرکزی کردار دا پیشہ کیہ سی؟
 (الف) ڈاکٹر (ب) استاد (ج) انجینئر (د) کیسٹ
- (xiv) پیر فضل گجراتی کس علاقے دے وسنیک سن؟
 (الف) گوجرانوالہ (ب) سندھ (ج) گجرات (د) لاہور
- (xv) شاہ حسین پنجاہی دی کیہڑی صنف دے شاعر نیں؟
 (الف) غزل (ب) سی حرفی (ج) کافی (د) لوک گیت
- سوال 7: تھلے دے گئے فقریاں نوں مکمل کرو۔

- (i) لندن دی انڈر گراؤنڈ ریل نوں عام لوک _____ آکھ دے نیں۔
- (ii) نہ پنجاہی، نہ سرحدی، نہ سندھی، نہ مکرانی سب کچھ ہوندا یاں سب توں پہلاں توں ایک _____ بن۔
- (iii) حضرت سلطان باہور رحمۃ اللہ علیہ _____ پیدا ہوئے۔
- (iv) لوری ہال نوں _____ کراؤن تے _____ واسطے گایا جاندا اے۔
- (v) پاکستان دا مطلب کیہ اے _____
- (vi) حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ داحزار _____ وچ اے۔
- (vii) لوک گیت دا مطلب _____ اے۔
- (viii) ”پاکستان بن گیا اے“ ڈاکٹر محمد باقر دے ناول _____ وچوں اقتباس اے۔
- (ix) واقعہ معراج شریف نوں حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے _____ آسماناں دی سیر کیتی۔
- (x) بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ داعرس ہر سال _____ دے مہینے وچ ہوندا اے۔
- (xi) حضرت یوسف علیہ السلام اپنی _____ دی قبر تے گئے۔
- (xii) انور مسعود _____ وچ پیدا ہوئے۔
- (xiii) عارف عبدالحق نے اردو تے _____ زبان وچ شاعری کیتی۔
- (xiv) ”پنجاہی زبان دی کہانی“ دا لکھاری _____ اے۔
- (xv) کافی ”ربا میرے حال دا محرم توں“ _____ شاعر دا کلام اے۔

سوال نمبر 8۔ کالم (الف) تے کالم (ب) وچ دتے گئے لفظاں نوں ملا کے جواب کالم (ج) وچ دیو۔

کالم (الف)	کالم (ب)	کالم (ج)
(i) الہر بلکھڑ باوے دا	تعلیم بالغاں	
(ii) محمد آصف خاں	جدید دور دا پنجابی شاعر	
(iii) قتال	سی حرفی	
(iv) کھوپڑیاں تے آٹے	پنجابی زبان دی کہانی	
(v) معراج شریف	حمد	
(vi) عارف عبد المتین	بادا کنک لیاؤے گا	
(vii) سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ	ملکہ وکتوریہ دا دور	
(viii) میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	نظم ”قواں قواں بُور“	
(ix) ٹیوب ٹیشناں دا مڈھ	کڑیاں دی کھیڈ	
(x) احمد راسی	تحفہ نمازاں دا	